

Kulturfastighetsutredningen

Del 1

Begreppsförklaringar

Akkumulerat underhåll	Underhåll som på grund av resursbrist fått stå tillbaka, även kallat eftersatt underhåll.
Bidragsfastighet	Fastighet som Statens fastighetsverk förvaltar och som saknar förutsättning att långsiktigt ge ett ekonomiskt överskott.
Fastighet	Fast egendom enligt jordabalken. De fyra förvaltande myndigheter vars innehav ingår i denna utredning har olika konstruktioner för fastighetsindelning. I rapporten omnämns samtliga de kulturhistoriska miljöer som omfattas av utredningen som fastigheter, trots att det omväxlande handlar om miljöer inom en hel fastighet, inom flera sammanhängande fastigheter eller inom del av fastighet.
Hyresfastighet	En fastighet som har förutsättningar att långsiktigt ge ett ekonomiskt överskott.
Investering	En åtgärd som medför en stadigvarande värdehöjning genom att den orsakar en ökning av fastighetens framtida avkastningsförmåga, antingen i form av ökade hyresintäkter eller lägre kostnader.
Kulturfastighet	Byggnad eller fastighet med stora historiska, kulturhistoriska och/eller konstnärliga värden, även sådana som inte är klassade som statligt eller enskilt byggnadsminne.
Levandegörande	Att återge på ett åskådligt sätt. Statens fastighetsverk levandegör kulturarvet genom att skapa förutsättningar för våra hyresgäster att levandegöra kulturvärdena, genom egna informationsåtgärder, punktinsatser och strategiska evenemang som riktar sig direkt till allmänheten.
Nationell berättelse	En berättelse som speglar viktiga skeden i den historiska och kulturhistoriska utvecklingen inom det geografiska område som idag utgör Sverige. Sådana skeden kan till exempel utmärkas av förändringar i maktrelationer, sociala relationer och lösningar av samhällsproblem under olika epoker.
Nationellt kulturarv	Kulturarv av nationellt intresse som är viktigt för de människor som lever i det geografiska området Sverige.
Nivåhöjande underhåll	Gäller bidragsfastigheter och motsvarar investeringsåtgärder i hyresfastigheter. Det som skiljer är att kostnaden för nivåhöjande underhåll skrivs av direkt. Se även Investering.
Objekt	Kan vara en enskild byggnad, mark, fornlämning eller annan anläggning inom en fastighet, men också en miljö som består av flera fastigheter.
Portfölj	Ett strukturerat och målinriktat innehav av fastigheter. Kulturhistorisk fastighetsportfölj är således ett strukturerat innehav av fastigheter ur ett kulturhistoriskt perspektiv.
Ändamålsfastighet	Byggnad eller fastighet uppförd och inrättad för speciell användning, till exempel musei- och teaterbyggnader.

Regeringen
Finansdepartementet och
Kulturdepartementet
103 33 Stockholm

Redovisning av regeringsuppdrag avseende den framtida statliga kulturhistoriska fastighetsportföljen

Med bifogad rapport, *Kulturfastighetsutredningen*, redovisar Statens fastighetsverk (SFV) regeringens uppdrag att lämna förslag till vilka fastigheter, inklusive så kallade bidragsfastigheter, som ur ett kulturhistoriskt perspektiv långsiktigt bör förvaltas inom staten. Förslaget har utarbetats utifrån Riksantikvarieämbetets föreslagna kriterier m.m. SFV har också utvärderat nu gällande inriktning och mål med förvaltningen av bidragsfastigheter och redovisar förslag till modell för framtida förvaltning. Utöver detta redovisar SFV beräkning av kostnader och intäkter för förvaltningen och levandegörandet av bidragsfastigheterna. Uppdraget har genomförts i samråd med Fortifikationsverket (FORTV), Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och Sjöfartsverket (SjöV). Myndigheterna är överens, med undantag för att FORTV anser att berättelsen Maktbalans – integration och expansion behöver kompletteras och granskas. Ett urval av synpunkter är beskrivna nedan, och respektive myndighets yttrande biläggs rapporten.

Uppdraget är viktigt och framåtsyftande. Det har gett SFV möjlighet att analysera SFV:s unika uppdrag i ett framtida perspektiv där en ökad tydlighet på samhällsnyttan och hållbarhet i alla dess tre dimensioner är centrala aspekter.

Avseende de tre frågeställningarna i uppdraget; framtida fastighetsportfölj, förvaltningsmodell respektive kostnader, föreslår SFV följande:

Framtida statlig kulturfastighetsportfölj

Utredningen har omfattat ca 550 fastigheter. En fastighet kan vara allt från en fyrbåk till en omfattande slotts- eller befästningsanläggning. Av dessa föreslås 90% tillhöra statens framtida kulturhistoriska portfölj.

För första gången har ett stort bestånd statligt ägda kulturfastigheter systematiserats och getts en historisk och kulturhistorisk bakgrund i form av nationella berättelser. Motiven till varför staten ska äga fastigheter med kulturhistoriskt värde tydliggörs på detta sätt. SFV anser att det ligger i samhällets intresse att staten behåller sitt ägarskap för de fastigheter som ingår i berättelserna och därmed säkerställer att förvaltningen sker med

den kompetens som tillgodoser beståndets särskilda behov. SFV menar också att tydliggörande av den kulturhistoriska portföljen är ett underlag för en levande diskussion kring kulturarvet.

Hela det nationella kulturarvet varken kan eller ska ingå i den kulturhistoriska portfölj som ägs och förvaltas av staten. Den utvalda portföljen ska ställas i relation till den stora mängd kulturfastigheter i annan offentlig eller privat ägo, som ingår i det totala skyddssystemet för fastigheter med kulturhistoriskt värde. Till exempel är kyrkor och kyrkliga miljöer som förvaltas av Svenska kyrkan, reglerade i Kulturminneslagen.

Det har kommit in synpunkter på det bortval av kulturfastigheter som presenteras i utredningen, såväl internt som externt. FORTV och Statens försvarshistoriska museer har i sitt yttrande framfört att P4 i Skövde inte har värderats korrekt. SFV vill för sin del framhålla att det finns bortvalda hyresfastigheter som staten nyss investerat i eller slutit avtal för, till exempel Gävle länsfängelse och Gamla Skogsinstitutet. Det finns vidare bidragsfastigheter som inte är rationella att avyttras, till exempel Södra strandverket som ingår i planer på ett naturrum för att förbättra levandegörandet av Carlstens fästning. I några fall är en avyttring inte möjlig, vilket gäller till exempel donationer, Kunglig dispositionsrätt eller residens som i dag nyttjas.

Det finns anledning att konstatera att natur- och rekreationsvärden inte är tillräckligt beaktade och att avgränsningen av det bedömda fastighetsbeståndet i vissa fall snedvridit resultatet. Till exempel saknas Banverkets omfattande bestånd av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter i bedömningen. Det har fått som konsekvens att berättelsen "Ekonomiskt liv och handelns förutsättningar" inte kunnat göras heltäckande. Berättelsen omfattas enbart av SjöV:s fastigheter, mestadels fyror. Likaså saknas i det genomgångna beståndet fastigheter som i tidigare utredningar av RAÄ bedömts vara av nationell betydelse, vad avser det kulturhistoriska värdet, men som idag inte ägs av statlig myndighet. Här kan nämnas Generaltullstyrelsen och Patent- och registreringsverket i Stockholm. Det krävs således fortsatt utredning om både natur- och rekreationsvärden och vilka ytterligare fastigheter som ska räknas in.

I denna utredning har RAÄ:s modell med kriterier för värdering och urval tillämpats för första gången på ett så omfattande bestånd av fastigheter. SFV föreslår att modellen utvärderas av fristående organisation.

RAÄ och FORTV har också framfört i sina yttranden att statens framtida insamlingspolitik bör utredas i särskild ordning respektive att en rutin bör tas fram för hur tillkommande fastigheter ska hanteras i förhållande till berättelserna och det nu föreslagna urvalet. SFV delar denna bedömning.

Förvaltningsmodellen för bidragsfastigheter

SFV anser att den nuvarande förvaltningsmodellen till vissa delar är begränsande genom att den saknar långsiktighet och flexibilitet. SFV skulle vilja ha större möjligheter att bidra till långsiktig utveckling, både i de

enskilda fastigheterna och till stöd för samhället. Vidare anser SFV att SFV:s uppdrag tydligare behöver relateras till samhällsnyttan och följas upp som en resurs för en hållbar utveckling.

Att SFV förvaltar en kombination av hyres- och bidragsfastigheter är en fördel. Hyresfastigheter är en drivkraft till exempel i utvecklingen av verksamhetsanpassningar och tillgänglighet, samtidigt som utveckling av restaureringskonst och kulturturism till stor del sker i bidragsfastigheterna som ofta är de kulturhistoriskt mest värdefulla fastigheterna. Rätt hanterat kan SFV nyttja de olika erfarenheterna som drivkrafter för både inom SFV liksom för samhället i övrigt.

Förutsatt att vi har tillräckligt med ekonomiska resurser, är SFV i behov av ökad flexibilitet och långsiktighet i hanteringen av dessa. De av RAÄ föreslagna möjligheterna avseende differentierade bevarandenivåer och levandegörandeambitioner är också en möjlighet till en mer målinriktad och kostnadseffektiv förvaltning, och bör utredas vidare.

SFV anser att förvaltningen av de i utredningen föreslagna fastigheterna kan ske mer effektivt om dessa samlas i en organisation. SFV bedömer att vi på ett utmärkt sätt skulle kunna klara av att hantera ett utökat fastighetsbestånd. SFV har ett väl fungerande verksamhetssystem, genomtänkta processer för kulturhistorisk kvalitetssäkring och god kompetens hos medarbetarna. SFV:s organisation är till stor del representerad i de delar av Sverige där de eventuellt tillkommande fastigheterna finns.

Kostnader

SFV har inte haft möjlighet att kalkylera kostnader för den föreslagna fastighetsportföljen i sin helhet. RAÄ, FORTV och SjöV har själva redovisat de kostnader de har i dag, men de är inte jämförbara med det uppdrag och det ekonomiska redovisningssystem om SFV har. Inför eventuella överföringar behöver beräkningarna kompletteras. Det ingår heller inte i utredningsuppdraget att redovisa kostnader eller process för avyttring av fastigheter.

Underskottet, det vill säga kostnader med avdrag för intäkter, är cirka 400 miljoner kronor per år för att förvalta de bidragsfastigheter som idag förvaltas av SFV och som också föreslås ingå i den framtida portföljen.

För att levandegöra natur- och kulturmiljövärden och utveckla de 20 av SFV:s bidragsfastigheter som är eller som vi bedömer har potential att bli stora besöksmål (>20 000 besökare/år) tillkommer en kostnad på totalt 30 miljoner kronor per år varav 21 miljoner kronor utgör utvecklingskostnader och återstående 9 miljoner kronor avser den så kallade basnivån (till exempel skyltning och parkering).

Besöksmålen kan bidra till samhällsnyttan genom skatteintäkter och arbetstillfällen. SFV:s fastigheter kan, sedda ur ett vidare perspektiv, betraktas som en kulturell infrastruktur. Om SFV satsar på fastigheter med

god utvecklingspotential, kan dessa bilda basen för entreprenörskap och bidra till att stimulera såväl inhemsk som utländsk turism.

SFV ser fram mot uppdrag kring fortsatt utveckling i linje med förslagen och en engagerande dialog kring förutsättningarna för detta.

Beslut i detta ärende har fattats av styrelsen med ordförande Christer Alvemur, vice ordförande Charlotte Axelsson, ledamöterna Ann-Charlotte Backlund, Carita Bäcklund, Eva Carron och Bo Jonsson. Föredragande har kulturarvschefen tillika ställföreträdande generaldirektören Ulrika Bergström varit.

Bo Jonsson
Generaldirektör

Kopia till:
Försvarsdepartementet
Näringsdepartementet

Ståthållarämbetet
Kungliga Djurgårdens förvaltning
Riksdagsförvaltningen

Fortifikationsverket
Riksantikvarieämbetet
Sjöfartsverket
Statens försvarshistoriska museer
Statens maritima museer

Banverket
Luftfartsverket
Naturvårdsverket
Vägverket

Innehåll

3	SAMMANFATTNING	74	Förslag till framtida modell för förvaltning av bidragsfastigheter
3	Uppdraget	74	<i>En mer flexibel resurshantering skulle vitalisera förvaltningen</i>
3	Bakgrund	75	<i>Stark kunskapsorganisation är en förutsättning för god kvalitet</i>
4	Resultat och slutsatser	75	<i>Variation behövs i målsättningen för bidragsfastigheter</i>
4	<i>Kulturfastigheter som bör förvaltas av staten</i>	77	<i>Statens fastighetsverk kan förvalta ett större fastighetsbestånd</i>
5	<i>Utvärdering av gällande inriktning och förslag på framtida modell för förvaltning</i>	78	3 KOSTNADER OCH INTÄKTER FÖR FÖRVALTNING AV FÖRESLAGNA FASTIGHETER
6	<i>Kostnader och intäkter för förvaltning av föreslagna fastigheter</i>	78	Resultat och slutsatser
9	INLEDNING	79	Kostnader och intäkter för fastighetsförvaltningen
9	Uppdraget	80	<i>Statens fastighetsverks erfarenheter av att bevarande, utveckling och långsiktigt underhåll får stå tillbaka</i>
10	Bakgrund	80	<i>Ackumulerat underhåll skapar ett framtida "underhållsberg"</i>
10	Genomförande	81	<i>Statens fastighetsverks bidragsfastigheter 2009 - 2059</i>
11	Avgränsningar	85	<i>Fortifikationsverket</i>
12	Läsanvisning	86	<i>Riksantikvarieämbetet</i>
14	1 KULTURFASTIGHETER SOM BÖR FÖRVALTAS AV STATEN	88	<i>Sjöfartsverket</i>
14	Resultat och slutsatser	90	Kostnader för levandegörande av natur- och kulturmiljövården
15	Bakgrund till värdering och urval	92	Medverkande och organisation
16	Så här gjorde vi utvärderingen och urvalet		
16	<i>Organisation</i>		
17	<i>Avgränsningar</i>		
17	<i>Utgångspunkter</i>		
21	<i>Metod</i>		
25	Berättelser och urval		
25	<i>Att styra, beskatta och döma – om rikets enande och den moderna statens framväxt</i>		
34	<i>Om vetenskap, utbildning och intellektuell kultur</i>		
37	<i>Ekonomiskt liv och handelns förutsättningar</i>		
51	<i>Tro och religion genom tiderna</i>		
60	<i>Maktbalans – integration och expansion</i>		
66	<i>Den socialmedicinska utvecklingen i Sverige</i>		
69	2 UTVÄRDERING AV NU GÄLLANDE INRIKTNING FÖR FÖRVALTNING OCH FÖRSLAG TILL FRAMTIDA MODELL FÖR FÖRVALTNING		
69	Resultat och slutsatser		
70	Utvärdering av inriktning och mål för förvaltning av bidragsfastigheter		
70	<i>Riksantikvarieämbetets föreslagna inriktning fokuserar på det demokratiska uppdraget</i>		
71	<i>Allas delaktighet är ett exempel på mål som bidrar till samhällsnytta</i>		
72	<i>Samhällsnytta handlar om hållbarhet</i>		
73	<i>Statens fastighetsverk kan bidra till regional utveckling och stärkande av besöksnäringen</i>		
			Bilagor
			Regeringsuppdraget
			Riksantikvarieämbetets rapport till regeringen
			Statliga byggnadsminnen som förvaltas av andra myndigheter
			Totallista fastigheter
			Frågeunderlag för kostnadsberäkningen
			Bakgrund till den statligt organiserade byggnadsminnesvården
			Myndigheternas yttranden
			Sammanfattning Förstudie Stockholms slotts fasader
			Rapport om Hemliga rum 2008
			Underhållssituationen i bidragsfastigheterna
			Intressentanalysen

SAMMANFATTNING

Uppdraget

Regeringen gav den 22 maj 2008 Statens fastighetsverk i uppdrag att lämna förslag till vilka fastigheter, inklusive så kallade bidragsfastigheter, som ur ett kulturhistoriskt perspektiv långsiktigt bör förvaltas inom staten. Urvalet ska göras utifrån Riksantikvarieämbetets föreslagna kriterier. Statens fastighetsverk ska också utvärdera nu gällande inriktning och målsättning med förvaltningen av bidragsfastigheter samt redovisa en modell för framtida förvaltning. Utöver detta ska Statens fastighetsverk redovisa en beräkning av kostnader och intäkter för förvaltningen och levandegörandet av bidragsfastigheterna. Uppdraget ska genomföras av Statens fastighetsverk i samråd med Riksantikvarieämbetet, Fortifikationsverket, Sjöfartsverket och andra berörda myndigheter. Det ska framgå av redovisningen om myndigheterna är överens.

Statens fastighetsverk välkomnar detta viktiga uppdrag och det är med respekt vi har närmat oss dess komplexitet. Arbetet har resulterat i en bred och delvis ny kunskap om fastigheterna och har gett oss möjlighet att analysera vår förvaltningsmodell och våra förvaltningskostnader i ett nytt perspektiv. För att kunna utarbeta ett förslag till en framtida portfölj med kulturfastigheter har vetenskaplig kompetens varit nödvändig och en expertgrupp med kulturhistorisk forskarkompetens har därför engagerats. Även representanter från forskningen samt tjänstemän från respektive samverkansmyndighet har bistått arbetet. För de övriga delarna i uppdraget har Statens fastighetsverks medarbetare med erfarenhet från förvaltning, levandegörande, fastighetsekonomi och kalkylering deltagit. Kalkylunderlag har varje myndighet själv svarat för.

Bakgrund

Statens fastighetsverks uppdrag har sedan verket bildades 1993 varit att förvalta, vårda och utveckla en av regeringen bestämd del av det statliga fastighetsinnehavet. Huvuddelen av dessa fastigheter är sådana som brukar räknas till det nationella kulturarvet. De tillhör Sveriges mest välkända och värdefulla byggnadsverk och representerar mycket stora kulturhistoriska och samhällsekonomiska värden. De är ofta portal- och referensbyggnader för arkitektur, konsthistoria och hantverkstradition. Fastigheterna har genomgående en stark känslomässig betydelse för de människor vars vardag, fritid eller fest de utgör en del av. Denna utredning handlar om ett kulturarv som tillhör oss alla och som alla har rätt att ta del av.

Statens fastighetsverk, liksom staten i övrigt, förvaltar fastigheter även av andra skäl än rent kulturhistoriska. Det kan till exempel handla om säkerhetsskäl, som fallet är för utrikesfastigheter och regeringsbyggnader. Det kan också handla om fastigheter som omfattas av den kungliga dispositionsrätten, vissa donationsfastigheter eller skyddade älvsträckor och markområden. Även om en fastighet i första hand förvaltas av andra skäl än kulturhistoriska, så utesluter det inte att den kan ha stora kulturhistoriska värden och vara skyddad som statligt byggnadsminne.

Bakgrunden till uppdraget är att Statens fastighetsverk år 2005 lämnade rapporten *Underhållssituationen i bidragsfastigheterna* där vi påtalade den brist på överensstämmelse som vi upplever finns mellan tillgången på resurser och omfattningen av vårt uppdrag för bidragsfastigheterna. Bidragsfastigheter är de fastigheter som Statens fastighetsverk förvaltar och som saknar förutsättningar att långsiktigt ge ett ekonomiskt överskott.

Genomförda och föreslagna överföringar av fastigheter från Fortifikationsverket, Sjöfartsverket och Riksantikvarieämbetet till Statens fastighetsverk har också aktualiserat behovet av en översyn av vilka fastigheter som bör förvaltas av staten av kulturhistoriska skäl i en ”kulturhistorisk portfölj”.

Genom ett regeringsbeslut den 22 maj 2008 (Fi2008/3577, delvis) fick Riksantikvarieämbetet i uppdrag att se över de kriterier som ska gälla för de fastigheter som ”ur ett kulturhistoriskt perspektiv ska förvaltas inom staten”. I uppdraget ingick också att lämna förslag till övergripande inriktning på arbetet med bevarandet av dessa fastigheter. Riksantikvarieämbetets rapport lämnades till regeringen den 30 juni 2008.

Resultat och slutsatser

Vi har strävat efter att åstadkomma tydliga och användbara underlag för att göra det möjligt att föra konstruktiva diskussioner om vad staten ska äga i form av kulturhistoriska byggnader och miljöer, hur denna fastighetsportfölj ska förvaltas och vad det får kosta. Nedan redovisar vi våra resultat och slutsatser uppdelade på de tre frågeställningarna i uppdraget: den kulturhistoriska fastighetsportföljen, förvaltningsmodellen samt kostnaderna för att förvalta och levandegöra bidragsfastigheterna. Det är viktigt att notera att vi har gjort vissa avgränsningar på grund av att tiden i förhållande till uppdragets omfattning har varit begränsad. Till exempel omfattar utredning inte hela det kulturhistoriskt värdefulla fastighetsbestånd som staten äger.

Kulturfastigheter som bör förvaltas av staten

För första gången har ett stort bestånd statligt ägda kulturfastigheter systematiserats och givits en historisk och kulturhistorisk bakgrund i form av sex nationella berättelser. Berättelserna speglar viktiga skeden i den historiska och kulturhistoriska utvecklingen i Sverige och de fastigheter som föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen kan ses som materiella illustrationer till berättelserna. Fastigheterna motsvarar på så sätt handlingar i ett arkiv, som kan ligga till grund för återkommande analys av historiska förlopp och sammanställas i nya konstellationer.

Motiven till varför staten ska äga fastigheter med kulturhistoriskt värde tydliggörs genom berättelserna. Vi anser att det ligger i samhällets intresse att staten behåller sitt ägarskap för de fastigheter som ingår i berättelserna och därmed säkerställer att förvaltningen sker med den kompetens som till-

godoser beståndets särskilda behov. Vi menar också att tydliggörande av den kulturhistoriska portföljen är ett underlag för en levande diskussion kring kulturarvet.

Berättelserna som utformats inom detta uppdrag är:

- Att styra, beskatta och döma – om rikets enande och den moderna statens framväxt
- Om vetenskap, utbildning och bildning
- Ekonomiskt liv och handelns förutsättningar
- Tro och religion genom tiderna
- Maktbalans – integration och expansion
- Den socialmedicinska utvecklingen i Sverige

Hela det nationella kulturarvet varken kan eller ska ingå i den kulturhistoriska portfölj som ägs och förvaltas av staten. Den utvalda portföljen ska ställas i relation till den stora mängd kulturfastigheter i annan offentlig eller privat ägo, som ingår i det totala skyddssystemet för fastigheter med kulturhistoriskt värde.

Vi har i utredningen bedömt cirka 550 fastigheter. Av dem har det stora flertalet, eller cirka 90 procent, visat sig uppfylla Riksantikvarieämbetets urvalskriterier och vara goda representanter för de breda historiska skeden som återges i sex nationella berättelser. De ingår därför i den föreslagna kulturhistoriska portföljen.

De återstående fastigheterna bedöms inte uppfylla urvalskriterierna eller vara nödvändiga för att illustrera berättelserna materiellt. Det innebär inte att de saknar kulturhistoriska värden. Däremot behöver de inte ingå i den kulturhistoriska portföljen. Det kan i flera fall finnas skäl till att dessa fastigheter även i fortsättningen ägs av staten men på andra grunder än att de är väsentliga för den kulturhistoriska portföljen.

Vi har även dragit den slutsatsen att beståndet av statliga byggnadsminnen har präglats av ett objektstänkande, snarare än det miljötänkande som idag är gängse inom kulturmiljövården. Enstaka objekt av stort kulturhistoriskt värde finns representerade men ofta saknas hela miljöer. Särskilt gäller detta i militära anläggningar, där de storslagna befästningarna är byggnadsminnen men inte de komplementära funktionerna som kaserner och andra stödjande anläggningar.

Vidare kan vi konstatera att det befintliga beståndet inte fullt ut kan illustrera berättelserna. Transportinfrastruktur och moderna institutioner från 1900-talet är sådana exempel. Detta skulle kunna beaktas vid framtida fastighetsförvärv. Vi föreslår också att dessa områden utreds i särskild ordning och med ett större helhetsperspektiv än vad vi kunnat göra inom ramen för denna utredning.

Utvärdering av gällande inriktning och förslag på framtida modell för förvaltning

Vi anser att Statens fastighetsverks uppdrag tydligare behöver relateras till samhällsnyttan, det vill säga vårt uppdrag att säkerställa ett berikande kulturarvsutbud genom att bevara, skydda och göra kulturarvet tillgängligt för svenska folket och besökare från andra länder. Det innebär vidare att vi ska säkra denna tillgång för forskning, historieskrivning och utbildning. Det är viktigt att det framgår att bidragsfastigheterna är en resurs för hållbar utveckling. Hur resultatkrav för samhällsnyttan kan utformas bör utredas vidare.

Vår nuvarande indelning i hyres- och bidragsfastigheter innebär att hyresfastigheterna bär sina egna kostnader genom hyresintäkter medan bidragsfastigheterna är anslagsfinansierade eller som tidigare - har fått belasta resultatet enligt en fastställd underskottsram. Vår största svårighet då det gäller förvaltning av bidragsfastigheterna är bristen på ekonomiska resurser. De höga kraven på förvaltningen står inte i proportion till fördelningen av anslag till bidragsfastigheterna. Dessa fastigheter tillhör Sveriges mest välkända och värdefulla byggnadsverk och representerar mycket stora kulturhistoriska och samhällsekonomiska värden.

För bidragsfastigheterna har vi funnit att vi är i behov av ökad flexibilitet och långsiktighet i hanteringen av resurser. Flexibiliteten kan till exempel bestå av ett ökat anslagssparande eller en möjlighet att använda överskott från hyresfastigheterna till utveckling av och/eller extraordinära underhållsåtgärder på bidragsfastigheter. Långsiktighet i resurshanteringen är nödvändig både för underhållsarbeten som löper över flera år och för möjligheten att utveckla långsiktig samverkan med andra aktörer.

Flexibilitet i form av differentierade bevarandenivåer och målsättningar för levandegörande är en förutsättning för en mer målinriktad och kostnadseffektiv förvaltning. Detta förutsätter att vi ytterligare stärker vår kompetens, förfinar vårt arbetssätt och utvecklar våra processer för styrning och uppföljning. Vi förordar att de av Riksantikvarieämbetet föreslagna bevarandenivåerna utreds vidare i dialog mellan Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk.

Förvaltningsuppdraget ställer höga krav på förvaltningens organisation då det gäller kompetens, tillräckliga personella resurser, verksamhetssystem och arbetssätt. Tolkning, bevarande, vård och bedömning vid utveckling av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter förutsätter stor kunskap. Dessutom behövs ett arbetssätt som kvalitetssäkrar kritiska skeden i en komplex process. Samma inriktning för mål, metoder, kompetens och lagstiftning är givetvis giltig såväl vid förvaltning av hyresfastigheter som vid förvaltning av bidragsfastigheter.

Förvaltningen av de i utredningen föreslagna fastigheterna kan ske mer effektivt om dessa samlas i en organisation som har den kompetens och de resurser som behövs. Vi bedömer att vi på ett utmärkt sätt skulle kunna klara av att hantera ett utökat fastighetsbestånd inom Statens fastighetsverk. Vi har ett väl fungerande verksamhetssystem, genomtänkta processer för kulturhistorisk kvalitetssäkring och medarbetare med hög kompetens. Vår organisation är till stor del representerad i de delar av Sverige där de eventuellt tillkommande fastigheterna finns. Viss kompetens behöver kompletteras och de personella resurserna behöver ökas i proportion till portföljens storlek och komplexitet.

Kostnader och intäkter för förvaltning av föreslagna fastigheter

På grund av den korta utredningstiden har vi inte kunnat göra en totaluppskattning av resursbehovet för hela det bestånd av bidragsfastigheter som ingår i utredningen. Varje myndighet har olika uppdrag och olika ekonomisystem, vilket gör att kalkylunderlagen inte är jämförbara. Inför en eventuell överföring av fastigheter behöver beräkningarna kompletteras så att de utgår ifrån Statens fastighetsverks uppdrag. Samtliga siffror som vi redovisar är exklusive indexuppräknings. Kostnadsläget avser januari 2009.

Vi inte har gjort någon bedömning av vilka av Riksantikvarieämbetets, Fortifikationsverkets och Sjöfartsverkets fastigheter som ska klassas som bidragsfastigheter. Beloppen för dessa myndigheter inkluderar alltså samtliga fastigheter som ingår i urvalet, med några få undantag av fastigheter där det av olika anledningar inte har kunnat göras några beräkningar.

Statens fastighetsverks begränsade underskottsram för bidragsfastigheter har legat på en konstant nivå om 180 miljoner kronor år 2002-2006, trots att uppdraget har expanderat avseende kravet på levandegörande och anpassningar av tillgängligheten. Beloppet har inte heller indexreglerats, dessutom har fastigheter tillkommit och lönekostnaderna ökat. För år 2007-2009 har SFV beviljats ett temporärt anslag om 247 miljoner kronor för år 2007, 290 miljoner kronor för år 2008 och 310 miljoner kronor för år 2009, i syfte att åtgärda det ackumulerade underhållsbehovet i många bidragsfastigheter.

Denna temporära ökning av anslaget har varit mycket betydelsefull och vi har kunna åtgärda delar av det ackumulerade underhållsbehovet. Det är emellertid viktigt att hitta en långsiktig lösning som säkerställer att ackumulerat underhållsbehov inte uppstår. Det ackumulerade underhållsbehovet växer procentuellt över tiden och når slutligen en gräns när förfallet accelererar och oersättliga värden går förlorade. Vi riskerar ett ”underhållsberg” som kan bli mycket mer kostsamt än om vi kunde hålla jämna steg med behoven.

Resultatet av vår kostnadsbedömning är att underskottet, det vill säga intäkterna med avdrag för kostnaderna, är cirka 400 miljoner kronor per år för att förvalta de fastigheter som saknar förutsättningar att långsiktigt ge ett överskott, så kallade bidragsfastigheter, som idag förvaltas av Statens fastighetsverk och som föreslås ingå i den framtida portföljen. I denna bedömning ingår även grundläggande kostnader för att levandegöra natur- och kulturmiljövärden, så kallad basnivå, till exempel utbyggnad av parkering och toaletter.

Riksantikvarieämbetet redovisar ett underskott för förvaltningen av utvalda fastigheter på cirka 75 miljoner kronor. Till detta tillkommer en bedömd engångskostnad på 28 miljoner kronor för att åtgärda idag kända brister. Sjöfartsverket redovisar ett underskott för förvaltningen av utvalda fastigheter på cirka 8 miljoner kronor. Fortifikationsverket har endast redovisat kostnader för förvaltningen. Dessa uppgår till cirka 120 miljoner kronor. Vi har inte bedömt kostnaderna för att levandegöra natur- och kulturmiljövärden i Riksantikvarieämbetets, Sjöfartsverkets eller Fortifikationsverkets fastigheter.

För att levandegöra natur- och kulturmiljövärden i de 20 av Statens fastighetsverks bidragsfastigheter som är eller som vi bedömer har potential att bli stora besöksmål - över 20 000 besökare/år - tillkommer en kostnad på totalt 30 miljoner kronor per år. Av dessa utgör 21 miljoner kronor utvecklingskostnader och 9 miljoner kronor avser basnivån. I beräkningen har vi inte tagit hänsyn till eventuellt ökade intäkter. En stor del av intäkterna tillfaller entreprenörer eller hyresgäster i fastigheten och aktörer i närområdet. Statens fastighetsverks ekonomiska åtagande för levandegörande av natur- och kulturvärden i besöksmålen förutsätter ett långsiktigt lokalt och/eller regionalt ansvarstagande, såväl ekonomiskt som verksamhetsbaserat.

Vi har uppskattat tiden för att utveckla de utvalda 20 fastigheterna till goda besöksmål till 50 år. Takten kan givetvis ökas om ekonomiska och personella resurser tillförs samtidigt som samverkanspartners och regional utvecklingskraft växer.

Statens fastighetsverks besöksmål kan betraktas som en kulturell infrastruktur. Om vi satsar på fastigheter med god utvecklingspotential kan dessa bilda basen för entreprenörskap och bidra till att stimulera såväl inhemsk som utländsk turism. På så sätt kan våra besöksmål bidra till samhällsnyttan genom att skapa nya arbetstillfällen med åtföljande lokala, regionala och statliga skatteintäkter och i många fall en för mindre orter oersättlig grund för hållbar utveckling.

INLEDNING

Statens fastighetsverks uppdrag har sedan verket bildades 1993 varit att förvalta, vårda och utveckla en av regeringen bestämd del av det statliga fastighetsinnehavet. Huvuddelen av dessa fastigheter är sådana som brukar räknas till det nationella kulturarvet. De tillhör Sveriges mest välkända och värdefulla byggnadsverk och representerar mycket stora kulturhistoriska och samhällsekonomiska värden. De är ofta portal- och referensbyggnader för arkitektur, konsthistoria och hantverkstradition. Fastigheterna har genomgående en stark känslomässig betydelse för de människor vars vardag eller fritid de utgör en del av. Denna utredning handlar om ett kulturarv som tillhör oss alla och som alla har rätt att ta del av.

Statens fastighetsverk, liksom staten i övrigt, förvaltar fastigheter även av andra skäl än rent kulturhistoriska. Det kan till exempel handla om säkerhetsskäl, som fallet är för utrikesfastigheter och regeringsbyggnader. Det kan också handla om fastigheter som omfattas av den kungliga dispositionsrätten, vissa donationsfastigheter eller skyddade älvsträckor och markområden. Även om en fastighet i första hand förvaltas av andra skäl än kulturhistoriska, så utesluter det inte att den kan ha stora kulturhistoriska värden och vara skyddad som statligt byggnadsminne.

Uppdraget

Regeringen har gett Statens fastighetsverk i uppdrag att lämna förslag till vilka fastigheter, inklusive så kallade bidragsfastigheter, som ur ett kulturhistoriskt perspektiv långsiktigt bör förvaltas inom staten. Urvalet av fastigheter ska göras utifrån Riksantikvarieämbetets föreslagna kriterier.

Statens fastighetsverk ska också utvärdera den nuvarande inriktningen och målsättningen med förvaltningen av bidragsfastigheter samt redovisa en modell för framtida förvaltning.

Utöver detta ska Statens fastighetsverk redovisa en beräkning av kostnader och intäkter för att förvalta och levandegöra bidragsfastigheterna.

Uppdraget ska genomföras av Statens fastighetsverk i samråd med Riksantikvarieämbetet, Fortifikationsverket, Sjöfartsverket och andra berörda myndigheter och redovisas till regeringen den 1 februari 2009. Det ska framgå av redovisningen om myndigheterna är överens.

Se bilaga: Regeringsuppdraget

Bakgrund

Bakgrunden till uppdraget är att Statens fastighetsverk år 2005 överlämnade en rapport, *Underhållssituationen i bidragsfastigheterna*, där vi påtalade den brist på överensstämmelse som vi upplever finns mellan tillgången på resurser och omfattningen av vårt uppdrag för bidragsfastigheterna. Bidragsfastigheter är de fastigheter som Statens fastighetsverk förvaltar som saknar förutsättningar att långsiktigt ge ett ekonomiskt överskott.

De genomförda och föreslagna överföringarna av fastigheter från Fortifikationsverket, Sjöfartsverket och Riksantikvarieämbetet till Statens fastighetsverk har också aktualiserat behovet av att göra en översyn av vilka fastigheter som staten bör äga och förvalta av kulturhistoriska skäl.

Genom ett regeringsbeslut 2008-05-22 (F12008/3577 (delvis)) fick Riksantikvarieämbetet i uppdrag att se över de kriterier som ska gälla för de fastigheter som ur ett kulturhistoriskt perspektiv ska förvaltas inom staten. I uppdraget ingick också att lämna förslag till en övergripande inriktning för arbetet med bevarandet av dessa fastigheter. Riksantikvarieämbetets rapport lämnades till regeringen 2008-06-30.

Se bilaga: Riksantikvariets rapport till regeringen

Genomförande

Kulturarvschefen Ulrika Bergström har varit projektägare. Projektledning har bestått av Marja-Leena Pilvesmaa som ansvarig projektledare samt Cecilia Brännvall, Helena Hammarskiöld och Beata Nordenmark. Projektledningen har även ansvarat för delprojektens ledning.

Projektet har haft en styrgrupp som bestått av Statens fastighetsverks interna representanter och Riksantikvarieämbetet har varit adjungerad. Styrgruppens roll har varit rådgivande.

Vi har genomfört uppdraget i projektform i tre parallella delprojekt. Ett av delprojekten har handlat om att utvärdera en del av statens innehav av kulturfastigheter i förhållande till de kriterier som Riksantikvarieämbetet föreslagit och enligt dessa föreslå ett urval för en framtida portfölj av statligt ägda kulturfastigheter. Ett annat av delprojekten har handlat om att utvärdera den nuvarande inriktningen och målsättningen med förvaltningen av bidragsfastigheterna och föreslå en modell för framtida förvaltning. Det tredje delprojektet har avsett kostnadsberäkningar.

Uppdragets tre delar har förutsatt olika metodiska angreppssätt och en stor variation i den kompetensmässiga sammansättningen.

Kulturhistorievetenskaplig kompetens har varit nödvändig för att utarbeta ett förslag till framtida portfölj av kulturfastigheter och en expertgrupp med forskarkompetens har rekryterats för detta uppdrag. Urval och värdering med utgångspunkt från Riksantikvarieämbetets modell och kriterier har skett i tre steg: I det första steget visas när det rent generellt är betydelsefullt att staten ska äga en fastighet för att säkerställa en gemensam nytthet. I det andra steget granskas motivet för fastighetsinnehavet med utgångspunkt från de sex nationella berättelser som tagits fram utifrån berättelsemodellen. Det tredje steget justerar innehavet med hjälp av olika representativitetskriterier. Till urvalsarbetet har en bred referensgrupp varit knuten. Den har bestått av såväl akademiska representanter som tjänstemannarepresentanter från berörda myndigheter. De akademiska representanterna har stöttat arbetet med

värdering och urval. Tjänstemannarepresentanterna har deltagit som sakkunniga för de berörda fastigheterna.

För utvärderingen av den nuvarande inriktningen och målsättningen har förvaltarkompetens varit central i kombination med erfarenhet av att levandegöra natur- och kulturvärden. Även kompetens i fastighetsekonomi har behövts i genomförandet av detta delprojekt.

Kostnadsberäkningarna har förutsatt kompetens i kalkylering samt kunskaper om fastigheternas underhållsstatus och förutsättningar för levandegörandet. På grund av uppdragets snäva tidsram har det inte funnits möjlighet att göra beräkningar med hjälp av vedertagna kalkylmodeller. För en översiktlig beräkning av kostnader och intäkter för förvaltningen av bidragsfastigheterna har vi istället använt en egen modell som utarbetats särskilt för detta uppdrag. Vi har även konstruerat en modell för bedömningen av kostnader för att levandegöra natur- och kulturmiljövärden.

Samtliga medverkande och organisation redovisas sist i rapporten.

Samråd med andra myndigheter

Utredningen har i enlighet med uppdraget genomförts i samråd med Riksantikvarieämbetet, Fortifikationsverket och Sjöfartsverket. Representanter från dessa myndigheter har ingått i referensgruppen, medverkat i vissa arbetsgrupper och lämnat underlag för kostnadsberäkningen. Riksantikvarieämbetet har även stöttat arbetet vid tillämpning av de nya kriterierna för värdering och urval.

Enligt uppdraget ska även andra berörda myndigheter ingå i samrådet. Statens fastighetsverk har avgränsat dessa myndigheter till dem som förvaltar statliga byggnadsminnen. Dessa är Banverket, Vägverket, Luftfartsverket, Naturvårdsverket och Riksdagen. Utöver de statliga myndigheterna har även Kungliga Djurgårdens förvaltning identifierats som ägare av statliga byggnadsminnen. Vi har inledningsvis informerat dessa aktörer om Statens fastighetsverks tillvägagångssätt för att genomföra uppdraget. Vi har också efterfrågat underlag för redovisning av vilka statliga byggnadsminnen eller andra kulturhistoriskt värdefulla fastigheter som dessa förvaltar. I bilaga redogörs för de fastigheter som inte ingått i utredningen men som är statliga byggnadsminnen, föreslagna statliga byggnadsminnen eller på annat sätt skyddade eller utpekade som kulturhistoriskt värdefulla. *Se bilaga: Statliga byggnadsminnen som förvaltas av andra myndigheter*

Vidare har vi genomfört en hearing med samtliga berörda myndigheter inför avrapporteringen. Därefter har myndigheterna haft möjlighet att lämna in skriftliga yttranden om rapporten. *Se bilaga: Myndigheternas yttranden*

Avgränsningar

På grund av uppdragets korta genomförandetid har Statens fastighetsverk valt att göra vissa avgränsningar. Vi har prioriterat fastigheter som idag förvaltas av de myndigheter som nämnts i uppdraget, det vill säga förutom oss själva, Fortifikationsverket, Sjöfartsverket och Riksantikvarieämbetet.

Vi har inte heller kunnat analysera hela det fastighetsinnehav som idag förvaltas av Fortifikationsverket, Sjöfartsverket och Statens fastighetsverk. Vi har istället valt att utreda på vilket sätt de fastigheter som redan är statliga byggnadsminnen, eller som av Riksantikvarieämbetet föreslagits som statliga byggnadsminnen, svarar mot de nya kriterier för värdering och urval som

Riksantikvarieämbetet föreslagit. Detta innebär att det i dessa myndigheters förvaltning kan finnas fastigheter som idag inte utpekats som kulturhistoriskt intressanta men som mot bakgrund av de nya kriterierna för värdering och urval borde förvaltas långsiktigt av staten.

Se även ovan under Samråd med andra myndigheter.

Statens fastighetsverk har utrett följande fastigheter inom uppdraget:

- Samtliga fastigheter som Riksantikvarieämbetet förvaltar.
- Samtliga statliga byggnadsminnen och föreslagna statliga byggnadsminnen som Fortifikationsverket förvaltar.
- Samtliga statliga byggnadsminnen och föreslagna statliga byggnadsminnen som Sjöfartsverket förvaltar.
- Samtliga statliga byggnadsminnen som Statens fastighetsverk förvaltar.
- Samtliga så kallade värdefulla fastigheter (kungsgårdar) som Statens fastighetsverk förvaltar.
- Samtliga objekt och monument med skyddsstatus (till exempel statyer) som Statens fastighetsverk förvaltar.
- Samtliga bidragsfastigheter som inte är statliga byggnadsminnen och som Statens fastighetsverk förvaltar.

Kostnadsberäkningar redovisas:

- per fastighet för de bidragsfastigheter som idag förvaltas av Statens fastighetsverk och som enligt utredningens förslag bör fortsatt förvaltas inom staten.
- per fastighet för de fastigheter som idag förvaltas av Fortifikationsverket, Riksantikvarieämbetet och Sjöfartsverket och som enligt utredningens förslag bör fortsatt förvaltas inom staten. Det har inte gjorts några bedömningar avseende vilka av fastigheterna som är troliga bidragsfastigheter.
- schablonmässigt avseende kostnader för att levandegöra natur- och kulturmiljövärden genom att utveckla ett antal fastigheter till stora besöksmål.

Läsanvisning

Rapporten består av två delar. Del 1 innehåller förutom de övergripande slutsatserna även en redovisning av uppdragets olika delar. Del 2 innehåller de sex nationella berättelser som expertgruppen formulerat, och som tillsammans med urvalskriterierna ligger till grund för urvalet. Här redovisas även en total sammanställning av alla de fastigheter som ingått i utvärderingen.

I del 1:s första kapitel gör vi en utvärdering av fastighetsbeståndet enligt de av Riksantikvarieämbetet föreslagna kriterierna och lämnar förslag till vilka fastigheter som bör förvaltas långsiktigt inom staten. I kapitlet redovisas urvalskriterierna, berättelsemodellen och metoden för urvalet samt sammanfattningar av de sex nationella berättelserna och det urval som vi har gjort utifrån dessa. Här finns också motiveringar till de fastigheter som vi har bedömt inte uppfyller urvalskriterierna och som vi därför föreslår inte ska ingå i den kulturhistoriska fastighetsportföljen.

I andra kapitlet gör vi, utifrån den av Riksantikvarieämbetet föreslagna inriktningen, en utvärdering av målsättningen med Statens fastighetsverks förvaltning av bidragsfastigheter och arbetet med bevarandet av dessa. Här

resonerar vi kring den framtida förvaltningen, särskilt om ambitionsnivån då det gäller att levandegöra natur- och kulturmiljövärdena i dessa fastigheter.

I tredje kapitlet redovisar vi en beräkning av Statens fastighetsverks kostnader och intäkter av förvaltningen samt kostnaden för att levandegöra natur- och kulturmiljövärden. Dessutom redovisar vi aktuella kostnader för Fortifikationsverkets, Riksantikvarieämbetets och Sjöfartsverkets fastigheter som vi föreslår ska ingå i fastighetsportföljen. Dessutom redogör vi för utvecklingskostnader för att levandegöra fastigheter med stor potential. Till rapporten finns ett antal bilagor enligt en särskild förteckning.

1 KULTURFASTIGHETER SOM BÖR FÖRVALTAS AV STATEN

Statens fastighetsverks regeringsuppdrag (utdrag ur):

”Statens fastighetsverk ska, utifrån den av Riksantikvarieämbetet redovisade översynen av kriterier för vilka fastigheter som ur ett kulturhistoriskt perspektiv ska förvaltas inom staten, lämna förslag till vilka fastigheter, inklusive så kallade bidragsfastigheter, som bör förvaltas långsiktigt inom staten.”

För första gången har ett bestånd av cirka 550 statligt ägda fastigheter systematiserats och givits en historisk och kulturhistorisk bakgrund i form av sex nationella berättelser grundade på fastighetsinnehavet. De fastigheter som vi föreslår ska ingå i den kulturhistoriska portföljen kan ses som materiella illustrationer till berättelserna. Fastigheterna motsvarar på så sätt handlingar i ett arkiv, som kan ligga till grund för återkommande analys av historiska förlopp och sammanställas i nya konstellationer.

Hela det nationella kulturarvet varken kan eller ska ingå i den kulturhistoriska portfölj som ägs och förvaltas av staten. Den utvalda portföljen ska ställas i relation till den stora mängd fastigheter i annan offentlig ägo eller privat, som ingår i det totala skyddssystemet för fastigheter med kulturhistoriskt värde.

Resultat och slutsatser

Av de cirka 550 fastigheter som vi har bedömt har det stora flertalet visat sig uppfylla Riksantikvarieämbetets urvalskriterier och vara goda representanter för de breda historiska skeden som återges i de sex nationella berättelserna. Av det fastighetsbestånd som vi har bedömt har cirka 90 procent ansetts uppfylla urvalskriterierna och/eller vara väsentliga för att illustrera berättelserna. Dessa fastigheter ingår alltså i den föreslagna kulturhistoriska portföljen.

Cirka 10 procent av de fastigheter som vi har utvärderat uppfyller enligt vår bedömning inte Riksantikvarieämbetets urvalskriterier och/eller vara sådana att de inte är nödvändiga för att illustrera berättelserna materiellt. Därmed behöver de inte ingå i den kulturhistoriska portföljen, men detta innebär inte att de saknar kulturhistoriskt värde. Det kan i flera fall finnas skäl till att dessa fastigheter även i fortsättningen ägs av staten, men på andra grunder än att de är nödvändiga för att materiellt illustrera de nationella berättelserna.

Viktiga historiska skeden i de nationella berättelserna kan inte fullt ut illustreras materiellt genom det utvärderade fastighetsbeståndet. Det handlar framför allt om moderna institutions- och myndighetsbyggnader, och i alldeles särskild hög grad fastigheter som representerar 1900-talet.

Dessutom är det uppenbart att beståndet av statliga byggnadsminnen har präglats av ett objektstänkande, snarare än det miljötänkande som idag är gängse inom kulturmiljövården i stort. Enstaka objekt av stort kulturhistoriskt värde finns representerade, men ofta saknas hela miljöer. Särskilt gäller detta militära anläggningar där de storslagna befästningarna är byggnadsminnen, men inte komplement som kaserner och andra stödjande anläggningar.

Vissa delar av landet har en påfallande stor mängd fastigheter som stödjer berättelserna medan andra delar är underrepresenterade. Det innebär dock inte att de sistnämnda delarna har haft mindre betydelse historiskt sett.

För att fullt ut kunna bedöma vad som ska vårdas och förvaltas av staten bör man göra vidare utvärderingar. Det gäller till exempel tillämpningen av ett landskapsperspektiv där det biologiska kulturarvet bättre beaktas, kompletterande inventeringar av forn- och kulturlämningar och tvärvetenskapliga undersökningar.

För en långsiktigt hållbar vård, förvaltning och för att göra fastigheterna i den kulturhistoriska portföljen tillgängliga krävs en fortsatt kunskapsuppbyggnad och kunskapspridning. Den bör grundas på ett tvärvetenskapligt förhållningssätt och beaktas både på övergripande nivå och på fastighetsnivå.

De flesta fastigheter har en så komplex historia att ytterligare fördjupningar är nödvändiga för att i framtiden fullt utveckla deras potential som nationellt kulturarv. Det är viktigt och värdefullt att hitta former för förmedling av såväl de stora berättelserna som möjliga underberättelser och det är viktigt att en fördjupning av berättelserna sker med fullgod kompetens.

Bakgrund till värdering och urval

Statens fastighetsverk har skapat ett förslag till en kulturhistorisk portfölj genom att utvärdera ett avgränsat fastighetsbestånd, vilket idag förvaltas av fyra olika statliga myndigheter och verk. De fastigheter vi har valt ut för att ingå i den kulturhistoriska portföljen har knutits till sex berättelser, vilka samtligen har karaktär av nationella berättelser. De fastigheter som vi föreslår ska ingå i den kulturhistoriska portföljen infogas på så vis i ett historiskt och kulturhistoriskt sammanhang. Därmed tydliggörs de kulturhistoriska motiven till varför staten ska äga fastigheter med kulturhistoriskt värde. Dessa motiv är grunden för att uppfatta den kulturhistoriska portföljen som en gemensam samhällsnytta. Därav följer att det är ett starkt samhällsintresse att staten behåller sitt ägarskap, och att förvaltningen av dessa fastigheter sker med kompetens som tillgodoser beståndets särskilda behov. Berättelserna ger dessutom nya infallsvinklar och perspektiv på fastighetsbeståndet genom en breddad kulturhistorisk analys. Det statliga beståndet av kulturhistoriska fastigheter förväntas därmed kunna förvaltas på ett mer målinriktat sätt.

De flesta fastigheter som ingår i utvärderingen har sin bakgrund i att de är klassade som statliga byggnadsminnen och/eller finns i Statens fastighetsverks, Riksantikvarieämbetets, Fortifikationsverkets eller Sjöfartsverkets bestånd. Detta bestånd har tillkommit under en lång period och efter hand tillmätts stort kulturhistoriskt värde. Cirka 300 av de fastigheter som ingår i den

nu genomförda utvärderingen förklarades redan 1935 som statliga byggnadsminnen, enligt 1920 års Kungörelse om det offentliga byggnadsväsendet. Ytterligare byggnader har i senare skeden förklarats som statliga byggnadsminnen. Sedan 1988 regleras de statliga byggnadsminnena enligt Förordningen om statliga byggnadsminnen (SFS 1988:1229). I samband med den omorganisation av statens fastighetsbestånd som genomfördes 1993, då Statens fastighetsverk bildades, fördes ett stort antal statliga byggnadsminnen till Statens fastighetsverks förvaltning, bland annat från dåvarande Fortifikationsförvaltningen. Samma år ombildades Fortifikationsförvaltningen till Fortifikationsverket. Senare har ytterligare överföringar ägt rum, bland annat från Sjöfartsverket och före detta Domänverket.

Andra fastigheter har kommit att förvaltas av Statens fastighetsverk genom till exempel donationer och strategiska inköp. Det bestånd av fastigheter som idag förvaltas av Riksantikvarieämbetet har också en varierad och lång historia. Dessa har inköpts eller donerats till Vitterhetsakademien under en lång tidsperiod och av olika skäl, till exempel ödekyrkor, kyrkor som hotats av rivning, fornlämningar som hotats av exploatering och mark i anslutning till fornlämningar som behövts för att säkerställa deras vård och/eller göra dem tillgängliga. Kunskap om hur beståndet har tillkommit och hur det materiella kulturarvet ackumulerats är viktig för förståelsen för utredningens förutsättningar, avgränsningar och resultat och kan vara ett område för framtida forskning. *Se bilaga: Bakgrund till den statligt organiserade byggnadsminnesvården*

Så här gjorde vi utvärderingen och urvalet

Med utgångspunkt från Riksantikvarieämbetets kriterier har Statens fastighetsverk utarbetat ett förslag till vilka fastigheter som ur ett kulturhistoriskt perspektiv bör ingå i den kulturhistoriska portfölj som staten ska förvalta. Förslaget bygger på en utvärdering av ett avgränsat antal fastigheter som benämns det nationella kulturarvet och som förvaltas av fyra olika myndigheter. Sammantaget har cirka 550 fastigheter varit föremål för värdering varav ett större antal är statliga byggnadsminnen. I praktiken har vi analyserat ett långt större antal byggnader, fornlämningar och andra fasta anläggningar inom ramen för utvärderingen. Anledningen är att varje enskild fastighet kan innehålla flera byggnader samt forn- och kulturlämningar av många slag.

Organisation

För att genomföra uppdraget tillsattes en expertgrupp med forskarkompetens. Gruppen har haft en relativt fristående ställning, men den har haft löpande samråd med både Statens fastighetsverk och Riksantikvarieämbetet. Statens fastighetsverk har ställt de praktiska resurserna till förfogande medan Riksantikvarieämbetet har utarbetat den metod som expertgruppen har tillämpat.

Till utvärderingsuppdraget har kopplats en större referensgrupp bestående av representanter för de olika myndigheter vars fastigheter ingår i utredningsuppdraget och representanter för några av de akademiska discipliner som berättelserna berör. Dessutom har särskilda sakkunniga på vissa fastighetsgrupper ingått.

Avgränsningar

Se även Inledning

Av de vidsträckta markområden som förvaltas av Statens fastighetsverk och som brukar benämnas renbeteslanden har endast tre fastigheter ingått i utvärderingen. Att så få fastigheter har utvärderats inom renbeteslanden har sin förklaring i att mycket få fastigheter här har förklarats som statliga byggnadsminnen. Det medför att lämningar av samisk kultur och kult inte ingår i utvärderingen. Därmed finns en brist i det materiella underlaget för att återge nationella berättelser som har god etnisk och geografisk representativitet och kan vara relevanta för hela landets befolkning.

Det är uppenbart att det av olika skäl finns brister i det totala beståndet av statliga byggnadsminnen. Detta gäller såväl för helhetssynen kring de nuvarande statliga byggnadsminnenas miljöer som i ett vidare perspektiv på vilka möjliga typer av historier som de statliga byggnadsminnena kan representera. Detta har vi kommenterat i de analyser och utvärderingar som avslutar de enskilda berättelserna. Det har inte varit möjligt att söka fram fastigheter i annan statlig förvaltning. Det finns därför ett stort behov av att systematiskt inventera statens totala fastighetsbestånd med berättelsemodellen som kulturhistorisk värderingsmetod. Det är då särskilt viktigt att så långt som möjligt tillgodose bevarandet av hela miljöer med kulturhistoriskt värde. Det medför att även enskilda byggnader som saknar synnerligen stora kulturhistoriska värden, men som ingår i en sådan miljö, bör ägas och förvaltas av staten.

Trots att expertgruppen strävat efter att bedöma de enskilda fastigheterna ur ett helhetsperspektiv har fastighetsbeståndet inte givits någon djupare genomlysning då det gäller det så kallade biologiska kulturarvet, vilket är rikt representerat i materialet i form av trädgårdar, parker samt odlings-, skogs- och skärgårdslandskap. Orsaken till detta är dels att det i hög grad saknats underlag och tid för en sådan bedömning, dels att expertgruppen saknat specialkompetens för detta slags bedömningar. Dessutom krävs det olika slags kompetens för att bedöma flora och fauna i kultiverad och hävdpräglad form. Kriterierna för värdering av det biologiska kulturarvet är inte heller fullt ut förenliga med den modell som har tillämpats i utvärderingen. Dessa frågor borde därför utredas vidare, inte minst med tanke på en eventuell implementering av den Europeiska Landskapskonventionen.

I detta delprojekt har vi inte gjort några ekonomiska överväganden för de enskilda fastigheterna. Vi har därför inte tagit hänsyn till om de fastigheter som föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen är självbärande fastigheter eller så kallade bidragsfastigheter. Däremot har vi gjort vissa förvaltningstekniska bedömningar.

Utgångspunkter

För att kunna bedöma vilka fastigheter som ska betraktas som ett nationellt kulturarv måste vi reflektera kring vad begreppet nationellt kulturarv innebär och varför det är angeläget att det finns fastigheter som ägs och förvaltas av staten som ett nationellt kulturarv.

Kulturarvet

Kulturarvet är ett vitt begrepp som har använts under en lång tid och med olika innebörd. Att bevara spår av tidigare generationers liv och aktiviteter är en grundsats i kulturmiljövårdens arbete och kan betraktas som ett åtagande inför kommande generationer. Det nationella kulturarvet inkluderar i ett vida-

re perspektiv både materiella och immateriella företeelser och sträcker sig från forntid till nutid. Statliga byggnadsminnen, offentligt och enskilt ägda byggnadsminnen, samlingar på museer, fornlämningar, landskap och stadsbilder av nationell vikt är exempel på det materiella nationella kulturarvet. De kan också vara bärare av immateriella kulturarv, till exempel i form av ortnamn.

Utvärderingens tillämpning av begreppet kulturarv faller ytterst tillbaka på en tolkning av de nu gällande kulturpolitiska målen (vilka för närvarande är föremål för revidering inom ramen för Kulturutredningen), Riksantikvarieämbetets anvisningar för den modell som tillämpats vid utvärderingen samt på den yrkesmässiga kompetens som finns inom expertgruppen och den referensgrupp som knutits till projektet. Den utvärdering vi har gjort omfattar en begränsad del av det nationella kulturarvet och dessutom en begränsad del av det totala statliga fastighetsinnehavet.

Det nationella kulturarvet utgör en gemensam resurs, som också förutsätter ett gemensamt ansvarstagande. De fysiska uttrycken för det nationella kulturarvet ägs och förvaltas av olika parter. Begreppet ”det nationella kulturarvet” har använts för att beteckna de fastigheter som på grund av sina kulturhistoriska värden ansågs vara nödvändiga att behålla i statlig ägo, i samband med en omorganisation av det statliga fastighetsinnehavet 1993. De har sedan dess förvaltats av Statens fastighetsverk. Ytterligare fastigheter, av vilka alla ännu inte förklarats som statliga byggnadsminnen, har senare inlemmats eller föreslagits inlemmas i Statens fastighetsverks förvaltning som nationella kulturarv. Statens fastighetsverk förvaltar således bara en viss del av det totala nationella kulturarvet. Även fastigheter i statlig ägo förvaltade av andra myndigheter, och som ännu inte har utvärderats, kan betraktas som nationella kulturarv. Dessutom finns en mängd fastigheter som ägs och förvaltas av andra offentliga aktörer, till exempel landsting och kommuner samt privata företag och personer, och dessa fastigheter illustrerar väsentliga delar av det totala nationella kulturarvet. För skydd av kulturhistoriskt värdefulla fastigheter i annan offentlig eller privat ägo finns de huvudsakliga skyddsinstrumenten inom Kulturminneslagen (SFS 1988:950), Plan- och bygglagen (SFS 1987:10) och Miljöbalken (SFS 1998:808). Dessutom finns ett antal ekonomiska styrinstrument som syftar till att uppmuntra till aktivt ansvarstagande för kulturarvet inom den privata sektorn.

Kulturhistoriska värden

Kulturhistoriskt värde är något som tidigare generationer, vi själva och kommande generationer tillmäter de enskilda fastigheterna utifrån de förutsättningar, värderingar och behov som råder under en specifik tid. En del av dessa värderingar har varit trögörliga, medan andra har varit mer föränderliga. Det kan röra sig om kollektiva generationsöverskridande minnesbilder, materiella bevis för historiska skeden eller nationell identitet och sammanhållning. Kulturarvet har således potential att skildra social och kulturell mångfald och skapa förståelse mellan människor med olika bakgrunder i en tid av medialisering och globalisering. Alla modeller för hur ett urval av det nationella kulturarvet ska ske är alltså tidsbundna och det är viktigt att uppmärksamma att kulturarvet har betraktats på olika sätt under olika tidsperioder. Det måste därför understrykas att det i denna rapport presenterade urvalet speglar de nu rådande värderingarna. Det finns därmed skäl att anta att urvalet kommer att kritiserats i framtiden.

Nationellt kulturarv

I denna utvärdering har expertgruppen följt de rekommendationer som ingår i den modell som Riksantikvarieämbetet utarbetat. Tolkningen av vad ett nationellt kulturarv innebär har breddats i denna modell. Det innebär att syftet med kulturarvet inte i första hand är att skapa en gemensam identitet, utan istället att visa på något som är angeläget för många medborgare. Kunskap om, erfarenhet av och delaktighet i kulturarvet genererar en social och kulturell kompetens. Kulturarvet är därför viktigt för att skapa ett hållbart och solidariskt samhälle - ett samhälle där kulturell mångfald ses som en resurs och där olika samhällsgruppers och generationers delaktighet i samhällsprocessen erkänns och uppmuntras.

De fastigheter som ska förslås ägas och förvaltas av staten av kulturhistoriska skäl ska vara av nationellt intresse för dem som idag lever inom våra gränser. Vi måste också tänka oss att de ska vara relevanta för framtida generationer och att urvalet dessutom ska respektera äldre tiders syn på kulturarvet. Det innebär i sin tur att den föreslagna kulturhistoriska portföljen kan skilja sig från förväntningar både bland allmänheten och bland dagens representanter för de berörda myndigheterna. Expertgruppens ambition har varit att göra ett professionellt urval där hänsyn har tagits till såväl beståndets historiska bakgrund som framtida förutsättningar för bland annat att göra beståndet tillgängligt och/eller vetenskaplig potential för forskning.

Expertgruppen har uppfattat det nationella i detta uppdrag som ett betydligt bredare och mer inkluderande begrepp än statligt. Det har inneburit att vi har utgått från överhetens/kungens/kronans och statens direkta eller indirekta påverkan på samhället. Många av de objekt vi har arbetat med härstammar från tider då en stat i modern mening inte existerade. Gruppen har varit mån om att återge de djupa tidsdimensioner som materialet representerar. Fastigheternas historia speglar ofta en komplex utveckling där statliga och privata initiativ och verksamheter har samverkat. Skulle utvärderingen enbart ha utgått från fastigheter där det statliga inflyandet direkt kan illustreras genom att staten själv har ägt, varit initiativtagare och/eller byggherre skulle antalet fastigheter bli ytterst begränsat och endast återspegla vissa aspekter av statens verksamhet inom ett snävt tidsspänn. Detta beror på att staten i modern mening är en sen konstruktion, som endast är relevant för de senaste århundradena.

Många objekt består av flera fastigheter. Vid utvärderingen har objekten betraktats som helheter. Enskilda fastigheter inom ett objekt har inte valts bort på grund av att de skulle ha mindre kulturhistoriskt värde. Det innebär att även fastigheter som ingår i objekten för att de fyller servicefunktioner eller ingår av tillgänglighetsskäl finns med i den kulturhistoriska portföljen.

Kriterier för statligt ägande

Sveriges geografi gör att vi föreslår att vissa fastigheter, beroende på representativitetskriterierna, ska ingå i den kulturhistoriska portföljen på grund av var i landet de ligger. Det är viktigt ur ett demokratiperspektiv att så många som möjligt i Sverige får tillgång till det nationella kulturarv som förvaltas av staten.

Ett viktigt skäl för att staten ska äga kulturhistoriskt värdefulla fastigheter är att dessa kan betraktas som kollektiva nyttigheter. Ett offentligt ägande kan garantera förutsättningarna för:

- Att ge medborgare en säkrad tillgång till kulturarvet som offentlig plats.
- Att ge medborgare en säkrad tillgång till fysisk delaktighet i platserna, dess tidslager och materiella historiska bevis. Detta är nödvändigt för att ge möjlighet att tolka och ifrågasätta historieskrivningen.
- Att, likt public service, säkerställa ett berikande utbud av fastigheter med kulturhistoriska värden, vilka representerar kulturarvet med bibehållen distans till politiska och kommersiella anspråk.

Tillgång till kulturarvet ger människor möjlighet att ta del av erfarenheter från olika tidsperioder och skapar underlag för reflektion kring det förflutna och samtiden. Att säkerställa tillgänglighet har därför varit en grundläggande utgångspunkt i den genomförda utvärderingen. Begreppet tillgänglighet är brett och kan innebära att det är möjligt att ta del av kulturarvet på många olika sätt. Levandegörande är bara en aspekt av tillgänglighet och potential för levandegörande har i sig inte varit ett kriterium för urvalet.

Både användarvärde och existensvärde behöver därför beaktas vid urval och förvaltning. Platsens användarvärde är ett vidare begrepp än bruksvärde och uppstår genom människors aktiva användande av en plats. Ett exempel är att det går att besöka platsen eller att det är möjligt att ta del av kunskap och information om densamma. Det innebär att användarvärde är vidare än ett strikt kommersiellt bruksvärde. Existensvärdet är inte beroende av något pågående engagemang vid en specifik plats. I stället är existensvärdet förknippat med medborgarnas vetskap om och värdesättande av att kulturarvet värnas och fortsätter att existera som tillgång. Det innebär att allmänheten kan ha tilltro till det demokratiska systemet och statens förmåga att förvalta omistliga platser. Det statliga förvaltandet kan ur detta perspektiv innebära att den kulturhistoriska portföljens potential för såväl användning som forskning och portföljens egenskap av materiella bevis för historiska skeden erkänns och bevaras som en framtida resurs.

Kulturarvet i ett internationellt perspektiv

Vid urvalet av den kulturhistoriska portföljen måste också hänsyn tas till ett internationellt perspektiv – Sveriges globala ansvar. Inom det genomgångna beståndet finns flera miljöer som är upptagna som världsarv av UNESCO. Det finns också många andra fastigheter, både enskilda objekt och hela miljöer, som har stort internationellt värde och ska betraktas som värdefulla för internationell forskning. Genom historien har internationella handelsvägar, konflikter och trosuppfattningar påverkat den kulturella utvecklingen inom våra nuvarande geografiska gränser. Människor har i alla tider rört sig över stora geografiska områden, bland annat av ekonomiska, politiska och personliga skäl. Vår historia och kulturhistoria är därmed sammanlänkad med omvärldens. Att ha kännedom om de internationella perspektiv som är möjliga att lägga på Sveriges kulturarv ger landets medborgare en trygghet och kulturell kompetens som är viktig för känslan av delaktighet i det globala samhället.

Den tekniska utvecklingen inom såväl fyrbyggnadsteknik som teknik för byggande av försvarsanläggningar är exempel på områden där Sverige med tiden blev internationellt ledande och teknikerna var viktiga beståndsdelar i Sveriges industriella utveckling. Dessa är också exempel på anläggningskategorier där det statliga initiativet direkt inverkat på det befintliga beståndet.

Metod

Tillämpningen av modellen och den därpå grundade utvärderingen är i sig inget forskningsuppdrag. Berättelserna har framställts med stöd av vetenskaplig litteratur, relevant för de ämnesområden som behandlas inom de enskilda berättelserna. Stöd för berättelsernas uppbyggnad har vi också hämtat från de akademiska företrädarna i referensgruppen och från enskilda sakkområdesexperter. Den bedömning och värdering som vi har gjort av varje enskild fastighet är baserad på insamling av kunskapsunderlag, men också på kontakter med myndigheter, institutioner och organisationer samt personer med specialkompetens som ingått i expertgruppens kontaktnät och i projektets referensgrupp. Däremot har inte platsbesök eller kompletterande inventeringar varit möjliga på grund av den begränsade tidsramen, vilket påverkat möjligheten till fullödiga bedömningar.

De konstruktiva synpunkter som har framförts har vi tagit hänsyn till och arbetat in i utvärderingen i den mån de har varit möjliga att jämkas samman med den modell som anvisats för projektet. I vissa fall har synpunkter kunnat röra specifika fastigheter, till exempel om en fastighet överhuvudtaget ska ingå i den kulturhistoriska portföljen eller i vilken berättelse den har sin huvudsakliga hemvist. I sådana fall har vi gjort en förnyad avvägning, men modellen som har anvisats för utvärderingen har hela tiden varit avgörande för det slutgiltiga resultatet.

Tillämpning och tolkning av urvalskriterierna och berättelsemodellen

Urvalet är baserat på de kriterier och den modell som har utarbetats av Riksantikvarieämbetet på regeringens uppdrag. Nedan redogörs kortfattat för modellens innehåll och kriterier samt för hur expertgruppen har tillämpat modellen. För en fullständig redovisning av modellen hänvisar vi till Riksantikvarieämbetets rapport. *Se bilaga: Riksantikvarieämbetets rapport till regeringen*

Urval och värdering har skett i tre steg:

- 1. Det första steget påvisar när det rent generellt är betydelsefullt att staten ska äga för att säkerställa en gemensam nyttighet.**

Tillämpandet av det första steget har inneburit en utvärdering med iakttagande av särskilda skäl för när och varför staten ska äga fastigheter. En diskussion om dessa skäl fördes ovan.

- 2. Det andra steget är en granskning av motivet för fastighetsinnehavet utifrån berättelsemodellen.**

Modellen har inneburit att sex berättelser har skapats utifrån det bestånd som expertgruppen haft att granska. Efter sortering av dessa fastigheter utkristalliserades ett antal möjliga berättelser. Berättelserna presenteras i sin helhet i Delrapport 2. En viktig utgångspunkt i skapandet av berättelserna har varit att de ska spegla viktiga skeden och vändpunkter i den historiska och kulturhistoriska utvecklingen inom det geografiska område som idag utgör Sverige. Sådana skeden kan till exempel utmärkas av förändringar i maktrelationer, sociala relationer och lösningar av samhällsproblem under olika epoker. Samhället och statens fysiska uttryck har varierat över tiden. Den framväxande statens inflytandesfär och dess direkta inflytande över olika samhällssektorer har särskilt beaktats beträffande historisk tid. Berättelserna har getts djupa tidsdimensioner och tagit fasta på kritiska skeden i historien. Val av berättelser har naturligtvis på-

verkats av de akademiska fält som gruppen representerar, men också tillkommit genom diskussioner med referenspersonerna. Det är långt ifrån självklart att de valda berättelserna är de enda möjliga utgångspunkterna för att utveckla den kulturhistoriska portföljen. Utifrån en demokratisk synvinkel är det viktigt att denna historia kan problematiseras och att de materiella bevisen finns till hands för allmänheten.

Vi beaktade representativitetskriterierna redan vid framställningen av de enskilda berättelserna. För att motverka bilden att historia är något entydigt och för alla och all tid givet har vi också i viss mån vägt in konflikter, både i form av faktiska historiska konflikter och sådana konflikter som representerar olika forskningstraditioner och forskargenerationers skilda syn på händelseförlopp.

Varje fastighet har enligt modellens andra steg ställts mot den eller de berättelser för vilken den har varit relevant, och värderats och bedömts utifrån frågor om huruvida fastigheten är nödvändig eller är av liten eller ingen betydelse för att fysiskt kunna illustrera en specifik berättelse. Målsättningen har varit att de fastigheter som har valts ut för att ingå i den kulturhistoriska portföljen ska illustrera olika perspektiv på de nationella berättelserna. I denna bedömning har också fastigheternas kvalitet och forskningspotential beaktats.

Staten i modern bemärkelse är en sen konstruktion och Sveriges nuvarande gränser representerar ett sent skede i landets historia. Genom tolkning av begreppet ”det nationella kulturarvet” som inkluderande anser expertgruppen att det är motiverat att arbeta med långa tidsperspektiv på vår historia. En avgörande faktor för detta ställningstagande är att de fastigheter vi har granskat representerar ett stort tidsdjup. Ambitionen har varit att det i varje berättelse (så vitt möjligt) ska finnas en representation från alla de tider berättelsen rymmer. På så sätt återges ett större djup i de nationella berättelserna. Vid urvalet har vi bortsett från hur landets gränser förändrats över tiden. Det innebär att urvalet inkluderar fastigheter som till exempel ligger på Gotland eller i Skåne och Bohuslän, men som har byggts och använts under tider då landskapen har tillhört Danmark och/eller Norge. Av samma skäl inkluderas fastigheter som härstammar från förhistorien och tidig medeltid, långt innan nationalstaten Sverige hade etablerats.

Många fastigheter har en komplex historia och därmed potential att kunna stödja flera berättelser. De flesta fastigheter har tillkommit och förändrats, både då det gäller bruk och form, under en lång tidsperiod. Enskilda fastigheter kan också ha brukats för flera ändamål parallellt, vilket innebär att de rymmer många tidsskikt. Detta innebär att de flesta fastigheter inrymmer möjligheter till alternativa berättelser. För att genomföra berättelsemodellen har vi tilldelat de enskilda fastigheterna en huvudhemvist i en viss berättelse. De kan likväl refereras till i flera berättelser och därmed bidra till att stödja dessa. Vid utvärderingen har expertgruppen i flera fall ansett det väsentligare att fastigheten förts till den kulturhistoriska portföljen som helhet än att en total enighet uppnåtts kring vilken berättelse den tydligast illustrerar. Att en fastighet har relevans för många berättelser innebär de facto att det i hög grad är berättigt att den förvaltas inom den kulturhistoriska portföljen.

Expertgruppen har särskilt strävat efter att välja ut sådana fastigheter som är viktiga under en längre period eller visar på någon särskild aspekt. Om möjligt har vi valt flera typer av fastigheter som på olika sätt illustre-

rar en berättelse. Syftet med detta har varit att ge den fysiska illustrationen av berättelserna djup och bredd. Fastigheterna kan utifrån representativitetskriterier belysa olika frågeställningar och inbjuda till tolkning av underberättelser eller alternativa berättelser.

3. Det tredje steget justerar innehavet med hjälp av representativitetskriterier.

Dessa kriterier ska tillämpas i de fall då flera fastigheter identifierats som tillsynes likvärdiga för att materiellt illustrera en berättelse. Representativitetskriterierna kan då fungera som utslagsgivande för att välja vilken fastighet som ska ingå i den kulturhistoriska portföljen. Representativitetskriterierna ska också garantera att den slutliga portföljen har en spridning i flera dimensioner, vilket gör portföljen angelägen för en så stor del av landets medborgare som möjligt. De kriterier som Riksantikvarieämbetet har anvisat och som därför har beaktats är geografisk spridning, gender, klass, generation och etnicitet.

Tillgänglighetskriteriet är viktigt i modellen eftersom det är en avgörande faktor i bedömningen av vad som bör förvaltas av staten som ett offentligt nationellt kulturarv. Ägande och förvaltningsperspektiv har därför i vissa fall vägts in i bedömningen av vilka fastigheter som bör tas in i den kulturhistoriska portföljen. Ett sådant exempel är när Statens fastighetsverk redan förvaltar hälften av en ö och kan få resten av fastigheten i sitt bestånd genom ett framtida överförande. Ett annat exempel är när en fastighet ligger inom ett naturvårdsområde eller ett område som av andra skäl under lång tid kan förväntas vara tillgängligt för allmänheten. I sådana fall har tillgängligheten till denna fastighet bedömts som avgörande i förhållande till likvärdiga fastigheter med sämre förutsättningar för långsiktig tillgänglighet.

Ytterligare bedömningsgrunder

Trots tillämpandet av representativitetskriterierna har expertgruppen ändå emellanåt stått inför situationer då flera likartade fastigheter berättar en likartad historia. I sådana lägen har även andra bedömningsgrunder vägts in vid utvärderingen av den enskilda fastigheten. Gruppen har särskilt lagt sig vinn om att spara pedagogiska exempel, vilka på grund av sin tydlighet kan berätta en fyllig historia.

En bedömningsgrund har varit den miljö där en fastighet är belägen inom. Ligger den bedömda fastigheten bland andra kulturhistoriskt värdefulla fastigheter, oavsett ägo- och förvaltningsform, vilka bidrar till att illustrera den aktuella berättelsen är det ett starkare skäl att fastigheten förvaltas inom den kulturhistoriska portföljen än om den ligger isolerad eller som en solitär i en mindre välbevarad miljö. I en del fall ligger de bedömda fastigheterna inom en geografiskt väl avgränsad yta och bildar miljöer som representerar olika skeden i en nationell berättelse. Exempel på detta är den marina bebyggelsen på Stumholmen i Karlskrona eller adelspalatsen på Riddarholmen. I en del fall ligger inte byggnaderna tätt tillsammans men ändå så nära att de kan upplevas inom ett avgränsat geografiskt område, ett kluster. I en del fall kan man genom ett sådant kluster uppleva flera dimensioner av en berättelse. I andra fall bildar ett antal fastigheter ett system. Ett system kan till exempel bestå av försvarsanläggningar, som var för sig representerar olika tidsåldrar, men som tillsammans visar utvecklingen av olika försvarstekniker. Ett sådant exempel är de försvarsanläggningar längs inloppet till Stockholm som före-

slås ingå. Även om enskilda delar inom ett sådant kluster eller system inte kan tillmätas synnerligen stort kulturhistoriskt egenvärde har vi bedömt det som väsentligt att hela miljöer och system ingår i den kulturhistoriska portföljen, eftersom de bidrar till att skapa en helhet som tydliggör olika bruk och den historiska förändringen över tid.

En stor del av det totala nationella kulturarvet ingår i annan ägo och förvaltning än statens. Många kulturhistoriska skeden för vilka materiella uttryck finns i kulturlandskapet har tillkommit på helt andra grunder än de som skildras i de valda berättelserna. I de fall det har funnits fastigheter i det genomgångna beståndet som inte tydligt illustrerar centralmaktens influens eller direkta inverkan och likvärdiga objekt redan finns skyddade genom Kulturminneslagen eller annat skyddsinstrument har vi valt bort dessa fastigheter.

Redan i den statliga utredning som föregick bildandet av Statens fastighetsverk påtalades nödvändigheten av en förvaltning som tillgodoser kulturarvets speciella behov och de särskilda förutsättningar som därmed måste tillgodoses: Byggnaderna måste därför förvaltas, vårdas och underhållas på ett sätt som gör att de bevaras såsom uttryck för gångna tiders byggnadskonst, både upplevelsemässigt och materialtekniskt. Det innebär att Statens fastighetsverk i sin förvaltningsorganisation måste ha kunskaper om äldre tiders hantverk, sätt att bygga och genomföra ett fortlöpande underhåll samt förmåga att tillämpa dessa kunskaper på byggnaderna (SOU 1992:79, s. 113).

Vid utvärderingen har vi tagit hänsyn till om enskilda och för berättelserna betydelsefulla fastigheter har särskilda vårdbehov, såväl kulturhistoriskt, tekniskt som ekonomiskt, vilket motiverar att fastigheten vårdas med särskild omsorg. Genom att den kulturhistoriska portföljen långsiktigt vårdas inom en organisation med särskild kompetens ökar möjligheterna för att dess potential som nationellt kulturarv utvecklas. I en sådan organisation kan förvaltningen kvalitetssäkras. Det sker till exempel genom kontinuerlig kunskapsuppbyggnad samt upprätthållande och överföring av erfarenheter av vårdinsatser. Sådan kunskap bör vara av både kulturhistorisk, biologisk och teknisk art. Det är särskilt viktigt att en kvalificerad dokumentation över vård och värderingar samlas inom en långsiktigt stabil organisation.

Urvalet har i stor utsträckning skett genom löpande diskussioner inom expertgruppen, där motiven för de enskilda fastigheternas upptagande i den kulturhistoriska portföljen prövats och omprövats. På grund av tidsbrist redovisas endast motiv för de fastigheter som har föreslagits att inte tas upp i portföljen. Att fullödigt motivera också urvalet av de fastigheter som föreslås ingå i portföljen skulle kräva ytterligare fördjupningar och forskningsinsatser.

Berättelser och urval

Nedan presenteras sammanfattningar av de sex nationella berättelser som syftar till att sätta in de fastigheter som långsiktigt bör ägas och förvaltas av staten av kulturhistoriska skäl i ett kulturhistoriskt sammanhang. Berättelserna i sin helhet finns att läsa i rapport Del 2.

Stockholms slott

DICK NORBERG

Att styra, beskatta och döma – om rikets enande och den moderna statens framväxt

En berättelse om landets administrativa och rättsliga utveckling är naturligtvis omfattande och beskrivningen måste bli skissartad. Trots att detta är en berättelse om maktutövning och maktens institutioner har vi försökt att nyansera framställningen genom att lyfta fram aspekter som tydliggör social skiktning, genus och generationsperspektiv. För att tydliggöra sådana förhållanden i de fysiska miljöer som berättelsen vilar på, krävs en bred och långsiktig kunskapsuppbyggnad.

De äldsta spåren av system för samhällsreglering utgörs av fornminnen. De återfinns bland annat på många av de kungsgårdar som ännu ingår i det statliga ägandet. Även flera av de gods som föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen rymmer sådana miljöer. På dessa fastigheter finns även utrymme för ett utvecklingsarbete i syfte att lyfta fram historien, det gröna kulturarvet och naturvärden i de marker som staten äger och förvaltar och som inom ramen för detta utredningsarbete ännu inte har analyserats.

Det faktum att flera av de byggnader som nu ingår i berättelsen ursprungligen uppfördes genom privata initiativ minskar inte deras relevans för framställningen. Det speglar i många fall den rådande maktordningen och den nära samhörigheten mellan kronans och privata aktörers verksamhet vid tiden för deras uppförande. Många egendomar har vandrat mellan kronan och privat disposition. I andra fall belyser de enskilda fastigheternas historia hur staten expanderat och vidgat sitt ansvarsområde, vilket ofta har inneburit statligt övertagande av kyrklig eller privat egendom. Riddarholmen är ett sådant exempel där kyrkans mark övertogs av kronan för att sedan delas ut till olika adelssläkter för att därefter genom reduktion och inköp åter komma i kronans ägo. Efter reformationen har området varit ett centrum för ekonomisk, administrativ och rättslig verksamhet. Genom att bebyggelsen på Riddarholmen är statliga byggnadsminnen kan den äldre förvaltningshistorien berättas relativt väl. Däremot ingår inte den nuvarande riksdagsbyggnaden och riksbankshuset i det bestånd som omfattas av denna utredning. Vissa byggnader som är centrala för en berättelse om statens representation och administration saknas därmed.

Det sena 1700-talets och framför allt 1800-talets byråkratiska expansion resulterade i en omfattande offentlig byggnadsverksamhet. På grund av administrativa beslut och bolagiseringar har många av de materiella uttrycken för den statliga sfären kommit att förvaltas av statliga bolag och andra myndigheter än de vars fastigheter har ingått i denna utvärdering. Därför finns till exempel mycket få tullbyggnader i det nu aktuella beståndet. Dessutom finns sannolikt bebyggelse längs gränserna mot Norge och Finland som är intressanta i sammanhanget. I beståndet saknas även byggnader som representerar 1800- och 1900-talens administrativa expansion, av vilka många uppfördes genom Överintendentsämbetet respektive Byggnadsstyrelsen. Generellt är 1900-talet svagt representerat i materialet. Det kan ses som ett tecken på att byggnadsminnesförklaringar av statliga fastigheter inte har skett i samma omfattning som inom kulturmiljösektorn i stort, där 1900-talets byggnader är bättre representerade som byggnadsminnen enligt Kulturmiljölagen, i riksintresseområden och genom skydd enligt Plan- och bygglagen.

Genom diskussioner kring organisationen av den statliga administrationen på regional nivå, till exempel de genomförda och eventuellt förestående länsammanslagningarna, har det framtida behovet av länsresidensen ifrågasatts. I det här sammanhanget har inga sådana överväganden gjorts. I stället har fokus vid urvalet legat på att spegla den historiska utvecklingen av länsväsendet och den typologiska utvecklingen inom byggnadsgruppen residens. I många av residensstäderna finns så kallade landstatshus, vilka uppfördes under 1900-talet för att tillgodose den växande regionala administrationens lokalbehov. I det utvärderade beståndet representerades dessa endast av landstatshuset i Göteborg. Det finns sannolikt goda möjligheter att till en del komplettera den brist på representativa institutionsbyggnader från 1900-talet genom ett strategiskt urval ur denna kategori.

Den allt mer utvecklade representativa makten och byråkratiska organisationen har gjort att staten gjort successiva fastighetsförvärv, i synnerhet i de kvarter som ligger närmast riksdagshuset. Några av de inköpta fastigheterna är äldre näringsfastigheter. Bland dessa är flertalet statliga byggnadsminnen. Också de byggnader som inköpts och uppfördes för regeringskansliets behov bör beaktas vid en genomgång av det ännu inte byggnadsminnesmärkta statliga fastighetsbeståndet. Här finns förutsättningar för att berätta om statsapparatusens successiva utveckling och om det sena 1900-talets förvaltningshistoria. Många av de berörda byggnaderna är bankpalats från 1800-talets slut och 1900-talets början. Flera är kraftigt ombyggda invändigt och kan betraktas som så kallat fasadarv. De speglar dock såväl förskjutningen av landets finanscentrum kring förra sekelskiftet som statens vidgade åtaganden under 1900-talet. På sätt och vis utgör detta därför en parallell till statens övertagande av adelspalatsen på Riddarholmen under 1700-talet.

Fastigheter som uppfyller urvalskriterierna och ingår i berättelsen

FÖRHISTORISK TID

Dags hög, Båstad, Faritslöv 10:3
Uppsala högar (svearnas tingsplats) = G:a Uppsala 21:26, G:a Uppsala 21:50, G:a Uppsala 74:4, 74:8, 75:6, G:a Uppsala 75:7, G:a Uppsala 75:8, G:a Uppsala 77:2, G:a Uppsala 80:4, G:a Uppsala 80:9 och G:a Uppsala 84:5
Ottarshögen, Tibro, Husby 19:3 och 20:1
Ströbohög, Kungsör, Strö 4:11, 4:12 och 4:13
Anundshög, Västerås, Långby 7:3
Roma kloster och kungsgård (gutarnas allting), Gotland, Roma kloster 2:1
Mora stenar, Knivsta, Mora 1:1

MEDELTIDEN

Stora kungsladugården, Nyköping, Stora Kungsladugården 2:1, Högbrunn 1:9
Lilla kungsladugården, Nyköping, Lilla kungsladugården 1:1
Västerås slott, Västerås, Olympia 3
Hovgården 1-2 samt Sörgården (Alsnö hus), Ekerö, Hovgården 1:2, Hovgården 2:8 och Hovgården 4:1
Vädersholmen, Ulricehamn, Säby 2:16
Bjälbopalatset, Vadstena, del av Örtagården 1
Utö hus, Enköping, Utö 2:1
Mynthuset i Visby, Gotland, Visby Mynthuset 1

TIDIGMODERN TID

Isala kungslada, Falun, Isala 8:1
Ornässtugan, Borlänge, Stora Ornäs 1:2
Rankhyttans tröskloge, Falun, Rankhyttan 7:1
Uppsala slott inkl ruinerna, Uppsala, Fjärdingen 33:1
Landshövdingestallet i Uppsala, Uppsala, Kåbo 5:3
Stockholms slott inkl Högvaktsterrassen, Stockholm, Tre Kronor 1 och Neptunus Större 14
Läckö slott och kungsgård, Lidköping, Läckö 1:5, 1:7
Salsta slott och kronoegendom, Uppsala, Lena-Salsta 1:5
Klagstorp, Skövde, Klagstorp 2:2
Oxenstiernska palatset, Stockholm, del av Neptunus större 12
Oxenstiernska annexet, Stockholm, del av Neptunus större 13
Beijerska huset, Stockholm, del av Neptunus större 12
Bondeska palatset, Stockholm, Nemesis 1
Tessinska palatset, Stockholm, Europa 1
Ryningska palatset, Stockholm, Atomena 1
Riddarholmen, Stockholm, Gråmunkeholmen 3. OBS! Flera palats och byggnader från olika tider inom en fastighet samt några i en annan berättelse
Hebbeska huset/Kammarrättens hus
Cruuska huset
Sparreska palatset
S Rosenhanes palats
Stenbockska palatset
Wrangelska palatset/Gamla kungshuset
Hessensteinska palatset
Gamla riksdagshuset
Mark och kajer, Stockholm, Gråmunkeholmen 3, Riddarholmen 1:16, Riddarholmen 1:18
Södra bankohuset, Stockholm, Pluto 1

Norra bankohuset, Stockholm, Prosperina 1
 Halmstads slott, Halmstad, Slottet 1
 Residenset i Malmö, Malmö, Residenset 1
 Brömsebromonumentet, Torsås, Bröms 2:8
 Drottningholms slott inkl teatern, hyresfastigheter och kungsgård, Ekerö, Rinkeby 1:1,
 Rinkeby 2:1, Rinkeby 3:1 och Drottningholm 1:1
 Ulriksdal, Solna, Ulriksdal 2:3, Ulriksdal 2:5, Ulriksdal 2:6
 Göteborgs residens, Göteborg, Inom Vallgraven 53:16
 Kalmars residens, Kalmar, Landshövdingen 16
 Marieholms residens, Mariestad, Marieholm 1:5
 Göta hovrätt, Jönköping, Arkivet 1
 Tullgarns slott och kungsgård, Södertälje, Tullgarn 2:1 och Kårtorp 1:1
 Haga slott med park, Solna, Del av Haga 2:1
 Hagaparkens byggnader, Solna, Del av Haga 2:1
 Rosersberg, Sigtuna, Rosersberg 2:1
 Obeliskan vid Stockholms slott, Stockholm, Litt AXP
 Arvfurstens palats, Stockholm, Lejonet 7. OBS! Torstenssons 1600-talspalats ingår
 Adelcrantzka palatset, Stockholm, Björnen och Loen 1
 Tumba bruk, Botkyrka, Tumba 7:240
 Tullhuset på Dalarö, Haninge, Dalarö 3:17
 Strandridarebostället, Gotland, Ardre Ljugarn 1:1
 Granhammars herrgård, Upplands-Bro, Granhammar 2:1
 Gävle slott, Gävle, Söder 5:1
 Vänersborgs residens, Vänersborg, Residenset 2
 Härnösands residens, Härnösand, Residenset 1
 Falun residens, Falun, Residenset 1

MODERN TID

Gamla riksdagshuset med flera på Riddarholmen (se ovan), Stockholm,
 Gråmunkeholmen 3
 Riksarkivets (gamla) byggnader, Stockholm, Gråmunkeholmen 3
 Kungliga Myntet, Stockholm, Kungl Myntet 1
 Östersunds residens, Östersund, Landshövdingen 1
 Växjö residens, Växjö, Residenset 1
 Luleå residens, Luleå, Kungsfågeln 3
 Jönköpings residens, Jönköping, Gullvivan 17
 Hovstallet, Stockholm, Kusen 2
 Högvaktsterrassen (se ovan), Stockholm, del av Neptunus större 1
 Karl XIV Johans staty, Stockholm, Gamla stan 1:30
 Gustav II Adolfs staty, Stockholm, Litt ALK
 Karl XII:s staty, Stockholm, Norrmalm 3:26
 Karl XIII:s staty, Stockholm, Norrmalm 2:41
 Prins Gustafs monument Haga, Solna, (se ovan Haga 2:1)
 Kvidingemonumentet, Åstorp (fastighetsbeteckning saknas)
 Vasamonumentet vid Utmeland, Mora, Utmeland 70:12
 Sagerska huset, Stockholm, Lejonet 5
 Harpsunds egendom, Katrineholm, Harpsund,5:1
 Karlskrona residens, Karlskrona, Residenset 7
 Centralposthuset, Stockholm, Kv Blåmannen
 Göteborgs landstatshus, Göteborg, Inom vallgraven 53:16

Fastigheter som inte uppfyller urvalskriterierna eller ingår i berättelsen

Biskops Arnö, Håbo, Biskops-Arnö 1:1
Rönö kungsgård, Norrköping, Rönö 1:18
Tuna kungsgård, Linköping, Rystads-Tuna 1:1
Mälsåker, Strängnäs, Mälsåker 1:8
Kägleholm, Örebro, Kägleholm 1:74
Månstorps gavlar, Vellinge, Månstorp 1:13 och del av Månstorp 1:1
Nyköpings residens, Nyköping, Residenset 8
Visby residens, Gotland, Visby residenset 3
Kristianstads residens, Kristianstad, Residenset 1
Karlstads residens, Karlstad, Ömen 3
Umeå residens, Umeå, Riddarborgen 2
Haga tingshus, Solna, del av Haga 2:1

Motiveringar till fastigheter som inte uppfyller urvalskriterierna eller ingår i berättelsen

Biskops Arnö,
Håbo, Biskops Arnö 1:1

Biskops Arnö är känt sedan 1200-talet, då Arnö förvärvades av kyrkan och en borg byggdes på Mälarstranden av ärkebiskopen i Uppsala. Det användes som sommarresidens av ärkebiskoparna. I samband med reduktionen drogs borgen med tillhörande jordegendomar in till kronan. Johan III lät omforma huvudbyggnaden till en ståtlig renässansanläggning. Under 1600-talet kom godset i ätten Brahes ägo men vid reduktionen drogs den åter in till kronan. Godset blev boställe för översten i livregementet till häst. På 1870-talet omvandlades egendomen till en arrendegård. Sedan 1956 disponeras Biskops Arnö av Föreningen Norden som driver ett nordiskt bildningscenter med folkhögskola och kulturinstitut. På 1730-talet skadades huvudbyggnaden av en storm och revs till stor del men den ståtliga stenvalvskällaren som ännu är bevarad sparades för att användas som lagerhus. Den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes på 1730-talet i enlighet med krigskollegiets beslut om normalritningar.

Biskops Arnö har visserligen stort kulturhistoriskt värde, men andra anläggningar kan tydligare illustrera de olika berättelser som är relevanta för fastigheten. Det gäller den sakrala anknytningen, som biskopspalats, som vasaanläggning, adelsgoods, översteboställe och utarrenderad kungsgård. Inte heller fornlämningsbilderna eller andra kulturlämningar inom fastigheten motiverar att den ska ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Rönö kungsgård,
Norrköping, Rönö 1:18

Rönö tillhörde under medeltiden omväxlande kyrkan och det världsliga frälset. Drottning Margaretha löste in egendomen i slutet av 1300-talet och gav det till Linköpings stift och biskopen lät uppföra ett fast stenhus på gården. Under Engelbrektfejden intogs borgen, men den revs först i slutet av 1400-talet. Genom reduktionen drogs gården in till kronan och fungerade som kungsladugård under Stegeborg. Johan III byggde ett nytt slott på gården, åt sin gemål Gunilla Bielke. Gården innehades periodvis av kungahuset, var periodvis förlänt eller förpantat, men drogs åter in till kronan under reduktionen. Gården brändes av ryssarna 1719 och fungerade sedan som arrendegård. Den nuvarande huvudbyggnaden härrör från 1820-talet. Vid gården finns ännu ekonomibyggnader, kyrka, skolhus och ålderdomshem. Mangården är sedan 1930-talet avstyckad som en privat fastighet. Slottsruinen och den ovanpå liggande ekonomibyggnaden förvaltas av Riksantikvarieämbetet.

Gården har kulturhistoriskt värde, men andra anläggningar kan tydligare illustrera de olika berättelser som är relevanta för fastigheten. Det gäller den sakrala anknytningen, som biskopsborg, som vasaanläggning, adels gods och utarrenderad kungsgård. Den statliga byggnadsminnesförklaringen hävdades år 2008. Inte heller fornlämningsskildern eller andra kulturlämningar inom fastigheten motiverar att den ska ingå i den kulturhistoriska portföljen.w

Tuna kungsgård,
Linköping, Rystads-Tuna 1:1

Tuna är känt sedan 1280-talet då Magnus Ladulås skänkte gården till lagmannen Knut Mattiasson. Namnet Tuna indikerar dock att gården existerade redan under järnåldern, kanske som en stormannagård. Gården innehades fram till reduktionen av flera ätter ur högfrälset och på 1520-talet kom Gustav Vasa över gården genom att hävda sin arvsrätt efter Sten Sture. Därmed blev gården en kungsgård och säte för kungens fogdar. På 1600-talet skänktes den åter till en adelsman, men i reduktionen 1681 drogs den åter in till kronan och blev översteboställe. När gården blev arrendegård under 1800-talet uppfördes en ny mangårdsbyggnad ett stycke från den äldre gården, varför det gamla stenhuset från 1600-talet är relativt välbevarat, med exempelvis takmålningar i behåll. Huvudbyggnaden har nyligen restaurerats utvändigt.

På gården finns andra äldre stenhus och den bebyggelse som tillhör arrendeepoken är också kulturhistoriskt intressant. Trots detta finns andra anläggningar som bättre illustrerar de valda berättelserna, både som kungsgård och militärboställe. Inte heller fornlämningsskildern eller andra kulturlämningar inom fastigheten motiverar att den ska ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Mälsåker,
Strängnäs, Mälsåker 1:8

Mälsåker är beläget på Selaön, på Mälarens södra strand. Gården är belagd sedan senmedeltid. Dess glansperiod inleddes på 1600-talet då Hans Åkesson Soop köpte gården, som blev centrum i ett stort godskomplex. Ett stort stenhus uppfördes, vars murverk har bevarats i de två nedre våningarna av den nuvarande byggnadens centralparti. Gården höjdes en våning vid mitten av århundradet men sin nuvarande utformning fick mangården då Gustav Soop under åren 1672–1680 lät genomföra om- och tillbyggnader under ledning av Nicodemus Tessin d. ä. Inredningarna speglade tidens ideal med rikt bemålade tak och väggar. De mest praktfulla salarna fick stucktak av Carlo Carove, som är representerad i många liknande sätesgårdar och i kungliga miljöer. Gården förblev i högadlig ägo fram till mitten av 1800-talet, då en period av ägarbyten och förfall inleddes.

År 1943 inköptes godset av den norska legationen och under benämningen polis-skola utbildades i hemlighet norska elittrupper som rekryterades bland norska flyktingar. Omkring 15 000 normän fick på så vis militär utbildning i Sverige. Två år senare uppstod en kraftig eldsvåda och huvudbyggnadens övre våningar och tak förstördes. Restaureringar påbörjades några år senare, sedan en ungrare köpt slottet och förbundigt sig att bekosta återställandet för att överlämna det till Uppsala Universitet. Restaureringen kunde inte fullföljas, men vissa arbeten utfördes dock under resterande del av 1950-talet. I stället skänktes en avstyckad fastighet omfattande huvudbyggnaden och dess närområde till staten med Riksantikvarien som förvaltande myndighet. Under 1960-talet påbörjades inredning av arkiv i huvudbyggnaden. De förstörda träbjälklagen ersattes med betongkonstruktioner. En del av de ännu bevarade inredningsdetaljerna behandlades omilt. Arkivet färdigställdes aldrig. På 1990-talet inleddes ett omfattande rekonstruktionsarbete som syftade till att återskapa det sena 1600-talets praktinredningar, genom inrättande av en byggnadshytta i samband med då rådande lågkonjunktur. Arbetena har inte slutförts.

Mälsåkers funktion under andra världskriget är intressant men de fysiska spåren av denna korta period är numera borta. Huvudbyggnaden anses visserligen vara en av det sena 1600-talets främsta arkitektoniska skapelser men det finns flera liknande anläggningar inom det utvärderade beståndet som kan uppvisa betydligt bättre bevarade original- och helhetsmiljöer. Salsta, som liksom Mälsåker bär tydlig anknytning till Tessins arkitektur, är en av de första anläggningar som tydligt återspeglar en fransk planlösning. Vidare har Salsta en rad välbevarade originalinredningar med hög autenticitet och forskningspotential. Liksom Läckö är Salsta en komplett anläggning där ekonomibyggnader, odlingsmark och utägor ännu tillhör staten och därför rymmer goda möjligheter att illustrera och utforska frågor kring godsorganisation, markanvändning, social skiktning, generation, gender med mera, vilket inte är fallet med Mälsåker. Stormaktstidens adelsanläggningar är också väl tillgodosedda genom fastigheter som fått sin huvudhemvist i andra berättelser, Skokloster och Bogesund.

Kägleholm,
Örebro, Kägleholm 1:74

Kägleholm är beläget vid sjön Väringen i norra Närke. Gården var under medeltiden känd under namnet Tuna, vilket antyder en etablering av gården under järnåldern och i området finns flera gravfält som daterats till järnåldern. I omgivningarna finns också spår av tidigt etablerad järnhantering. Flera viktiga ätter kan knytas till gården, bland annat lagmännen Gudmar Månssons och hans mer kände son Ulf Gudmarsons, gift med den Birgitta som senare blev ”den heliga”. Bland ägarna märks också Sten Sture och Gustav Vasa. Under 1600-talet byggde Magnus Gabriel de la Gardie en ståtlig barockanläggning på platsen men också denna gård drogs in av kronan. Mangårdsbyggnaden brann ned i början av 1720-talet och endast en ruin återstår. Till miljön hör förutom odlingslandskapet med sina fornlämningar och kulturspår också Ödeby kyrka, vars inredning bär präglet av de la Gardies estetiska satsningar.

Den fastighet som ingår i utvärderingen omfattar endast själva ruinen och dess närområde. Det finns bland de utvärderade fastigheterna många välbevarade exempel som bättre kan illustrera en likartad historia.

Månstorps gavlar,
Vellinge, Månstorp 1:13 och
del av Månstorp 1:1

Månstorps gavlar är ruinen av en borg som uppfördes av den danske riddaren Eske Bille på 1540-talet. Ruinen uppvisar lämningar efter en ringformad vall, som omgett ett fyrkantigt stenhus med rik arkitektonisk utsmyckning. Genom freden i Roskilde kom anläggningen i kronans ägo. I samband med Danmarks misslyckade försök att återta Skåne stormades anläggningen. Gården avdelades först som ryttmästarboställe och senare som översteboställe men huvudbyggnaden lämnades att förfalla fram till 1929, då staten anslog medel för ruinens restaurering. Erik Lundberg svarade för restaureringsprojektet och vården om anläggningen skulle handhas av Skånes Hembygdsförbund. I samband med restaureringen utfördes också utgrävningar. Riksantikvarieämbetet övertog vården av byggnaden år 1934.

Den fastighet som ingår i utvärderingen omfattar endast själva ruinen och dess närområde. Det finns bland de utvärderade fastigheterna många välbevarade exempel som bättre kan illustrera en likartad historia.

Nyköpings residens,
Nyköping, Residenset 8

Södermanlands län är ett av de elva landshövdingedömen som tillkom genom 1634 års regeringsform. Residenset var under 1600- och 1700-talen inrymt i diverse olika byggnader, bland annat i den som idag betecknas som det ”Gamla residenset” inom Nyköpingshus, uppförd 1724–1726, som idag inrymmer en del av Sörmlands museum. Nyköping som residensstad kan anses representerat i den kulturhistoriska portföljen genom att Nyköpingshus ingår i berättelse nummer 5. Det nuvarande residenset uppfördes under tidigt 1800-tal på privat initiativ av dåvarande landshövdingen. Byggnaden är uppförd i en stram nyklassicism där huvudbyggnaden flankeras av två lägre flyglar. Byggnaden köptes av kronan redan 1815 och klassades 1935 som ett SBM. Residenset inrymmer sedan 1970 endast tjänstelokaler eftersom landshövdingens bostad är inrymd i annan fastighet.

Byggnaden utgör ett utmärkt exempel på residensbyggnader som uppförts på privat initiativ före det att staten, genom Överintendentsämbetet, på ett mer aktivt vis agerade huvudman för detta byggnadsbestånd. Det finns emellertid andra residensbyggnader som också utgör exempel på detta, bland annat Göteborgs och Faluns residens. Residenset i Nyköping har genomgått flera omfattande invändiga ombyggnader och har därigenom mist något av sin ursprungliga karaktär. Vid en av dessa renoveringar, under tidigt 1900-tal, sattes väggmålningarna av Johan Sevenbom och Johan Carl Holst upp i landshövdingens tjänsterum. I övrigt präglas interiörerna av en lågmäld nyklassicism parat med flera moderna inslag. Byggnaden saknar således mycket av sin ursprungliga inredning, vilket skiljer den från exempelvis Göteborgs och Faluns residens. Det faktum att byggnaden inte är ett exempel på den satsning staten gjorde på residensen efter 1849, i kombination med att det finns andra vetenskapligt mer intressanta residensbyggnader uppförda på privat initiativ, medverkar till att Nyköpings residens inte är nödvändig för att illustrera berättelsen "Att styra, beskatta och döma...". Närheten till Stockholm, där det finns en överrepresentation av förvaltningsbyggnader knutna till statsmakten, bidrar också till att såväl Göteborgs som Faluns residens på geografiska kriterier så att säga "överträffar" Nyköpings residens.

Visby residens,
Visby, Residenset 3

Omgående efter det att Gotland tillfallit Sverige, i samband med freden i Brömsebro 1645, tillsattes landshövdingen för detta län. Liksom i fallet med Nyköpings residens huserade landshövdingen och länsstyrelsen i ett flertal olika fastigheter under 1600- och 1700-talen. År 1822 inköptes emellertid en fastighet för ändamålet, nämligen Nils Johan Schwans hus, som är uppfört under andra hälften av 1700-talet. Det Schwanska huset byggdes till redan under 1830-talet och i syfte att bereda länsstyrelsen bättre lokaler inköptes under 1860-talet även grannfastigheten, benämnd Westbergiska gården. Båda husen har genomgått flera kraftiga interiöra och exteriöra om- och tillbyggnader.

Det faktum att byggnaden inte är ett exempel på den satsning staten gjorde på residensen efter 1849, i kombination med att det finns andra vetenskapligt mer intressanta residensbyggnader uppförda på privat initiativ, medverkar till att även Visby residens inte är helt representativt för berättelsen "Att styra, beskatta och döma...".

Kristianstads residens,
Kristianstad, Residenset 1

Kristianstad blev residensstad 1719 i samband med att Kristianstad län bildades. Efter det att residenset hade inhysts i byggnader som inte var ändamålsenliga beslöt staten att här uppföra en helt ny residensbyggnad. Ritningarna för Kristianstads nya residens är gjorda år 1855 av arkitekt Fredrik Wilhelm Scholander och är en typisk exponent för Överintendents-ämbetets ökade engagemang inom detta område. Residenset, som var färdigställt år 1860, uppfördes i två våningar i så kallad italiensk renässansstil. Byggnaden blev klassad som SBM år 1935. År 1996 upphörde Kristianstad län som självständigt län och uppgick då istället i Skåne län. Det gamla residenset används alltså inte längre idag för sitt ursprungliga syfte, men nyttjas likväl ändå i det offentliga livet. Invändiga ombyggnader har berövat byggnaden dess ursprungliga uttryck.

Genom att byggnaden har förlorat sin funktion som residens, och inte heller besitter särskilt stort vetenskapligt värde, är denna byggnad inte längre väsentlig för att illustrera berättelsen "Att styra, beskatta och döma".

Karlstad residens,
Karlstad, Örnen 3

Residenset i Karlstad är ritat av arkitekt Johan Fredrik Åbom och uppfört år 1869–1871. Byggnaden är utförd i nyrenässans och har stora likheter med det några år yngre residenset i Jönköping, ritat av samme arkitekt. Såväl Karlstad residens som Jönköpings residens utgör typiska exponenter för den typ av offentliga byggnader som uppfördes under 1800-talets andra hälft. Dessa båda byggnader visar även på det intressanta faktum att Överintendents-ämbetets arkitekter gärna gjorde mycket likartade ritningar för denna kategori av byggnader, eller till och med återanvände och modifierade äldre ritningar, i syfte att skapa likvärdiga byggnader av monumental karaktär. Karlstad residens har höjts med en våning, vilket har förvanskad byggnadens ursprungliga proportioner. Också invändigt har många ombyggnader och renoveringar ägt rum. Karlstad residens har därför i förhållande till Jönköpings residens förlorat väsentliga delar av den ursprungliga karaktären. Då de nämnda residensen uppvisar stora utvändiga och planmässiga likheter framstår Karlstad som mindre betydelsefull för berättelsen, utifrån en typologisk bedömning. Den saknar bland annat ett lika stort vetenskapligt värde som Jönköpings residens.

Umeå residens,
Umeå, Riddarborgen 2

Umeå residens är ritat av arkitekten Carl Fredrik Ekholm år 1888. Ritningarna har även bearbetats av arkitekten Ludvig Peterson. Residenset började byggas år 1891 och stod färdigt tre år senare, år 1894. Interiörerna präglades av det sena 1800-talets stilpreferenser, bland annat nyrenässans, men genom ett flertal invändiga ombyggnader har mycket av den ursprungliga karaktären gått förlorad till förmån för, i vissa rum, fritt skapade 1700-talsinfluerade miljöer. Därmed besitter residenset inte något stort vetenskapligt värde. Utifrån berättelsemodellens krav på geografisk spridning utgör därför Luleå residens i denna region en viktigare byggnad för att illustrera berättelsen ”Att styra, beskatta och döma”.

Haga Tingshus,
Solna, del av Haga 2:1

Solna ting härstammar ur Solna skeppslag som ingick i Södra Roslags Domsaga. Efter en omorganisation på 1870-talet inledde häradshövdingen en argumentation för att en ändamålsenlig tingslokal skulle uppföras. Först 1907 stod tingshuset i Haga klart. Det gavs en arkitektonisk form som både anspelar på 1600-talets svenska barock och den då helt moderna jugendstilen. Som byggnadsverk är huset praktfullt och läget anslående. Tingsrätten flyttade ut i etapper under 1960- och 70-talen och hyrs nu ut till andra ändamål. Byggnaden har kulturhistoriskt värde, inte minst genom att det återspeglar den lokala och regionala rättsutövningen och genom sin arkitektoniskt påkostade form, men sedan byggnaden förlorat sin avsedda funktion har en del av detta värde förlorats. Tingsbyggnaden har i första hand intresse på den regionala nivån och hör därför inte primärt hemma på den nationella nivå som den kulturhistoriska portföljen ska återspegla.

Kungliga biblioteket, Stockholm

SFV

Om vetenskap, utbildning och intellektuell kultur

Huvuddragen i berättelsen om vetenskap, utbildning och intellektuell kultur kan med några viktiga undantag skildras genom de fastigheter som Statens fastighetsverk förvaltar idag. Stommen utgörs av de medeltida klostren, vilka har sin huvudhemvist i berättelse nummer 4, ”Tro och religion...”, universiteten i Uppsala och Lund samt några av 1800-talets och det tidiga 1900-talets centralmuseer och nationella bildningsinstitutioner. I det bestånd av förhistoriska platser som föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen finns goda möjligheter att illustrera förhistorisk kunskapsöverföring, tradition och initiation. För att sådana värden ska kunna tydliggöras krävs i många fall vidare forskning. Till de utbildningsområden vars historia överhuvudtaget inte är representerad i fastighetsbeståndet hör folkskolan och folkbildningen. Folkskolebyggnaderna och bildningsförbundens hus har visserligen inte byggts av staten, men verksamheterna har varit föremål för statlig styrning och stöd.

Universitetens historia fram till 1800-talet är väl företrädd genom de fastigheter som Statens fastighetsverk förvaltar i Uppsala och Lund. Innehavet skildrar både olika tider och olika typer av verksamheter. Lärosätenas utveckling under 1900-talet är däremot inte representerad. Bortsett från Göteborgs universitets huvudbyggnad gäller samma brist för den högre utbildningens expansion med nya universitet, högskolor och institut under 1800- och 1900-talen. Till de byggnader som representerar den högre utbildningen hör också Musikaliska Akademien, en av de akademier som grundades på 1700-talet.

Två vetenskapliga områden låter sig särskilt väl berättas med utgångspunkt från innehavet: botaniken och astronomin. Till det första området hör Linnéträdgården, Linnés Hammarby, och Botaniska trädgården i Uppsala samt Botaniska trädgården i Lund

och Bergianska trädgården i Stockholm. Astronomin representeras av Tycho Brahes anläggningar Stjärneborg och Uranienborg på Ven, Observatorieparken i Uppsala och Stockholms observatorium i Saltsjöbaden. Vidare finns ett observatorium på taket till Gamla gymnasiet i Karlstad.

Gymnasierna i Strängnäs, Karlstad och Stockholm är de enda läroanstalter som företräder nivån under universitet och högskola. De har sina rötter i 1600-, 1700- och 1800-talen, men har i flera fall varit i bruk fram till 1900-talets första decennier. Byggnaderna i Karlstad och Stockholm har karaktären av solitärer, medan de till gymnasiet knutna byggnaderna i Strängnäs bildar en miljö som skapar möjligheter att relativt fullödigt berätta om både verksamhet och socialt liv.

I beståndet av museer ingår Nationalmuseum, Naturhistoriska riksmuseet och Sjöhistoriska museet, alla centralmuseer inrymda i för ändamålet uppförda byggnader. Ytterligare museer har under efterkrigstiden inrymts i byggnader som ursprungligen uppförts för militär verksamhet, hit hör Moderna museet/Arkitekturmuseet, Östasiatiska museet och Musikmuseet. Thielska galleriet, Waldemarsudde och Hallwylska palatset är privata hem och samlingar som genom donationer kom i statens ägo under 1900-talets första hälft och som sedan utvecklats till museiinstitutioner. I innehavet finns även Kungliga Biblioteket, Operan och Dramaten – alla ursprungligen kungliga institutioner som under 1800-talet fick en nationell ställning och öppnades för en borgerlig publik.

Fastigheter som uppfyller urvalskriterierna och ingår i berättelsen

TIDIGMODERN TID

Tycho Braheminnena, Landskrona, Tuna 4:7, 4:8 och 24:6.
Malmöhus, Malmö, Innerstaden 10:284.
Lundagård/Kungshuset, Lund, Universitetet 1.
Roggeborgen, Strängnäs, Kyrkberget 9.
Gamla biskopsgården, Strängnäs, Kyrkberget 1.
Paulinska gården, Strängnäs, Domherren 1.
Malmenius gård, Strängnäs, Brokikaren 1.
Rektorsgården, Strängnäs, Bispén 4.
Karlstad gamla gymnasium, Karlstad, Falken 7.
Gymnasiehusen, Stockholm, Gråmunkeholmen 3.
Gustavianum, Uppsala, Fjärdingen 1:9.
Linnés Hammarby, Uppsala, Danmarks-Hammarby 5:1.
Botaniska trädgården, Uppsala, Kåbo 25:1.
Linnéträdgården, Uppsala, Dragarbrunn 4:7.
Ekermanska huset, Uppsala, Fjärdingen 1:9.
Konsistoriehuset, Uppsala, Fjärdingen 22:2.

MODERN TID

Universitetshuset, Uppsala, Fjärdingen 1:9.
Regnellianum, Uppsala, Fjärdingen 29:3.
Carolina Rediviva, Uppsala, Kåbo 15:1.
Prefektbostaden, Uppsala, Kåbo 14:3.
Kvarteret Munken, Uppsala, Fjärdingen 30:3.
Observatoriet, Uppsala, Luthagen 62:4.
Dekanhuset Oden, Uppsala, Fjärdingen 24:1.
Lunds universitet (Universitetshuset), Lund, Universitetet 1.
Palaestra et odium, Lund, Universitetet 1.
Historiska museet, Lund, Historiska museet 1.
Botaniska trädgården, Lund, Botanicum 15.
Archelologicum (före detta Theologicum), Lund, Universitetet 1.
Thomanderska studenthemmet, Lund, Thomander 1.

Nationalmuseum, Stockholm, Norrmalm 3:1.
 Thielska galleriet, Stockholm, Djurgården 1:1.
 Waldemarsudde, Stockholm, Djurgården 1:1.
 Hallwylska museet, Stockholm, Skravelberget mindre 11.
 Sjöhistoriska museet, Stockholm, Norra Djurgården 1:1.
 Operabyggnaden, Stockholm, Norrström 2.
 Dramatiska teatern, Stockholm, Thalia 3.
 Vadstena teater, Vadstena, Munkträdgården 2, hus 1.
 Kungliga Biblioteket, Stockholm, Kungliga Humlegården 1.
 Stockholms observatorium, Nacka, Rösunda 37:1.
 Bergianska trädgården, Stockholm, Norra Djurgården 1:15.
 Naturhistoriska riksmuseet, Stockholm, Norra Djurgården 1:1.
 Musikaliska Akademien, Stockholm, Ladugårdsbron 14.
 Universitetets huvudbyggnad, Göteborg, Lorensberg 706:12-13.
 Göteborgs universitet, Göteborg, Lorensberg 60:1

Fastigheter som inte uppfyller urvalskriterierna eller ingår i berättelsen samt motiveringar

<p>Gamla Skogsinstitutet, Stockholm, Östermalm 1:20</p>	<p>Den tomt där Gamla Skogsinstitutet ligger hörde ursprungligen till Vädla Kungsgård. Under 1640-talet uppfördes en bostad för en av de hovjägare som hade uppsikt över de kungliga jaktmarkerna på Djurgården. På 1730-talet ersattes huset av ett mer ståndsmässigt hovjägmästarboställe. Den sistnämnda byggnaden uppläts år 1829 för det då nyinrättade Skogsinstitutet, den första läroanstalten som förmedlade skogsundervisning i Sverige. Vid en genomgripande ombyggnad på 1850-talet fick byggnaden en göticitisk exteriör med krenelerat hörntorn. Institutionen anlade en park på sin tomt, med en mängd olika svenska och utländska trädslag. Skogsinstitutet avvecklades på 1910-talet och byggnaden kom från mitten av 1920-talet hysa Statens sjökrigshistoriska samlingar. Från år 1935 kom byggnaden att användas som verkstad och arbetslokaler för Livrustkammaren. Den sistnämnda institutionen flyttade ut år 2006. Parken har styckats av från tomten och är i kommunal ägo.</p> <p>Gamla Skogsinstitutets långa och komplexa historia är intressant och byggnaden har otvivelaktigt ett stort kulturhistoriskt värde. Det finns dock andra anläggningar inom beståndet, inte minst i Uppsala och Lund, som i det materiella uttrycket på ett tydligare sätt illustrerar 1800-talets institutionsbyggande än denna om- och tillbyggda hovjägmästarbostad. Universitetsbyggnaderna som ingår i portföljen har bland annat den fördelen att de ligger i miljöer som gör det möjligt att uppleva flera olika generationer och typer av byggnader. I Stockholm representeras 1800-talets utbildningsinstitutioner av Musikaliska akademien. Vidare har Gamla Skogsinstitutet förlorat något av sitt pedagogiska värde genom parkens avskiljande från fastigheten. Platsens äldre historia är intressant, men har inte bedömts tillföra något till de övriga berättelserna som motiverar att den bör ingå i portföljen.</p>
<p>Lorensbergsvillorna, Göteborg, Lorensberg 11:2,4 och 13:1,2</p>	<p>Lorensbergs villastad speglar med sina slingrande gator och anpassning till terrängen stadsplaneidealet vid sekelskiftet 1900. Stadsplanen fastställdes år 1913 och husen uppfördes under 1910- och 1920-talen. Områdets stora och påkostade villor byggdes för samhällets översta skikt. De fastigheter som är statliga byggnadsminnen är Villa Smedmark från år 1914 och Villa Höglund från år 1931 samt Radhus Bjerke från år 1914. Under efterkrigstiden har dessa fastigheter upphört att vara privatbostäder och disponeras nu av olika universitetsinstitutioner. Trots att samtliga fastigheter har stora konst- och kulturhistoriska värden har bedömningen varit att de inte föreslås ingå i portföljen. Motivet är att det är först i sen tid som fastigheterna har tagits i bruk av universitetet och det materiella avtrycket i byggnaderna är förhållandevis litet. Mönstret med stora privatbostäder som genom donationer och köp övertas av universitetsinstitutioner återfinns i flera städer och är i och för sig intressant, men det har inte setts som ett tillräckligt tungt vägande skäl för att motivera att fastigheten ska ingå i portföljen. Göteborgs universitet representeras i portföljen istället av huvudbyggnaden, uppförd under 1900-talets första år.</p>

Kapelluddens fyr och S:ta Britas kapell, Mörbylånga

BENGT A. LUNDBERG

Ekonomiskt liv och handelns förutsättningar

Utbytet av varor och tjänster har pågått så länge människan har existerat, bland annat genom ren byteshandel eller genom diverse monetära transaktioner. Dessa transaktioner har genom historien varit föremål för diverse regleringar, antingen genom en regional överhet eller via staten, i syfte att förbättra de premisser som gäller för den ekonomiska sektorn. Överheten har också varit intresserad av att styra produktion och etablering av verksamhet för att kunna inhämta skatteintäkter. Kronan/staten har genom ekonomiskt stöd, påbud och regleringar understött framväxten av olika infrastruktursystem med syfte att stödja produktion och handel. Kronans roll inom den ekonomiska sektorn ökade tydligt från 1600-talet, men staten kom framförallt att få en dominerande position från och med industrialismens framväxt under 1800-talet.

Den här starkt förenklade framställningen av landets ekonomiska liv och infrastrukturrella utveckling visar att ansvaret för dessa verksamheter har delats mellan staten och privata näringsidkare. Genom de fastigheter som ingår i denna översyn finns möjlighet att inom vissa sektorer illustrera en fullödig historia från i princip hela historien, medan det inom andra sektorer endast är möjligt att göra några spridda nedslag. I detta arbete har inte någon fullständig genomgång av forn- och kulturlämningar som finns på fastigheterna i denna berättelse varit möjlig, utan endast några exempel har lämnats för att visa på den potential för forskning och levandegörande som fastighetsbeståndet rymmer. Vid en noggrannare genomgång skulle kunskapen om statens fastighetsinnehav, från förhistorisk och tidigmodern tid, av lämningar som berättar om det ekonomiska livets förutsättningar och infrastruktur öka. Det är troligt att det vid en sådan genomgång skulle vara möjligt att illustrera en stor del av de sektorer som ingår i denna berättelse fram till 1700-talets slut. Möjligheten att illustrera de olika sektorerna under 1800- och 1900-talen är som framgår nedan något mera brist-

fällig. De fastigheter som föreslås ingå i berättelsen har genomgående höga kulturhistoriska värden genom sina fornlämningsmiljöer, de kulturhistoriska lämningarna eller byggnadernas kvalitet. Fastigheterna ingår i många fall i flera berättelser.

Jordbruk har varit en av de viktigaste näringarna ända in modern tid. Framväxten och förändringarna inom jordbrukssektorn kan i princip följas från förhistorisk tid till modern tid utifrån de fastigheter som föreslås ingå i berättelsen. Det är i princip en heltäckande berättelse från förhistorien till idag. Kungsgårdar, kungsladugårdar eller kronogårdar är en fastighetsgrupp som i ett flertal fall varit i statens ägo under en mycket lång period. Kungsgårdarna bär på en lång, viktig och sammansatt historia. De kan genom sina komplexa historier, lämningar och byggnader upplevas av allmänheten och illustrera en mängd olika förhållanden. Genom sin långa historia kan de betraktas som ett arkiv med oändliga forskningspotentialer för dagens och framtidens människor. Förutom att bidra med kunskap om jordbruksutvecklingen kan de belysa hur samhället under olika perioder värderat jordbruket och de människor som verkat inom denna sektor. Inom kungsgårdarnas differentierade bebyggelse och lämningar finns goda möjligheter att uppleva och förstå karaktären av äldre tiders sociala skillnader så som klass, gender och generationer. I och med att kungsgårdarna fortfarande brukas finns det goda möjligheter att även skildra 1800-talets och 1900-talets jordbruksförändringar och det gröna kulturarvet utifrån det befintliga fastighetsbeståndet.

När det gäller handeln finns det goda förutsättningar att berätta om den förhistoriska och medeltida handelns framväxt, främst genom att lämningar från några av de viktigaste vikingatida och tidigmedeltida städerna i Norden föreslås ingå i berättelsen: Birka, Falsterbo, Kungahälla samt Visby. Birka och Visby är världsarv och har därmed ett intresse långt utanför Sveriges gränser. Även Falsterbo ruin har ett internationellt intresse.

Fiskenäringen under förhistorisk tid och medeltid är väl tillgodosedd geografiskt genom forn- och kulturlämningarna på vissa av de föreslagna fyrplatserna och fiskelägena från historisk tid. Det finns med andra ord en möjlighet att berätta en gedigen historia om fiskerinäringen under förhistorisk och historisk tid utifrån kronoholmarernas och fyrplatsernas bebyggelse samt flera medeltida städer och handelsplatser, till exempel Falsterbo. Myntningen under medeltid och framväxandet av riksbanken har sin givna plats i denna sektor. Handelns starka expansion mellan 1600- och 1900-talen illustreras bland annat genom de fyror som uppfördes för att tillgodose handelns och sjöfartens krav. Handelns historiska förändringar kan även illustreras av de fiskelägen och stapelstäder som ingår, samt genom spridda nedslag från 1700- till 2000-talet av tull- och handelshus, bankpalats, samt affärshus och centralpalats.

Järn- och gruvutvecklingen från förhistorisk tid till tidig medeltid kan utifrån en framtida sammanställning och inventering av statens fastighetsinnehav säkerligen påvisa anläggningar från förhistorisk och tidigmodern tid, som skulle kunna bidra till att illustrera en berättelse om gruvor och andra bergstekniska anläggningar. Det finns även exempel på lämningar och byggnader från industrier från medeltid och tidigmodern tid som skulle kunna lyftas fram på statens mark. De flesta bevarade småindustrier från 1700-talet och 1800-talet som är lokaliserade till landsbygden är inte statliga byggnadsminnen. De ägs och drivs ofta av privata intressenter och föreningar och de kan väl illustrera denna historia. Med utgångspunkt från de geografiska områden där fyrarna uppfördes under industrialismens olika skeenden kan olika industrinäringars och regioners upp- och nedgång följas.

Industrialiseringen kan förutom att den följs i fyrarnas tekniska utveckling även delvis illustreras i de järnbruk som föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen. Dessa utgörs endast av två exempel, ett i Uppland och ett i Småland och är därför viktiga för att illustrera berättelsen. Det statliga innehavet inom Lövsta bruk saknar i stort sett produktionsenheter, men ingår i en miljö där man med lätthet kan uppleva bruket

som helhet och de sociala skillnaderna inom ett brukssamhälle. Det småländska Huseby bruk och jordbruk är en heltäckande bruksmiljö. Fastigheten uppvisar också en stor mängd kulturhistoriska lämningar från förhistorisk tid och från tidig medeltid, till exempel en borganläggning. Trots att det statliga beståndet av bruksmiljöer och industrier som illustrerar berättelsen om det ekonomiska livet är litet innebär det inte att staten måste äga industrimiljöer av alla typer och från alla tider. Det finns flera välbevarade bruksmiljöer som förvaltas av andra parter än staten som på ett utmärkt sätt berättar historien om järnbruken och den tidiga industrialiseringen. Emellertid kanske man i en framtid skulle kunna tänkas komplettera berättelsen med någon särskilt intressant industrimiljö av god kvalitet från någon annan sektor där staten har haft starka intressen.

I berättelsen är det föreslagna innehavet från transportsektorn ojämnt fördelat. Orsaken till detta är bland annat att varken Banverkets, Luftfartsverkets eller Vägverkets fastigheter har ingått i denna översyn och att Vattenfalls energiutvinning har bolagiserats. Inom dessa statliga verk finns statliga byggnadsminnen som skulle kunna fylla bristen på anläggningar som illustrerar viktiga delar av infrastrukturens utbyggnad. Främst gäller det fastigheter som har anknytning till vägar och järnvägar, som idag endast finns representerade med var sin fastighet i denna översyn. Det saknas även fastigheter som illustrerar energisektorn. Det är dock möjligt att sådana anläggningar skulle kunna identifieras vid en inventering av statliga verks fastighetsbestånd, kanske framför allt i Norrland. En inventering av fjällräddningsstationer och tullhus längs den västliga gränsen och i fjällvärden vore värdefull för att identifiera eventuella kulturhistoriskt intressanta fastigheter.

Sverige är ett långt land med mycket kust, öar och stora sjöar. Fram till mitten av 1950-talet var sjöfarten den främsta transportformen. För att skapa förutsättningar för handel, industrinäringar och sjöfart har en mängd fyrar uppförts. Sverige har varit en mycket framträdande fyrnation med en stor mängd karakteristiska fyrbyggnader. Åtskilliga banbrytande uppfinningar som fått stor internationell betydelse har utvecklats av svenskar. Fyrplatserna representerar en drygt 350-årig historia. Idag finns inga bemannade fyrplatser i bruk. Dagens fyrar är automatiserade och dessa kräver inte samma tillsyn. En allt större del av sjöfartens navigering baseras på radar- och satellitsystem. Det innebär att de fyrar som är aktuella för denna berättelse i princip är de avbemannade fyrplatserna. Idag anläggs inga nya bemannade fyrplatser, vilket innebär att de fyrar som nu illustrerar denna berättelse är de som kommer att vara aktuella för den kulturhistoriska portföljen.

Fyrar och fyrplatser är tekniska och funktionella skapelser. Många av fyrplatserna påminner om Kungsgårdarna genom sin sammansatta karaktär. Generellt kan det sägas att många av de komplexa fyrplatserna med historiska och förhistoriska lämningar, byggnader från fyr-, lots- och telegrafverksamhet samt för väderobservationer har en stor forskningspotential. På vissa av fyrarna och fyrplatserna finns intressanta funktions- och konstruktionsdetaljer, ljusanordningar, ljudanordningar, linsapparater, bifyrar, teknisk kringutrustning samt anslutande funktionsbyggnader, till exempel fotogenbodrar. Det finns ett stort värde av att forskning och allmänhet fortsättningsvis får möjlighet att besöka dessa miljöer. Hur det sociala livet gestaltade sig för familjerna som bodde på de hårt utsatta kusterna och öarna är relativt utforskat, även om ett nyvaknat intresse för att samla in uppgifter om detta finns. Det går dock att konstatera att fyrplatserna är utmärkta för att studera social differentiering, gender och olika ålderskategorier. På många fyrplatser bedrevs skolundervisning och under senare delen av 1800-talet anställdes även kvinnor som fyrbiträden.

Många av fyrmiljöerna är belägna i känsliga natur- och kulturmiljöer. En stor del av de autentiska miljöerna är idag hotade i och med att fastighetsinnehavet är splittrat på flera ägarkategorier. Det kan försvåra möjligheten att ta ett helhetsgrepp på kulturmiljön för att tydlig- och levandegöra alla kulturhistoriska skikt. Intresset för fyrplatser är stort bland allmänheten i Sverige. Det finns även ett stort internationellt intresse för

svenska fyrar. Någon samlad inventering av lots- och telegrafverksamheten har inte genomförts i Sverige. En inventering skulle kunna identifiera kulturhistoriskt intressanta byggnader och ge ytterligare kunskap om dessa platsers historia.

Sammanfattningsvis kan det sägas att det inom de ekonomiska sfärerna finns relativt goda möjligheter att berätta om landets utveckling inom de olika näringssektorerna fram till modern tid. Från den moderna tiden finns endast ett fåtal fastigheter i innehavet som kan illustrera dessa perioder. Förklaringen till detta är troligen att många av de fastigheter som skulle kunna vara aktuella för denna berättelse fortfarande brukas och ägs av privata aktörer.

Fastigheter som uppfyller urvalskriterierna och föreslås ingå i berättelsen

FÖRHISTORISK TID

Gravfält på Ottenby Kungsgård, Mörbylånga, Ottenby 1:2
Birka = Björkö, Ekerö, Mellangården 1:10, Björkö 1:12, 1:15, 2:6–7, 3:9, 3:11, 4:5, 4:11, 4:13, 4:15, 4:16, 5:1
Fossila jordbrukslämningar = Huseby kronoegendom, Växjö, Huseby 1:1 med flera.
Fossila jordbrukslämningar = Kronobergs kungsgård, Växjö, Kronoberg 2:1
Fossila jordbrukslämningar = Borgholms kungsgård, Borgholm, Borgholm 8:16 med flera
Fossila jordbrukslämningar = Uranienborgs kungsgård, Landskrona, Uranienborg 1:1 med flera
Fiskeläge = Häradskärs fyrplats, Norrköping, Häradskår 1:1
Fiskeläge = Rataskärs fyrplats och båk, Robertsfors, Stensäter 1:46
Fiskeläge = Tylön, Halmstad, Tylön 1:1
Fiskeläge = Rödkallens fyrplats, Luleå, Rödkallen 1:1, 2:1
Fiskeläge = Sandhammarens fyr, Ystad, Hagestad 27:6
Fiskeläge = Malören, Kalix, Malören 1:1
Fiskeläge = Pater Noster fyrplats, Kungälv, Pater Nosterskären 1:1
Fiskeläge = Berguddens fyrplats, Umeå, Bergudden 1:1

MEDELTID

Falsterbohus ruin, Vellinge, Falsterbo 1:13
Kungahälla medeltida stad = Kastellegården översteboställe, Göteborg, Kastellegården 1:1
Ragnhildsborg, Göteborg, Gullö 1:25
Tjärkokeriet, Gotland, Tjärkoket 4

Oxelö Fiske, Oxelösund, Oxelö Fiske 1:1
Sandvikens fiskeläge, Örnsköldsvik, Ulvön 10:1
Fiskeläge = Tylö fyrplats, Halmstad, Tylön 1:1
Fiskeläge = Rödkallens fyrplats, Luleå, Rödkallen 1:1, 2:1
Fiskeläge = Malörens fyrplats, Kalix, Malören 1:1
Fiskeläge = Pater Noster fyrplats, Kungälv, Pater Nosterskären 1:1
Fiskeläge = Berguddens fyrplats, Umeå, Bergudden 1:1
Dalby kungsgård, Lund, Dalby 60:1
Kungsberg kungsgård, Strängnäs, Kungsberg 2:1, Elma 6:2
Borgholms Kungsgård, Öland, Borgholm 8:16

TIDIGMODERN TID

Kronobergs kungsgård, Växjö, Kronoberg 1:1
Ottenby kungsgård, Mörbylånga, Ottenby 1:2
Uranienborgs kungsgård, Landskrona, Uranienborg 1:1
Bogesunds jordbruk, Vaxholm, Bogesund
Bogesunds slott, Vaxholm, Bogesund 1:1

Visingsborgs slott och kungsladugård, Jönköping, Visingsborg 3:1
Huseby bruk, Alvesta, Huseby 1:1
Huseby kronoegendom, Alvesta, Huseby 11:1 med flera fastighetsbeteckningar
Öjebron, Mjölby, Öjebro S:1
Torpet fiskarudden, Svartsjö 1:3, Ekerö
Åholmen, Västerås, Stora Ekeby 1:9
Lövsta Bruk, Tierp, Skärsättra 1:37
Landsorts fyrplats, Nynäshamn, Landsort 1:1
Örskärs fyrplats, Östhammar, Fyrtäppan 1:1, Norrboda 25:1
Korsö torn, Värmdö, Eknö 1:273
Viby by, Sigtuna, Venngarn 1:3
Ölands södra uddes fyrplats (Långe Jan), Mörbylånga, Ottenby 1:2
Hävringe båk, Oxelösund, Oxelö fiske 1:1
Arholma båk, Norrtälje, Arholma S:6
Spårö båk, Västervik, Västervik 4:28

MODERN TID

Trollhätte kanal- och slussområde, Trollhättan, Åker 10:1, Olidan 3:2
Svartklubben, Norrtälje, Singö-Tranvik S:9
Djurstens fyr, Östhammar, Västerbyn 4:2
Söderarms fyrplats, Norrtälje, Tjockö 2:29
Bönan fyr och lotsplats, Gävle, Bönan 5:2
Ölands norra Udde, Borgholm, Mellby 1:4
Hoburgs fyrplats, Gotland, Sundre S:4
Stora Karlsö fyr, Gotland, Stora Karlsö 1:5
Fårö fyrplats, Gotland, Fårö Butleks 1:22
Understens fyrplats, Norrtälje, Roten 2:1
Holmögadd fyrplats, Umeå, Holmögadd 1:1
Malören, Kalix, Malören 1:1
Hjortens uddes fyrplats, Mellerud, Udden 1:35
Gotska sandöns fyr, Gotland, Gotska Sandön 1:1
Naven, V Eken, fyrbostadshus, Lidköping, Traneberg 1:2
Söökojan, Karlstad, Hammarö, Hult S:6
Vinga fyrplats och båk, Göteborg, Vinga 1:1
Kullens fyrplats, Helsingborg, Kullagård 1:4
Rataskär fyrplats och båk, Robertsfors, Stensäter 1:46
Måseskärs fyrplats, Orust, Måseskär 1:1
Kapelluddens fyrplats, Mörbylånga, Kläppinge 1:6
Utklippans fyr, Karlskrona, Utklipporna 1:1
Högby Fyr, Borgholm, Hagaby 1:55
Närs fyrplats, Gotland, Närsholmen 1:1
Klövholmen, fyr- och vakthus, Värmdö, Södra Stavsudda 1:44
Godnatts fästningstorn, fyr, Karlskrona, Karlskrona 2:24
Bokö fyrkur, Trosa, Bokö 1:5
Vanäs fyr och brygga, Karlsborg, Vanäs 1:4
Häradskärs fyrplats, Norrköping, Häradskär 1:1
Måsknöv klocktorn, Haninge, Huvudskär 1:1
Nidingens fyrplats, Kungsbacka, Nidingen 1:1
Gamla Uppsala järnvägsstation, Uppsala, Gamla Uppsala 26:5
Lejonet, Stockholm, Lejonet 3
Medelhavsmuseet med mera = Sundsvalls enskilda bank, Stockholm, Johannes Större 9
Skandinaviska kreditaktiebolaget/banken, Stockholm, Vinstocken 1

Rosenbad 9 = Riksbanken, Sundsvalls enskilda bank, Skånebanken, Stockholm, Rosenbad 9.
Fjällägenheten Dainanäs, Vilhelmina, Dainan 1:1
Fjällägenheten Örnbo, Sorsele, Örnbo 1:1
Fjällägenheten Åkernäs, Sorsele, Åkernäs 1:1
Centralpalatset, Kvarteret Röda Bodarna, Stockholm, Röda Bodarne 1
Brunkhuvudet = "Gahns Hus", Stockholm, Brunkhuvudet 1, 4
Trelleborgs kassunfyr, Trelleborg, Innerstaden 6:1
Berga slott, Haninge, Västerhaninge-Berga 7:2
John Ericsson-Monumentet, Filipstad, Östra Filipstad 1:24
Lillelands fyr, Kungsbacka, Nidingen 1:1

Fastigheter som inte uppfyller urvalskriterierna eller ingår i berättelsen

Kungsstugan, Kristianstad Carl XI 12
Höjentorp kungsgård, Skara Höjentorp 1:2
Villingsbergs herrgård, Karlskoga, Villingsberg 1:2
Arbottna herrgård, Haninge, Arbottna 1:2
Skönntorp och Emmylund, Solna, Ulriksdal 2:5, 2:6
Masten/Bellmanshuset Bellmansro, Stockholm, Djurgården 1:9
Igelbäckens masugn, Askersund, Algrenamarken 1:33
Storjungfruns fyr, Söderhamn, Skärgården 2:90
Ystad inre (övre) fyr, Ystad, Edvinshem 2:2
Malingsbo herrgård, Smedjebacken, Malingsbo 1:68
Helsingborgs fyr, Helsingborg, Hamnpaviljongen 5.
Morups tånge fyr, Falkenberg, Långaveka 2:10
Bjuröklubb fyr, Skellefteå, Bjurön 6:1
Bredskärssunds nedre fyr, Umeå, Obbola 23:162
Faluddens fyr, Gotland, Öja-Unghanse 1:7
Stenkyrkehuk fyr, Gotland, Stenkyrka Sorby 1:27
Högbondens fyrplats, Kramfors, Mjösjö
Agöns fyrplats, Hudiksvall, Kråkönen 4:2
Hållö fyr, Sotenäs, Vägga Skärgård 1:1
Djurö fyr, Mariestad, Djurö 1:1
Krogörstenen, Vallentuna, Husby 1:7
Bjuröklubb fyr, Skellefteå, Bjurön 6:1
Bredskärssund nedre fyr, Umeå, Obbola 23:162
Faludden fyr, Gotland, Öja-Unghanse 1:7
Stenkyrkehuk fyr, Gotland, Stenkyrka Sorby 1:27
Högbonden fyrplats, Kramfors, Mjösjö
Agön fyrplats, Hudiksvall, Kråkönen 4:2
Hållö fyr, Sotenäs, Vägga Skärgård 1:1
Djurö fyr, Mariestad, Djurö 1:1
Falsterbo fyr, Vellinge, Falsterbo 2:13
Krogörstenen, Vallentuna, Husby 1:7

Motiveringar till fastigheter som inte uppfyller urvalskriterierna eller ingår i berättelsen

Kungsstugan,
Kristianstad, Carl XI 12

Kungsstugan i Åhus är en del av Åhus prästgård. Gården innehades i början av 1600-talet av en köpman som uppförde den aktuella byggnaden. Resterande byggnader på gården är av yngre datum. Gården köptes in till kyrkan som prästgård i slutet av 1600-talet. Kungsstugan består av en korsvirkesbyggnad i två våningar med tegelfyllningar och gavelrösten i trä. I början av 1900-talet var huset i mycket dåligt skick. Att byggnaden bevarats hänger samman med en historia som utspelade sig under Karl XI:s danska krig i slutet av 1670-talet. Kungen ska under en rekognosceringstur ha besökt gården, som omringades av danska soldater. Han gömde sig då i den väldiga spisen och undkom på så sätt sina förföljare. Sedan kyrkoherden i Åhus hade begärt att byggnaden skulle bevaras som historiskt minnesmärke, trots att den hade dömts att rivas, anslogs medel till dess restaurering. Arbetena utfördes år 1906–1907 under ledning av domkyrkoarkitekten Theodor Wåhlin. Fragment av dekorativ målning påträffades och takmålningarna nymålades, sannolikt med ledning av befintliga fragment. I samband med restaureringen fick Vitterhetsakademien i uppdrag att för framtiden vårda byggnaden och ha tillsyn över den.

Byggnaden uppvisar fragment av 1600-talets dekorativa inredningskonst, bland annat finns fint skurna ornament och målningsfragment. Dess karaktär härrör dock i stor utsträckning från det tidiga 1900-talets restaurering. Kungsstugan har stort kulturhistoriskt värde som ett exempel på hur det tidiga 1900-talets kulturminnesvård utgick från historiska tilldragelser i nationella syften. Därmed finns samband med Vasamonumenten i Dalarna. Det finns dock runt om i landet många utslag av denna typ av historiebruk och byggnaden i sig har snarast regionalt intresse. De ovan anförda skälen innebär att Kungsstugan därför inte föreslås ingå i kulturfastighetsportföljen.

Höjentorp kungsgård,
Skara, Skara Höjentorp 1:2

Höjentorp är en fastighet som är känd från 1200-talet. Den ägdes då av biskopen i Skara och drogs i samband med reformationen in till kronan. Det medeltida slottet förstördes under 1500-talet. Karl IX uppförde ett jaktstott på fastigheten som senare kompletterades av ett barockstott i trä uppfört av Magnus de la Gardie. Efter hans död återgick fastigheten till kronan och Karl XI använde slottet för sina årliga mönstringar av Västergötlands regementen. Slottet brann ner 1722 och den nuvarande mangårdsbyggnaden byggdes några år senare. Den nya arrendatorn Jonas Alström bedrev inte bara fåravel på gården utan startade också en skola, ofta benämnd Sveriges första lantbruksskola. Gården har sedan dess utgjort ett jordbruk under olika arrendatorer.

På fastigheterna finns lämningarna efter det nerbrunna slottet, parkanläggningen och andra anläggningar som byggts av bland annat de la Gardie. Överhuvudtaget är det tidigmoderna kulturlandskapet välbevarat på fastigheten. Våtmarker och mindre sjöar har inte, som i det omgivande landskapet på Västgötaslätten, torrlagts och utdikats. Här finns också vissa lämningar av äldre odlingsmetoder i form av fossila odlingsformer. Området har idag delvis vuxit igen.

Den nuvarande mangårdsbyggnaden har bedömts sakna tillräckligt värde för de här aktuella berättelserna. Lämningarna på fastigheterna har ett kulturhistoriskt värde, men liknande lämningar finns även på andra fastigheter. Det främsta kulturhistoriska värdet som Höjentorp har förutom de fossila lämningarna är att Jonas Alström hade den första lantbruksskolan här. Det är dock osäkert i vilken utsträckning som skolans verksamhet har avsatt materiella lämningar inom fastigheten. De ovan anförda skälen innebär att Höjentorps kungsgård inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Villingsbergs herrgård,
Karlskoga, Villingsberg 1:2

Herrgården i Villingsberg anlades i samband med att ett järnbruk etablerades i området omkring år 1650. Huvudbyggnaden uppfördes år 1752. Två flyglar revs år 1917. I anslutning till herrgården finns två timrade byggnader från 1700-talet samt ett lusthus, "Dianas tempel", från 1830-talet. Ett antal bostadshus från tiden omkring år 1940 finns också i området. Järnbruket lades ned år 1897 och bruket övergick till skoglig verksamhet. Flera olika bolag ägde bruket fram till år 1923 då det inköptes av Domänverket som kronopark. Herrgården uppläts som militärmäss år 1944 i samband med att ett större område av kronoparken uppläts som skjutfält.

Bedömningen av Villingsbergs herrgård är att den inte bör ingå i den kulturhistoriska portföljen. Herrgården har inte några särskilda kulturhistoriska värden som gör att den skapar en större möjlighet att åskådliggöra någon av de här aktuella berättelserna. Det finns en mängd bruksherrgårdar i bergslagsområdet som har större värde och betydligt bättre möjligheter att skildra områdets bergshistoria. De ovan anförda skälen medför att Villingsbergs kungsgård inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Malingsbo herrgård,
Smedjebacken, Malingsbo
1:68

Under 1500-talet etablerades en bergsmanssmedja i anslutning till forsen i Malingsbo. På 1600-talet anlades en masugn och ytterligare en smedja, vilken kom i myntmästarens och vallonen Magnus Kocks ägo. Den herrgårdsbyggnad han lät uppföra brann ner och ersattes av en karolinsk herrgård i början av 1700-talet. Bruket gick i släkten till år 1861 då det såldes till familjen Heijkenskjöld. På grund av de stora omstruktureringarna inom järnframställningen vid 1800-talets slut lades bruket ner år 1891. Domänverket övertog bruket år 1899 och verksamheten inriktades på skogsdrift. Skogshögskolans sommarkurser var åren 1902–1968 förlagda till Malingsbo. Därefter har anläggningen bland annat används för konfirmationskurser och som behandlingshem.

Den karolinska herrgårdsanläggningen har stort kulturhistoriskt värde genom sin anknytning till bergsbruket men också som ett gott exempel på den karolinska tidens herrgårdsbygge. Ingen av dessa aspekter är dock unika för Malingsbo. Till gårdsanläggningen hör flera ekonomibygnader som också de har stort kulturhistoriskt värde, både som enskildheter och som del i en helhetsmiljö. Flertalet av brukets produktionsbyggnader är dock rivna, vilket gör det svårt att levandegöra den järnhantering som en gång bedrivits inom fastigheten. Fastigheten kom förhållandevis sent i statens ägo och har i huvudsak använts sommartid för skogskurser. Karolinska herrgårdar från denna tid finns bevarade på flera håll i landet. Den samlade bedömningen blir att fastigheten inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Arbottna herrgård,
Haninge, Arbottna 1:2

Arbottna blev säteri på 1670-talet och den nuvarande huvudbyggnaden samt flygeln uppfördes på 1770-talet. Byggherre var den framgångsrike möbelhandlaren Adolf Levin, som också låg bakom uppförandet av öns andra herrgård – Ludvigsberg. Vid en genomgripande ombyggnad på 1870-talet fick huvudbyggnaden sitt nuvarande utseende. Inredningen från 1770-talet finns delvis bibehållen och från 1870-talets ombyggnad finns flera välbevarade interiörer. Gården köptes av kronan i samband med Musköbasens tillkomst på 1960-talet.

Fastighetens möjlighet att illustrera berättelsen påverkas av huruvida odlingslandskapet med eventuella fornlämningar och kulturspår ska anses ingå i det bestånd som berörs av översynen eller inte. Även med en snäv gränsdragning – som följer områdesavgränsningen i skyddsföreskrifterna – har gården ett stort kulturhistoriskt värde. Trots detta har bedömningen varit att fastigheten inte bör ingå i den kulturhistoriska portföljen. Andra anläggningar, till exempel bland kungsgårdarna, kan tydligare illustrera de olika berättelser som är relevanta för fastigheten.

Sköntorp och Emmylund,
Solna, Ulriksdal 2:5, 2:6

Sköntorp och Emmylund, belägna vid stranden av Edsviken, uppfördes som sommarvillor på 1860-talet. Sköntorp byggdes år 1864 av viktualiehandlaren Anders Lundström. Under perioden fram till början av 1900-talet byggdes huset ut i etapper, bland annat med en stor veranda. I slutet av 1920-talet inrättades ett pensionat i huset. Pensionatet tvångsinlöstes av staten år 1941 för att införlivas i Svea Livgardes regementsområde. I samband med kriget användes Sköntorp som tillfällig bostad för både judiska och estniska flyktingar. Villan iordningställdes till chefsbostad år 1957 och har sedan år 1972 stått obebyggd.

Emmylund uppfördes år 1867 av grosshandlaren Pontus Hasselblad. Emmylund löstes i likhet med Sköntorp in av staten och användes från 1940-talet som tjänstebostad. Sköntorp och Emmylund speglar 1800-talets borgerliga sommarbostadsideal och kan betraktas som ett materiellt uttryck för det välstånd som byggherrarna byggde upp genom sin handels- och affärsverksamhet. Till det yttre är de välbevarade exempel på den för tiden karakteristiska snickarglädjestilen. Berättelsen om ekonomiskt liv och handelns förutsättningar låter sig dock väl skildras även utan dessa bostadsfastigheter.

Masten/Bellmanshuset
Bellmansro, Stockholm,
Djurgården 1:9

Bellmanshuset och det intilliggande Långa längan uppfördes omkring år 1750 på Mjöltnaregårdens tomt, även kallad Gröna Lund. Mjöltnaregården var en malmgård som vid denna tid ändrade funktion till krog. Tanken med att bygga Bellmanshuset och Långa längan kan ha varit att de skulle hyras ut som sommarnöje till borgare. På 1760-talet övertogs fastigheten av Lodsachska varvet och husen beboddes av hantverkare. Namnet Bellmanshuset kommer av att Carl Mikael Bellman nämner krogen Gröna Lund i en av sina sånger. Huset förknippades efterhand med skalden, trots att det aldrig legat någon krog i själva huset, och i samband med Stockholmsutställningen år 1897 inrättades ett Bellmansmuseum i byggnaden. Huset har fram till 1990-talet använts som bostäder för personal vid nöjesfältet Gröna Lund.

Bellmanshuset har flera bevarade exempel på 1700-talsmåleri och har även i övrigt ett högt autenticitetsvärde. Till det kulturhistoriska värdet bidrar även byggnadens historia som "Bellmanminne". Den nöjes- och nöjesindustrihistoria som är kopplad till platsen är intressant men motiverar inte att fastigheten bör ingå i portföljen. Utifrån utredningens perspektiv blir den samlade bedömningen att fastigheten, i likhet med flera andra bostadsfastigheter, inte har avgörande betydelse för möjligheten att illustrera någon av berättelserna.

Igelbäckens masugn,
Askersund, Algrenamarken
1:33

Anders von Boij och hans son Anton byggde i slutet av 1600-talet upp ett bruksimperium i Tiveden. År 1696 fick masugnen vid Igelbäcken sina privilegier. Vid den tidpunkten hade bruket troligen redan varit i drift en tid. Malm hämtades från gruvor i Garpa, Västerby och Nyhytte medan kolen kolades på allmänningarna i Tivedsskogen. I och med att Anton von Boijs dog tillföll masugnen Aspa bruk. Lokaliseringen till Igelbäcken motiverades av tillgång till vattenkraft och träkol samt goda transportmöjligheter över vatten. Tackjärnet som producerades transporterades till hamnarna i Algrena och Aspabruk och en del exporterades. Under den drygt 200-åriga driften gjordes flera moderniseringar av bruket. År 1923 lades driften ned. När Laxå bruk köpte Aspa år 1900 ingick Igelbäcken i köpet. Redan då var den omodern, men den bergshistoriskt intresserade chefen för Laxå Bruk, Carl Sahlin, lät ändå driften pågå ytterligare ett 20-tal år.

Den ursprungliga multtimmerhyttan ersattes år 1826 av den nuvarande hyttan. År 1830 tillkom en ny rostugn och varmapparat. Det nuvarande varmapparathuset byggdes på 1880-talet. Masugnen är relativt intakt och illustrerar på ett tydligt sätt järnframställningsprocessen så som den såg ut kring sekelskiftet 1900. Vattenhjulet, vars vattentillförsel effektiviserats genom en fördämning, drev rostugnens hiss, krossverk och blåsmaskin. En stamp har tidigare funnits på platsen. Rester av en lintransmission monterad på en grov tall är en lokal lösning på ett tekniskt problem. I anslutning till masugnen finns en labbit bevarad, där hyttarbetarna sov och tillbringade ledig tid. Den har senare byggts om till skogshuggarbostad.

Anläggningen i Igelbäcken är intressant ur ett industrihistoriskt perspektiv. Den väl bevarade tekniska utrustningen, den sociala miljön med labbit och närheten till bruksmiljöer ger den flera pedagogiska dimensioner. Den relativa närheten till Mariedamms mulltimmerhytta där en äldre hyttform kan studeras ger en extra dimension. Men i Bergslagen finns ett stort antal masugnar som ingår i tydligare och mer åskådliga miljöer, där närhet till gruvor och andra anläggningar gör det lättare att inom ett begränsat område uppleva bergshanteringens utveckling och fler av dess delprocesser. De ovan anförda skälen medför att Igelbäckens masugn inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Storjungfrun,
Söderhamn, Skärgården
2:90

På Storjungfrun utanför Söderhamn har det funnits olika sjömärken sedan 1300-talet. Fyren som uppfördes på Storjungfrun år 1838 blev den sista stenkolsfyren som byggdes i Sverige. Arbetet med att rita och uppföra fyrarna leddes av major Christer Wallenström och senare arbetade även löjtnant Johan Thomas Byström, båda vid Mekaniska kåren, med detta arbete. Det vittrappade stentornet har ett svartmålat bälte under lanterninen. Fyren är fortfarande i bruk, men fyrbelysningen är inte särskilt intressant ur ett kulturhistoriskt perspektiv. På platsen finns bostadshus och ekonomibyggnader samlade i en grupp, vilka ursprungligen har tillhört fyren men som idag är privatägda. Dessutom finns det annan bebyggelse på ön, till exempel sjöbodarna och ett kapell från 1600-talet. Floran är artrik och det finns ett rikt fågelliv. Storjungfrun var den andra fyren som uppfördes vid den norrländska kusten. Holmögaddis fyr, Umeå var av samma typ och tändes samma år som Storjungfrun (Holmögaddis fyr från år 1838 är idag riven). SJÖV förvaltar endast fyren, fyrbostäderna ägs av privatpersoner. Söderhamns kommun äger marken och hyr även ut en del av husen.

Fyren är historiskt intressant främst för att den är den enda kvarvarande fyr som uppfördes som en sluten stenkolsfyr längs norrlandskusten. Det finns flera andra exempel på fyrar som uppförts som slutna stenkolsfyrar och som föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen. Som exempel kan nämnas Svartklubben, Norrtälje, som var en av de första täckta stenkolsfyrarna som uppfördes i Sverige år 1820 (tillsammans med Östergarn som idag har en privat fastighetsägare). Tillgängligheten till Storjungfruns fyr bedöms vara väl tillgodosedd i och med att kommunen är markägare. Kommunen bedriver även turistverksamhet på ön och hyr ut hus. Ovan anförda skäl och den splittrade fastighetsbilden kan medföra svårigheter att driva en samlad och meningsfull verksamhet, vilket medför att fyren inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Ystad inre (övre) fyr,
Ystad, Edvinshem 2:2

Ystads inre fyr uppfördes år 1865 för att ersätta en tidigare uppförd träfyr från år 1847. Fyren anlades ursprungligen norr om järnvägens bangård. Den flyttades år 1866 till sin nuvarande plats i hamnen. Det åttakantiga tornet av valsad järnplåt är vitt upptill och rött nedtill samt har röda utsmykningsdetaljer i järn längs med tornet. Fyrtorn i valsad järn med en stomme av vinkeljärn var tillsammans med "Heidenstammarna" innovationer för tiden. Båda dessa konstruktionstekniker hade införts av Nils Gustav von Heidenstam. Ystad inre (övre) fyr konstruerades av Heidenstam men utformades av Albert Theodor Gellerstedt. Fyren är rikt dekorerad och utsmyckad, som exempel kan nämnas att spegeldörren i trä kröns av ett litet sadeltak med små akroterier i plåt. Fyren var aldrig bemannad och togs ur bruk år 1975. Fyren förvaltas av Sjöfartsverket och kommunen förvaltar/äger? marken.

Ystad inre (övre) fyr är den fyr i valsad järn som är rikligast dekorerad av alla fyrar i valsad järn i Sverige, vilket naturligtvis är kulturhistoriskt intressant. Övriga fyrar av denna typ brukar vara släta med få dekorelement. I den kulturhistoriska portföljen representeras fyrtorn i valsad järnplåt av Tylön fyrplats, Halmstad (fastighetsägare SFV). Det är en komplett fyrmiljö i ett naturreservat, vilket innebär att fyrmiljön har goda förutsättningar att bevaras utan ny bebyggelse. Tylö bedöms därmed ha bättre förutsättningar för att tillgängliggöras samt för att driva en samlad och meningsfull verksamhet än Ystad inre (övre) fyr.

I bedömningen har även det geografiska läget vägts in. I stället för Ystad inre (övre) fyr föreslås Sandhammarens fyrplats, också i Ystads kommun, ingå i den kulturhistoriska portföljen. Sandhammarens fyrplats ingår i en kulturhistoriskt intressant miljö, till exempel fanns Sveriges första livräddningsstation och Sveriges största skeppskyrkogård där. På Sandhammaren uppfördes de två första riktiga "Heidenstammarna" i Sverige, varav den ena är riven. Sjöfartsverket förvaltar fyren och alla byggnader. De ovan anförda skälen och det faktum att tillgängligheten till Ystad inre (övre) fyr bedöms vara väl tillgodosedd i hamnen med kommunen som markägare innebär att fyren inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Helsingborg fyr,
Helsingborg, Hamnpaviljongen 5

På platsen har det sedan år 1744 funnits olika former av fyror. Den nuvarande fyren, ett kombinerat fyr- och lotshus i rött tegel med gula snickeridetaljer, uppfördes år 1889 i Helsingborgs hamn. Fyren är fortfarande i bruk och är en av få byggnader i landet där lots- och fyrverksamheten kombinerats. Sjöfartsverket förvaltar fyren och kommunen marken. Helsingborgs fyr- och lotshus har en originell och särpräglad form.

I bedömningen har det geografiska läget vägts in. I stället för Helsingborgs fyr- och lotshus föreslås Kullens fyrplats, Helsingborg ingå i portföljen. Kullens fyr är också uppförd i tegel och byggdes år 1899–1900. På Kullens fyrplats har det sedan år 1561 funnits olika fyror. Fyren har en stor roterande lins från år 1900. Sjöfartsverket förvaltar alla byggnader i fyrbyn, varav maskinhuset har särskilt goda kvalitéer. Kullens fyrplats är en komplett fyrmiljö belägen i ett naturskyddsområde, vilket innebär att fyrmiljön har goda förutsättningar att bevaras långsiktigt utan att ny bebyggelse tillkommer. Kullens fyrplats är även lätt att nå med bil. De ovan anförda skälen och att tillgängligheten till Helsingborgs fyr och lotshus bedöms vara väl tillgodosedd i hamnen med kommunen som markägare innebär att Helsingborgs fyr- och lotshus inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Morups tånge fyr,
Falkenberg, Långaveka 2:10

Fyren vid Morups tånge består av ett vitt, runt och rappat stentorn med svart bälte som uppfördes år 1842–1843. Fyrhusen har en privat fastighetsägare men Sjöfartsverket är fastighetsförvaltare till själva fyren som ligger i ett natur- och fågelskyddsområde. Morups Tånge är den enda fyr som har haft samma franska linsapparat sedan den uppfördes. Den är därmed Sveriges äldsta fungerande linsfyr med originallins. Ändå föreslås inte Morups tånge att ingå i den kulturhistoriska portföljen. I bedömningen har det geografiska läget vägts in. I Halland har både Kullens fyrplats (se Helsingborgs motivering) och Nidingens fyrplats bedömts ha längre fyrhistoria och utgöra mer komplexa kulturhistoriska miljöer med intressantare bebyggelse. Detta gäller särskilt för Nidingens fyrplats där det finns unika dubbelfyror, båkar, maskinhus samt en komplett fyrmiljö med fyror från olika perioder. På Nidingen finns även en stor lins som fortfarande är i drift. Dessutom finns kassunfyren Lilleland som också föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen. Fyrarna, båkarna och de äldre byggnaderna förvaltas av Statens fastighetsverk. Sjöfartsverket förvaltar den nya fyren, maskinhuset, radiomasten samt kabelbåkarna och kassunfyren Lilleland. Dess två fyrplatser bedöms kunna berätta historien om Sveriges fyrutveckling och sjöfart på ett mer komplext sätt än Morups tånge. Möjligheten att åskådliggöra genus, ålder och sociala skillnader bedöms vara mycket stora på Kullens och Nidingens fyrplatser i förhållande till Morups tånge.

De ovan anförda skälen samt att tillgängligheten bedöms vara väl tillgodosedd i och med att fyren ligger i ett natur- och fågelskyddsområdet medför att Morups tånge fyr inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Bjuröklubb fyr,
Skellefteå, Bjurön 6:1

Fyren, ett gult tolvkantigt torn i tegel, ersatte år 1859 en äldre båk som funnits på platsen. Fyrtornet är sammanbyggt med gula trähus som ursprungligen var lotsutkik. Originallinsen används fortfarande och är en mäktig roterande lins. Fyrhuset finns bevarat och är beläget i en svacka en bit från fyren. På platsen har lotsverksamhet bedrivits mellan år 1821 och år 1967. Fyren avbemannades år 1970 och är fortfarande i bruk. Sjöfartsverket förvaltar fyren och ett maskinhus, Naturvårdsverket är fastighetsägare och Länsstyrelsen förvaltar alla byggnaderna.

På Bjuröklubb finns forn- och kulturlämningar efter sälfångst och fiske från 500- till 1800-talet. Särskilt talrika är lämningarna från medeltiden. Fiskeläget på Bjuröklubb var ett av de största i Västerbotten. Det finns ett kapell från 1600-talet och fiskestugor på ön. Bjuröklubb fyrplats ligger i en kulturhistoriskt intressant miljö. Ändå föreslås inte Bjuröklubbs fyr ingå i den kulturhistoriska portföljen. I bedömningen har det geografiska läget vägts in. Från Västerbotten har tre andra fyrplatser, Rata-skär, Berguddens och Holmögadds föreslagits ingå. Rataskär har en rik och komplex historia, och förutom fyrhuset med tornet på gaveln (1889), finns bland annat en båk, en lotsutkik (1874), en lotsstuga och en mareograf (1892). Det finns rikligt med fornlämningar och kulturhistoriska lämningar, bland annat värn och gravar från kriget mot Ryssland år 1808–1809. Rataskär passar väl in i berättelsen eftersom hamnen under 1700-talet var en stapelplats med tullverksamhet för städerna Umeå, Piteå och Torneå. Bergudden är en helt unik sexkantig träfyr som är klädd med bruna träspån med ett kupoltak i kopparplåt. Samtidigt uppfördes flera byggnader, bland annat fyrmästare- och fyrvaktarbostäder i anslutning till fyren. Här har det även funnits ett fiskeläge. Bergudden förvaltas av Statens fastighetsverk utom fyren som Sjöfartsverket förvaltar. Holmögadd var den första fyren (1838), ett torn i granit, som byggdes i Norrland och den sista fyren som avbemannades i Sverige. Även på Holmögadd finns rika fornlämningar och kulturhistoriska lämningar.

Alla de fyra fyrplatserna i Norrbotten har stora kulturhistoriska värden och fyrarna är av olika typ, men de tre sistnämnda föreslagna fyrplatserna har även specifika byggnader som skänker särskilt värde till miljön. De bedöms därmed ha förutsättningar att kunna skildra fler historiska berättelser och vara bättre lämpade för att åskådliggöra genus, ålder och sociala skillnader. Ovan anförda skäl och den splittrade fastighetsbilden på Bjuröklubb medför att Bjuröklubb fyr inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Bredskärssunds nedre fyr,
Umeå, Obbola 23:162

Bredskärssunds nedre fyr är en typisk ledfyr från 1890-talet. Fyren, som består av en cirkelformad järnkur placerad på ett betongtorn, uppfördes år 1894. Betong var då ett nytt material inom fyrbyggandet. De flesta cirkelformade järnkurarna från 1890-talet är utbytta mot modernare konstruktioner, vilket får till följd att denna fyrtyp är tämligen ovanlig idag. Fyren förvaltas av Sjöfartsverket. Trots att Bredskärssunds nedre fyr är ett välbevarat exemplar av 1890-talets ledfyror har vi valt bort den. En rund fyrkur av järn finns presenterad i statens fastighetsinnehav på Bokö i Torsa kommun. I området föreslås att fyrplatserna Holmögadd, Rataskär och Bergudden ska ingå i den kulturhistoriska portföljen (se ovan motivering om Bjuröklubb) vilket medför att Bredskärssunds nedre fyr inte föreslås ingå i portföljen.

Faluddens fyr,
Gotland, Öja-Unghanse 1:7

Faluddens fyr är ett vitt avsmalnande tiokantigt torn i järn, med svart lanternin, som uppfördes år 1867. Fyren och fyrbebyggelsen är omgärdade av en gårdsgård av sten. Fyren och övriga byggnader förvaltas av Fortifikationsverket. Området är idag militärt skyddsområde och kan endast besökas med speciellt tillstånd, vilket innebär att tillgängligheten för allmänheten är begränsad. I bedömningen av Faluddens fyr har det geografiska läget vägts in. Från Gotlands så kallade fastland föreslås Närs och Hoburgens fyrplatser ingå i den kulturhistoriska portföljen. Dessutom föreslås Stora Karlsö fyr, Gotska Sandöns fyr och Fårö fyrplatser ingå i portföljen (se motiveringen till Stenkyrkehuk nedan). Alla de föreslagna fyrarna från Gotland har fyrmiljöer som kan illustrera livet vid fyrarna utifrån genus, ålder och sociala kriterier för representativitet. Enligt utvärderingen skulle inte Faluddens fyr tillföra något utöver det som de utvalda fyrmiljöerna tillför berättelsen, därför är bedömningen att den inte ska ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Stenkyrkehukuks fyr,
Gotland, Stenkyrka Sorby
1:27

Stenkyrkehukuks fyr är ett vitt runt koniskt järntorn som uppfördes år 1885. Den fyrkantiga fyrplatsen är omgärdad med en stenmur. Bebyggelsen utgör en av de mest välbevarade fyrmiljöerna i Sverige. Bagar- och tvättstugan ser i stort sett ut som den gjorde på 1880-talet. Sjöfartsverket förvaltar själva fyren. Fastigheten och alla byggnader är sålda till privatpersoner. I och med att När fyrplats på Gotland föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen är järntorn som fyrtyp representerat i den kulturhistoriska portföljen. I bedömningen har det geografiska läget vägts in. Från Gotlands så kallade fastland föreslås Näs och Hoburgens fyrplats ingå i den kulturhistoriska portföljen. Dessutom föreslås Stora Karlsö fyr, Gotska Sandöns fyr och Fårö fyrplats ingå i portföljen. Alla de föreslagna fyrarna från Gotland har fyrmiljöer som kan illustrera livet vid fyrarna utifrån genus, ålder och sociala representativitetskriterier. Gotska sandön och Stora Karlsö har stora kulturhistoriska värden och naturvärden (de är nationalparker). Deras historia är lång och komplex och på öarna finns fornlämningar och kulturhistoriska lämningar från alla förhistoriska och historiska perioder. Både Gotska sandön och Stora Karlsö fyrar är unika till sina utformningar. Fårö, När och Hoburgen ligger i intakta eller relativt intakta fyrmiljöer med en bebyggelse som kan illustrera livet vid en fyrplats utifrån genus, ålder och sociala kriterier. Alla utvalda, ovan nämnda platser ligger i områden med höga naturvärden vilket möjliggör en stor mängd besökare, till skillnad från Stenkyrkehukuks fyr som ligger i tät barrskog på en privat fastighet. Ovan anförda skäl och den splittrade fastighetsbildningen, som kan medföra svårigheter att driva en samlad och meningsfull verksamhet och kan begränsa tillgängligheten, medför att Stenkyrkehukuks fyr inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Högbonden fyrplats,
Kramfors, Mjösjö

Ett vitt runt betongtorn uppfördes år 1907–1909 på Högbondens fyrplats, bredvid en röd fyrmästarbostad med vit bottenvåning. Fyren är belägen högst uppe på toppen av ön Högbonden och är Sveriges näst högst belägna fyr. För att kunna transportera upp material till byggnationen av fyren uppfördes en linbana från stranden, nästan ända upp till fyrplatsen. Den har ersatts av en ny som används för materialtransport till anläggningen. På ön finns fornlämningar och kulturhistoriska lämningar, exempelvis tomtningar, husgrunder, gistvallar och ett kapell. Högbonden ingår dessutom i världsarvet Höga kusten. Området har höga naturvärden (naturreservat) och är utpekad som en av Höga Kustens 12 besökspunkter. Länsstyrelsen i Västernorrland förvaltar byggnaderna, linbanan och kajerna och Sjöfartsverket förvaltar fyren. Idag bedrivs vandrarhem i fyrmästarbostaden. Ön, byggnaderna, anläggningen och läget är intressant och fyrtornet skulle mycket väl kunna ingå i den kulturhistoriska portföljen, men eftersom det endast är fyrtornet som skulle ingå i portföljen kan det vara svårt att illustrera gender, generation och sociala skillnader. I och med att Högbondens fyr är belägen i ett världsarv bedöms tillgängligheten till platsen för allmänheten vara säkerställd. Ovan anförda skäl medför att Högbondens fyr inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Agön fyrplats,
Hudiksvall, Kråkönen 4:2

Den första fyren som uppfördes här år 1860 bestod av ett kombinerat fyr- och bostadshus i trä med ett vitmålat torn och lanternin på taket. Fyren på taket ersattes år 1884 av ett vitt gaveltorn i trä. Vid sidan om fyrmästarbostaden uppfördes år 1970 en ny fyr som är vitmålad med ett rött bälte, på en betongsockel av stålror. Sjöfartsverket förvaltar fyrarna. Lotsverksamhet fanns på platsen fram till år 1932. Husgrunder från flera äldre fiskelägen finns på ön. Vid 1600-talet uppfördes ett fiskeläge och ett kapell (1660) vid östra hamnen. Ön ingår i naturreservatet Agön-Kråkönen. I bedömningen har även de geografiska kriterierna vägts in. Bönans fyr och lotsstuga, Gävle (SBM 1978), som också är av trä men av en mycket ovanlig typ (uppförd år 1840) har prioriterats eftersom det där också finns flera generationer fyrar samt en lotsstuga. I Bönans fyrmästarbostad finns ett litet museum och i fyren förvaras linsor och linsfack som tidigare varit installerade i Eggegrunds fyr. Sjöfartsverket är ensam fastighetsförvaltare på Bönan vilket bör underlätta att göra den tillgänglig. Möjligheten att på ett gott sätt illustrera gender, ålder och sociala skillnader på Bönan bedöms vara bättre än på Agöns fyrplats.

Förvaltandet av Agön är splittrat mellan Fortifikationsverket, Hudiksvalls kommun och Sjöfartsverket vilket kan medföra svårigheter att driva en samlad och meningsfull verksamhet. Ovan anförda skäl medför att Agön fyrplats inte föreslås ingå i kulturfastighetsportföljen.

Hållö fyr,
Sotenäs, Vägga Skärgård 1:1

Ett vitt cylindriskt fyrorn i granit uppfördes vid Hållö år 1842 och påbyggdes med en röd järnlanternin år 1882. I samband med detta revs en båk, uppförd år 1812. På ön finns flera byggnader som tillhör fyrplatsen. Hållö fyr var den första fyr som byggdes norr om Marstrand. Under 1500- och 1600-talet var Hållö en av hamnarna utefter den så kallade Stora Skeppsleden, som gick från England och Holland över Östersjön upp till Norge. På ön finns fornlämningar och kulturhistoriska lämningar från förhistorisk och historisk tid, exempelvis tomtningar, husgrunder, ristningar och ett sjömärke. Fyren ligger i ett naturvårdsområde med exempelvis jättegrytor, skärtråg och isräfflor från istiden. Kungliga Telegrafstyrelsen uppförde år 1922 ett bostadshus innehållande telegraf och en radiopejlingsstation. Idag bedrivs vandrarhem i huset. Fyrplatsen avbemannades år 1969. Sjöfartsverket är förvaltare för fyren, före detta maskinhuset och övriga byggnader, utom för den före detta telegrafstationen som har en privat ägare. Sotenäs kommun äger ön.

I bedömningen har det geografiska läget vägts in. Från Bohuslän är både Måseskär (SBM 1978) och Pater Noster (SBM 1978) föreslagna för den kulturhistoriska portföljen. Båda dessa fyrplatser har höga naturvärden och kulturhistoriska värden och de har alla varit betydelsefulla för sjötrafiken. De är dessutom föreslagna som nationellt kulturarv. Pater Noster förvaltas av Statens fastighetsverk och Måseskär förvaltas av Sjöfartsverket. På Måseskär finns även en nyare fyr som Sjöfartsverket förvaltar. Förvaltandet av Hållö fyr är splittrat mellan Sjöfartsverket, Sotenäs kommun och en privat ägare vilket kan medföra svårigheter att driva en samlad och meningsfull verksamhet. Ovan anförda skäl medför att Hållö fyrplats inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Djurö fyr,
Mariestad, Djurö1:1

Tornet på Djurö, ett vitt, åttakantigt torn i kalksten med två smala röda bälten, är uppfört år 1912. Det ersatte en tidigare fyr (1874) som är riven. Djurö är den största ön av de 30 öar i Vänern som ingår i nationalparken Djurö. Ön har varit bebodd sedan 1500-talet. Sjöfartsverket förvaltar fyren och Naturvårdsverket förvaltar marken och alla byggnader. På ön finns inte några forn- eller kulturlämningar av vikt. I bedömningen har det geografiska läget vägts in. Från Vänern föreslås tre andra fyrar, Söökojan, Hjortens udde och Naven, ingå i den kulturhistoriska portföljen. Söökojan är belägen i norra delen, Hjortens udde i sydvästra och Naven i sydöstra delen av sjön. De är sinsemellan olika. Söökojan är ett rött bostadshus i trä med vit gavel och ett vitt träorn på taket som uppfördes år 1911. Söökojan ingår i Hammarö naturreservat. Hjortens udde uppfördes år 1852 och är ett vitt, sexkantigt, upptill avsmalnande torn i trä, klätt med eternitplattor. Fyren är en av de fyrar som ritades av Nils Gustaf Heidenstam och som han sedan utvecklade till fyrar i järn, så kallade Heidenstammare. Naven, V Eken i Lidköpings kommun, uppfördes år 1911 och är ett vitt trähus med en lanternin på taket. Huset är strategiskt högt placerat och ses vida omkring. Alla fyrarna har en nära relation till Göta kanal och den ökande sjötrafiken på Vänern under 1800- och 1900-talet. De valda fyrarna ligger i tre olika landskap. I Vänern är det vanligt med fyrar på bostadshus och Söökojan och Naven är därmed goda representanter för denna typ. Ovan anförda resonemang medför att Djurö fyr inte föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Krogörnstenen,
Vallentuna, Husby 1:7

En vinterväg från Stockholm, förbi Krogörn upp mot Skäffthammars och Hökhuvuds socknar, hade varit i bruk fram till år 1860. Denna minnessten i granit med inskription restes år 1916 för att bevara minnet av en vinterväg. Inskriptionen på stenen berättar vidare att det vid Krogörn funnits ett vilställe där ”mor i Krogörn sålde kaffe-knorrar till färdbönderna”. Stenen är unik genom att den vittnar om en svunnen väg. Minnesstenen har främst ett lokalhistoriskt intresse. Inskriptionen och resandet av stenen är i sig spännande exempel på ett lokalt historiebruk, men stenen har knappast ett nationellt intresse och därför föreslås den inte ingå i den kulturhistoriska portföljen.

S:ta Katarina kyrkoruin, Visby

BENGT A. LUNDBERG

Tro och religion genom tiderna

Berättelsen om tro och religion är så pass omfattande att det är naturligt om det finns tydliga brister. De här aktuella fastigheterna bedöms dock ge en rimlig bild av flera av de viktigaste rörelserna och motsättningarna inom berättelsen. De största och tydligaste bristerna ligger i avsaknaden av representativa fastigheter som kan skildra de religionshistoriska förändringarna under de sista tre århundradena. Ett generellt problem under alla perioder är bristen på fastigheter i Norrland, Dalarna och Värmland.

Det förhistoriska materialet som berörs i detta arbete har vissa brister. Alla typer av sakrala uttryck finns inte representerade men här finns en stor mångfald och materialet ger en god bild av förändringar och nyskapande inom olika tidsperioder. Det finns en övervikt av synliga monument. Förhistoriska flatmarksgravfält från framför allt stenåldern saknas. På ön Ven finns på fastighetsinnehavet flera exempel på flatmarksgravar som kan vara från stenåldern men som saknar datering. Den kulturhistoriska portföljen, speciellt med dess mångfald av kungsgårdar, bedöms kunna ge en rik bild av olika perioders sociala och genusrelaterade spänningar. Vissa delar av landet är dock klart underrepresenterade. Det gäller främst delar av sydvästra Sverige och Norrlands östra hälft. I det förstnämnda fallet berörs främst Dalsland, Värmland och delar av Västergötland. I mellersta och norra Sverige saknas nästan alla former av fornlämningar från Dalarna, Gästrikland, Hälsingland, Medelpad, Ångermanland, Västerbotten och Norrbotten. Detta innebär att den geografiska representativiteten inte har varit möjlig att genomföra fullt ut. Statens fastighetsverks innehav i västra Norrland bör ge en god täckning av både fornlämningar och kulturlämningar aktuella inom denna berättelse.

Det statliga innehavet av medeltidens kristna kyrkobyggnader, kloster och kloster-ruiner måste ses som väl tilltaget. I den föreslagna portföljen finns bebyggelse som illustrerar klosterväsendets etablering och tillväxt samt dess olika verksamheter. Flera av Skandinaviens olika klosterordnar med för dem typiska byggnader finns representerade. Detta kan bidra till förståelsen av ordnarnas olika ideal och förändringarna inom medeltidens liturgi och gudsuppfattning. Av församlingskyrkor finns ett antal värdefulla och välbevarade ödekyrkor representerade. Byggnaderna ger en åskådlig bild av olika byggnadstraditioner och sätt att organisera kyrkorummet under olika perioder. Betydelsen av ödekyrkornas ödekyrkogårdar ska i detta sammanhang särskilt lyftas fram. Välbevarade kyrkogårdar som inte berörts av begravingar och omgestaltningar under de sista två århundradena är mycket ovanliga och ska betraktas som ett unikt innehav, med en mycket stor forskningspotential. Portföljen bedöms kunna ge en god möjlighet att fysiskt illustrera såväl medeltidens sociala skiktning som genusrelaterade spänningar. Klosterväsendets och kyrkans internationella karaktär kan bidra till att förestå medeltidens religiösa förhållningssätt ur ett vidare perspektiv än det nationella.

I flera fall har de medeltida kyrkorna som ingår i det utvärderade beståndet omgestaltats invändigt även under 1500-, 1600- och 1700-talet. Dessa omdaningar var en följd av att uttryck för den protestantiska kyrkans liturgi inlemmades i de äldre kyrkorummen men utgör också utslag av förändrade estetiska preferenser. De musealt bevarade kyrkorna har restaurerats i samband med att de har kommit att betraktas som kulturhistoriska monument snarare än byggnader för religiös utövning, vilket också gör dem intressanta som exempel på modernt kulturarvsbruk. Ruiner av klosterbyggnader och de klosterbyggnader som inkorporerats i profana byggnader vittnar om förändrade förhållningssätt till vad som uppfattats som heligt. I den föreslagna portföljen ingår flera exempel på högreståndskyrkor i form av slottskapell. Under 1700-, 1800- och 1900-talet uppvisar det utvärderade beståndet tydliga brister. De få nedslag som finns ger en ofullständig bild av de förändrade liturgiska och estetiska idealen inom landets kristna trossamfund. Bristen på representativitet inkluderar också de trossamfund som har etablerats i landet från 1700-talet och fram till idag.

Sammanfattningsvis kan sägas att stora delar av landets berättelse om tro och religion är möjligt att illustrera och åskådliggöra genom den föreslagna kulturhistoriska portföljen. Brister finns, speciellt i förhållandet mellan innehavet och 1800- och 1900-talets andliga och religiösa omvandling och förnyelse. Här ska dock betonas att berättelsen rymmer en så pass stor bredd och mångfald att en helhet inte kan uppnås. Det finns inte heller någon punkt där man kan säga att människans religiositet slutar att förändras och förnyas. Vad som kan vara av vikt är däremot att noggrant överväga kompletteringar som hjälper det redan inkorporerade materialet att illustrera berättelsen om tro och religion på ett mer mångfacetterat sätt.

Fastigheter som uppfyller urvalskriterierna och ingår i berättelsen

FÖRHISTORISK TID

Alvastra pålbyggnad (Dags mosse), Ödeshög, Broby 2:5
Ekornavallen, Falköping, Ekornavallen 3:1
Lugnarohögen, Laholm, Hasslöv 1:15
Hågahögen 1, Uppsala, Håga 10:14
Hågahögen 2, Uppsala, Håga 10:35
Kivikgraven, Simrishamn, Mellby 3:52
Tofta högar, Båstad, Tofta högar 1:1
Simrislunds hållristningar, Simrishamn, Simrishamn 3:144. OBS! Fornlämning nummer Simrishamn 23:1 och inte Simrishamn 18:1 som angivits i dokumentet från RAÄ Högsbyn/Tisselskog, Bengtfors, Högsbyn 1:6

Flyhovs hällristningar, Götene, Flyhov 2:2
 Inglingehög 2, Växsjö, Ingelstad 4:44
 Kånna högar, Ljungby, Dalen 2:6
 Karlevistenen, Mörbylånga, Karlevi 8:23
 Gettlinge gravfält, Mörbylånga, Gettlinge 1:7
 Ales stenar 2, Ystad, Kåseberga 48:18
 Ales stenar, Ystad, Kåseberga S:9. OBS! Staten äger en kvadratisk fastighet som omger skeppssättningen Ales stenar. Fastigheten Kåseberga S:9 är skeppsformig och består av själva skeppssättningen. Detta är en samfällighet som staten ej äger.
 Ängakåsens gravfält 1-3, Simrishamn, Äsperöd 1:87, 1:88, 1:89
 Vätteryds gravfält, Hässleholm, Sösdala 64:3
 Engelska parken, Sollentuna, Helenelund 6:20
 Kungshögen, Sollentuna, Tureberg 29:1
 Lekebacken, Kumla, Hjortsberga 1:31
 Norrby gravfält 1-4, Hallsberg, Hallsbergs-Berga 1:45, Sannahed 4:1, 6:1 & 6:2
 Greby gravfält, Tanum, Grebbestad 2:384
 Pilanegravfältet, Tjörn, Pilane 1:25
 Ranstena domarring 1-2, Skövde, Askeberga 1:19, 1:20
 Rökstenen, Ödeshög, Rök 1:5. OBS! Tidigare Rök 1:79. Varken marken eller stenen ägs av staten. RAÄ har förvaltat skötseln av stenen och taket ovanför stenen ägs av RAÄ. Marken tycks tillhöra kommunen.
 Helgö, Ekerö, Helgö-Bona, 4:43, 4:44, 4:45, 4:56, 4:47

MEDELTID

S:t Nicolai (ruin), Gotland, Visby S:t Nikolaus 5, 16, 19, 21 & 23
 S:ta Karins/S:ta Katarina (ruin), Gotland, Visby S:ta Katarina 1 & 7
 Klosterlunden = Solberga kloster (ruin), Gotland, Visby Solberga 1:22
 S:ta Gertrud (ruin), Gotland, Visby S:ta Gertrud 16
 S:t Klemens (ruin), Gotland, Visby S:t Klemens 21
 S:t Olof (ruin), Gotland, Visby Innerstaden 1:24
 Drottens (ruin), Gotland, Visby Drotten 3, 6, 7, 9 & 11
 S:t Lars (ruin), Gotland, Visby S:t Lars 11
 S:t Hans = S:t Hans och S:t Pär (ruin), Gotland, Visby S:t Hans 1
 S:t Lars 2, 4, 8, 10 och 11 samt Visby Innerstad 1:51
 Enångers gamla kyrka, Hudiksvall, Enångers prästgård 5:1
 Trönö gamla kyrka, Söderhamn, Trönö prästbol 2:2
 Forsa gillestuga, Hudiksvall, Forsa prästgård 1:11
 Dädesjö gamla kyrka, Växjö, Dädesjö 1:2
 Araslöv gamla kyrka, Kristianstad, Araslöv 1:149
 Riddarholmskyrkan, Stockholm, Gråmunkeholmen 3
 Tynnelsö slott, Strängnäs, Tynnelsö 1:5
 Varnhems klosterruin (mark), Skara, Kloster 20:1
 Suntaks gamla kyrka, Tidaholm, Suntak 20:1
 Risinge gamla kyrka, Finspång, Risinge 1:50
 Alvastra kungsgård, Ödeshög, Alvastra 5:1 och Uckleby 2:1
 Alvastra kloster, Ödeshög, Alvastra 5:1 (samma fastighet som kungsgården)
 Vadstena kloster, Vadstena, Örtagården 1, Klostret 1, Munkträdgården 1 och 2
 Linköping slott, Linköping, Innerstaden 1:13

MODERN TID

Allhelgonakyrkan, Landskrona, Tuna 4:7
 Ecclesiasticum, Uppsala, Fjärdingen 22:1

Fastigheter som inte uppfyller urvalskriterierna eller ingår i berättelsen

Säcken 4 (Visby), Gotland, Säcken 4
Bäckaskogs slott och kungsgård, Kristianstad, Bäckaskog 1:17
Arnö kyrka, Enköping, Arnöberg 3:1
Grevlunda gravfält, Simrishamn, Grevlunda 20:33
Östra sjöhage, Strängnäs, Brunnsberg 1:27
Brunneby kyrka, Motala, Brunneby 1:1
Hamned gravfält, Ljungby, Elinge 16:2
Parboäng 1 och 2, Mörbylånga, Ventlinge 9:3 och 49:1 (marken ägs inte av staten) (RAÄ-nummer Ventlinge 13:1)
Gårdby gravfält, Mörbylånga, Gårdby 17:1 (RAÄ-nummer Gårdby 20:1, 20:9)
Frösslundatäktens gravfält, Mörbylånga, Frösslundatäkten 1:1 Mörbylånga (RAÄ-nummer Stenåsa 23:1)
Sandbyttäktens gravfält, Mörbylånga, Sandbyttäkten 1:1 Mörbylånga (RAÄ-nummer Sandby 68:1-3, 70:1, 71:1-2, 72:1-2, 73:1-2, 142:2, 143:1-2, 175:1, 178)
Tävelsrums gravfält, Mörbylånga, Tävelsrumstäkten 1:1 Mörbylånga (RAÄ-nummer Torslunda 56:1)
Lopperstadstäkten, Borgholm, Lopperstadstäkten 1:1 (RAÄ-nummer Runsten 21:1, 36:1, 37:1, 54:1, 87:1, 134:1, 151-156)
Sanne gravhögar, Berg, Sanne 1:6
Äleklintabrottet, Borgholm, Äleklintabrottet 1:1

Motiveringar till fastigheter som inte uppfyller urvalskriterierna eller ingår i berättelsen

Säcken 4,
Gotland, Säcken 4

Fastigheten ingick ursprungligen i ett område som hade inköpts för att skydda lämningar av den medeltida kyrkoruinen S:t Olof i Visby. De synliga lämningarna efter kyrkan ligger på en intilliggande fastighet, som uppfyller kriterierna för att ingå i portföljen. På fastigheten Säcken 4 finns idag ett bostadshus med uthus. Några synliga lämningar efter S:t Olof existerar inte. Lämningar efter kyrkan kan dock ingå i de kulturlager som ligger på tomten. Fastigheten Säcken 4 utgör enbart en mindre del av den yta som kan tänkas innehålla lämningar efter kyrkan. De intilliggande fastigheterna samt vägen bedöms överlagra större delen av det område där det kan existera lämningar efter kyrkan.

Eftersom Säcken 4 saknar synliga lämningar efter S:t Olof bedöms fastigheten inte kunna tillföra någon kunskap eller större förståelse av kyrkobyggnaden. I händelse av en arkeologisk undersökning av ruinen kan tomten ha ett värde men det skulle innebära rivning av ett stort antal bostadshus. Platsen och lämningarna efter S:t Olof är väl kända och någon risk att kulturlagren förstörs utan en sakkunnig undersökning bedöms som liten. Fastigheten utgör dessutom enbart en mindre del av vad som kan utgöra lämningar efter kyrkan. De kulturhistoriska värdena av fastigheten Säcken 4 bedöms därför inte som så värdefulla att den bör ingå i portföljen.

Bäckaskogs slott och kungsgård,
Kristianstad, Bäckaskog 1:17

Bäckaskog består idag av en större byggnad av tidig 1600-talskaraktär med kringbyggd borggård och omgivande odlingslandskap. Inom fastigheten finns ett mindre antal stenåldersboplatser och lämningarna efter en mindre skans från 1600-talet. Delar av den medeltida premonstratensordens munkkloster finns bevarade i själva slottet, dock inte på ett sådant sätt att byggnaden kan sägas ge en god bild av ett medeltida kloster. Efter reformationen av den danska kyrkan drogs fastigheten in till kronan och förlänades till danska adelsmän. I samband med detta genomgick byggnaden stora ombyggnader. Platsens läge nära svensk-danska gränsen gjorde att slottet under 1500-talet fick en fortifikatorisk karaktär. Efter 1660-talets krig kom godset i den svenska kronans ägo och fungerade från 1690-talet som översteboställe.

I dag är Bäckaskog främst känd för att Rutger von Aschberg använde slottet som bas för försvenskningssarbetet av Skåne under 1600-talet och att Karl XV tillbringade en lång rad somrar på slottet under 1800-talet. Karl XV utvidgade bland annat parken och planterade en mängd exotiska träd.

Bäckaskog har stort kulturhistoriskt värde men ingen av de många aspekter som kan läggas på fastighetens historia framträder med pedagogisk tydlighet. Likvärdiga lämningar finns på andra platser. Hovdala slott är ett sådant exempel, som återspeglar historierna kring de svensk-danska krigerna under 1600-talet. I den kulturhistoriska portföljen ingår även ett antal befästa anläggningar som illustrerar den strategiska vikt som åtminstone från medeltiden tillmättes Skåne och det svenska maktövertagandet i landskapet under senare hälften av 1600-talet. Det främsta monumentet över försvenskningssprocessen torde vara Lunds universitet vars centrala bebyggelse ingår i portföljen, även om den till stor del är från senare datum. Inte heller som svenskt militärboställe är Bäckaskog representativt. Fornlämningssbilderna eller övriga kulturlämningar inom fastigheten motiverar heller inte att den ska ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Arnö gamla kyrka,
Enköping, Arnöberg 3:1

Arnö kyrka har ett ursprung i äldre medeltid. Byggnaden har en komplicerad och svårfångad tillkomsthistoria med ett nersänkt golv och tillbyggnader av bland annat ett tresidigt kor under 1500-talet. Vissa öppningar i murverket kan ses som unika men är svårförklarliga. Byggnadens komplicerade bakgrund kan delvis bero på att kyrkan brann under 1500-talet. Även om väggarna har medeltida ursprung genomfördes omfattande ombyggnader av kyrkan efter branden. Kyrkan fick muralmålningar under 1600-talet, de överkalkades under 1700-talet men är idag delvis frilagda. För övrigt präglas kyrkan interiört av ombyggnader från 1730-talet. Kyrkan erbjöds till staten under 1940-talet när socknen slogs samman med Kungs-Husby församling.

Kyrkan har en mångfacetterad historia och har en medeltida prägel utvändigt. Byggnaden präglas till det yttre och framför allt invändigt av omfattande ombyggnader under tidigmodern tid. I sig är detta inte ovanligt utan kan ses som typiskt. Inga av de ombyggnader, tillägg eller förändringar som kyrkobyggnaden har genomgått har dock givit sådana särdrag eller karaktärsdrag som ger byggnaden en framträdande roll i berättelsen. Liknade ombyggnader finns representerade i de kyrkobyggnader som här föreslås ingå i portföljen. Två exempel är Suntaks gamla kyrka och Trönö gamla kyrka som båda är utmärkta exempel på medeltida kyrkobyggnader som interiört präglas av tidigmoderna och moderna ombyggnader.

Att kyrkan övergavs förhållandevis sent innebär också att kyrkogården inte kan ses som välbevarad sett ur ett historiskt perspektiv. Ytterligare ett antal av kyrkorna som är aktuella här har kyrkogårdar som har övergivits under 1800-talets slut eller under 1900-talet. Ett exempel på det senare är Dädesjö gamla kyrka. Kyrkan i sig utgör ett unikt välbevarat exempel på en tidigmedeltida kyrkobyggnad men står på en kyrkogård som år 2008 fortfarande är i bruk.

Grevlunda gravfält, Simris-
hamn, Grevlunda 20:33

En fastighet som huvudsakligen består av betesmarker. Marken har tidigare brukats som åker. På fastigheten ligger ett mindre gravfält (Vitaby 36:1) som omfattar åtta forn lämningar. Här återfinns en skeppssättning, en domarring och ett antal resta stenar. De flesta av de resta stenarna är idag liggande. Det är möjligt att ett par av de resta stenarna är flyttade stenar från överplöjda gravar på den intilliggande åkern. Samtliga gravformer kan dateras till järnåldern och är typiska för södra Skandinavien. Bland de här aktuella fastigheterna ingår flera betydligt större och mer mångfacetterade gravfält från Skåne. Som exempel kan nämnas Ängakåsens och Vätterys gravfält. Grevlunda gravfält har inte heller några unika gravformer och platsen saknar fynd som skulle ge gravfältet en speciell social status. Här finns inte heller några fynd eller gravformer som kan ge en fördjupad eller annorlunda bild av samtidens genusrelationer eller etniska relationer. Gravfältet kan inte ses som hotat idag. Bedömningen är att gravfältet inte tillför någon ytterligare kunskap eller någon annorlunda uppfattning om järnålderns religiösa uttryck. Grevlunda gravfält föreslås därmed inte ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Östra sjöhage,
Strängnäs, Brunnberg 1:27

En fastighet som i östra delen huvudsakligen består av ett större fornlämningsområde med flera fornlämningsnummer (Ytterselö 147:1-2, 198:1, 311). Gravfältet består av ett hundratal högar och stensättningar med en storlek om cirka 4 meter i diameter. Två högar kan karaktäriseras som storhögar med en diameter om 19 respektive 22 meter. Båda storhögarna är 4 meter höga. Gravarna kan ses som typiska för Mälardalen under järnåldern. På fastigheten finns också två runinskrifter från vikingatiden. Strax väster om fastighetens västra gräns ligger ytterligare två storhögar om 20 och 25 meter i diameter. De två sistnämnda storhögarna inräknas i fornlämningsområdet men ligger inte på statlig mark.

Gravfältet ligger på den sydligaste delen av den fornlämningsrika och ur ortnamnsantikvarisk synpunkt mycket intressanta Selaön. Direkt väster om gravfältet har en idag torrlagd vik gått in som kan ha utgjort en hamnplats under järnåldern. På ön finns en tingsplats och ett flertal intressanta fornlämningsmiljöer. Dessa platser ligger spridda över hela Selaön och är inte samlade i närheten av den här aktuella fastigheten.

Det ska poängteras att Östra Sjöheden är en plats med höga kulturhistoriska värden. I fornlämningsmiljöer av den här typen är det bland annat möjligt att förstå järnålderns sociala relationer och dess genstrukturer. I flera fall är det också möjligt att också förstå hur samma platser har använts inom samtidens styrelseskikt i form av bevarade tingshögar och hur de har använts inom samtidens religionsutövande. Bland de här aktuella fastigheterna har Uppsala högar i Uppsala, Anundshög i Västerås, Ottarshögen i Tierp, Ströbohögen i Köping, storhögarna på Adelsö i Ekerö, Ingjaldshögen på Kungsberg kungsgård i Strängnäs och Kungshögen i Sollentuna bedömts ha den största möjligheten att åskådliggöra dessa värden. Östra Sjöheden bedöms ha sämre möjligheter att ge en helhetsbild. Tingsplatsen tillhör inte heller några av Södermanlands mer kända ting jämförbar med till exempel Aspa löt i Ludgö härad.

Brunneby kyrka,
Motala, Brunneby 1:1

Brunneby kyrka ligger i nordvästra Östergötland. Det är en ödekyrka där långhuset utgör en bevarad del av en romansk absidkyrka. Byggnaden har troligen ursprungligen utgjort en gårdskyrka till Brunneby gård, som bland annat har ägts av medlemmar ur Folkungaätten. Byggnaden har haft medeltida bemålade valv men dessa revs under 1800-talet. Ombyggnaden föranleddes av att kyrkan år 1828 hade sålts till Brunneby gård och gjordes om till spannmåls- och brännvinsmagasin. Ödekyrkan överlämnades till staten år 1958. I samband med omfattande ombyggnader under 1700-talet, då bland annat nya större fönster togs upp, restes en tornspira på kyrkans tak. Till kyrkan hör en mindre kyrkogård som ödelades samtidigt som kyrkan såldes år 1828. Några lämningar av medeltida gravar är inte synliga ovan jord.

Brunneby ödekyrka har ett värde som delvis bevarad medeltidskyrka med tidstypiska ombyggnader, särskilt kan takspirans värde framhållas. Takspiran kan här ses som av extra värde. Även kyrkogården har ett extra värde i att den bör vara välbevarad sedan 1800-talets första hälft. Ödekyrkan har trots detta bedömts ha ett lägre värde än övriga kyrkobyggnader som har ingått i det utvärderade beståndet. Araslöv gamla kyrka har till exempel genomgått än mer omfattande ombyggnader efter att den har sålts till en intilliggande gård. I Araslöv får man också en bättre känsla av närheten mellan ett gods och vad som ursprungligen utgjort en tidigmedeltida privatkyrka. Flera exempel i det genomgångna beståndet ger en tydligare och mer innehållsrik bild av både yttre och inre ombyggnader under 1600- och 1700-talet. Ödekyrkogården kan inte betraktas som hotad idag. Den har inte heller några typiska medeltida drag. Kyrkogårdsmuren är delvis borttagen men till stora delar bevarad. När den är anlagd är dock okänt. Kyrkogården har inga synliga lämningar och kan därför inte jämföras med till exempel ödekyrkogården kring Källa gamla kyrka på Öland.

Hamneda gravfält,
Ljungby, Elinge 16:2

Fastigheten består i sin helhet av ett mindre gravfält, Hamneda 43:1. Det består av ett 70-tal högar och stensättningar, några är omgivna av tydliga kantrännor. Gravfältet benämndes Techenbergsbacken av T. J. Arne i samband med att han genomförde undersökningar på platsen år 1915.

Bedömningen av Hamneda gravfält är att den inte bör ingå i den kulturhistoriska portföljen. I området söder om Ljungby förvaltar RAÄ tre fastigheter med tre likartade gravfält. Av de två övriga är Kånna högar betydligt större, har flera olikartade typer av fornlämningar och tycks ha använts kontinuerligt från bronsåldern fram till järnålderns slut. Även det tredje gravfältet, Mjäryds gravfält, har flera former och en storhö. Inom det senare fornlämningsområdet ingår också fossil åker i form av parcellerade åkrar. På båda de två sistnämnda gravfälten har arkeologiska undersökningar genomförts och sammantaget ger materialet en god bild av områdets sociala relationer och genstrukturer under framför allt järnåldern. De ger också ett utmärkt tillskott till förståelsen av främst järnålderns sätt att uttrycka religiositet i landet.

Av de här aktuella gravfälten har därför Hamneda gravfält bedömt var det minst intressanta. Det ger ingen ytterligare kunskap eller ökad förståelse för tron och praktiken under järnåldern.

Parboäng 1 och 2,
Mörbylånga, Ventlinge 49:1,
Ventlinge 3:3

Gravfält på södra Öland (Ventlinge 13:1) som omfattar ett 60-tal fornlämningar. Stensättningar och högar utgör den dominerande gravtypen men här finns också resta kalkhällar och tre stycken treuddar. Den mest kända fornlämningen är den 3,7 meter höga kalkstenshällen Långe Maja. Samtliga fornlämningar bör dateras till järnåldern.

Fastigheten ägs inte av staten. Gravfältet ligger på mark som utgör delar av socknens prästgård. Riksantikvarieämbetet har tagit över ett äldre ansvar från Kungliga Vitterhetsakademien att vårda och sköta om gravfältet. Även om ägoförhållandena egentligen utesluter att fastigheten ingår i portföljen har här gjorts en kort kulturhistorisk utvärdering.

Parboängens gravfält kan inte anses utgöra ett av öns mer mångfacetterade gravfält. Kalkstenshällen Långe Maja ger gravfältet ett extra värde men har inte bedömts ge gravfältet samma värde som till exempel Gettlinge- eller Sebygravfältet. Parboängen har inte heller några speciella värden som ger gravfältet en framskjuten position i landet.

Gårdby gravfält,
Mörbylånga, Gårdby 17:1

Fastigheten omfattar delar av ett större men idag splittrat fornlämningsområde. Fastigheten omfattar enbart mindre delar av gravfältet Gårdby 20:1 och det intilliggande Gårdby 20:9. I direkt anslutning till fastigheten ligger också ytterligare fornlämningar. Gravfältet Gårdby 20:1 är det största på platsen med ett 30-tal fornlämningar, främst runda stensättningar, resta stenar och klumpstenar. Några av stensättningarna är över 20 meter i diameter och det har i samband med schaktningsarbeten hittats brända ben efter flatmarksgravar i området. Delar av området har berörts av stenbrott och bebyggelse. Som helhet är området därför delvis förstört och det är möjligt att hela området ursprungligen har utgjort ett stort gemensamt gravfält. Det är oklart vilka av de enskilda anläggningarna som ligger på fastigheten Gårdby 17:1. De fornlämningar som finns på platsen kan inte anses tillföra ytterligare värden eller ge någon mer mångfacetterad bild av järnålderns begravningspraktiker. På platsen har inte heller gjorts några fynd som kan anses spektakulära eller ge en fördjupad uppfattning om järnålderns sociala organisation eller genusrelationer.

Frösslundatäktens gravfält,
Mörbylånga, Frösslundatäkten 1:1

Ett långsträckt gravfält bestående av 118 fornlämningar. Här finns en stor mängd gravformer, bland annat rösen, högar, resta stenar och stensättningar i en rad olika former. På platsen finns även fördjupningar vilket kan utgöra lämningar efter flatmarksgravar och hällkistor. Överlag utgör fornlämningstyperna former som kan dateras till järnåldern. Rösena utgör ett undantag och de bör ses som äldre lämningar från bronsåldern. Gravfältet har varit utsatt för skadegörelse, dels genom omfattande grustäkter och dels genom plundring under modern tid. Gravfältet angränsar till den nedan nämnda fastigheten Sandbytäkten 1:1 med Sandbytäktens gravfält. Tillsammans utgör de ett förhållandevis stort gravfält med en mängd gravformer. Rösena indikerar också att platsen har nyttjats för begravningar under mycket lång tid.

Trots att platsen har höga kulturhistoriska värden och att fornlämningarna ger en möjlighet att förstå religiös praktik kring begravningar under flera årtusenden har bedömningen varit att gravfältet inte bör ingå i portföljen. Både Gettlinge- och Sebygravfältet är större samt har fler och mer välbevarade gravtyper. De omfattar också samma tidsspänn som Frösslundatäktens gravfält.

Sandbytäktens gravfält,
Mörbylånga, Sandbytäkten
1:1

Sandbytäktens gravfält ligger på en fastighet direkt norr om Frösslundatäktens gravfält. De behandlas i vissa sammanhang som ett gemensamt fornlämningsområde. Fornlämningsbilderna på Sandbytäkten 1:1 är dock betydligt mer splittrade. I södra delen ligger ett mindre gravfält om 15 fornlämningar som egentligen utgör en del av Frösslundatäktens gravfält. I fastighetens mellersta och norra delar ligger ett flertal spridda ensamliggande stensättningar.

I likhet med Frösslundatäktens gravfält bedöms att Sandbytäktens gravfält på fastigheten Sandbytäkten 1:1 inte bör ingå i portföljen. Se även Frösslundatäktens gravfält.

Tävelsums gravfält,
Mörbylånga, Tävelsums-
täkten 1:1

En fastighet med ett gravfält (Torslunda 56:1) om ett 40-tal fornlämningar. Här finns ett röse, ett större antal stensättningar, en domarring och några resta stenar. Röset kan dateras till bronsåldern och de övriga till järnåldern. Även om gravfältet idag är förhållandevis litet kan det med andra ord anses utgöra en plats som har använts över mycket lång tid. Det förhållandevis lilla antalet fornlämningar antyder emellertid att platsen inte har använts kontinuerligt. På platsen har det under 1960-talet registrerats ett 60-tal fornlämningar. Om de har förstörts under sen tid eller om besiktningförhållandena är sämre idag är osäkert. På fastigheten finns lämningar efter två byggnader från modern tid.

Fastigheten har tidigare varit hotad av grustag men något sådant hot finns inte idag. Fornlämningsbeståndet är inte jämförbart med Gettlinge- eller Sebygravfältet. Gravfältet har inga ovanliga former eller typer av fornlämningar som sticker ut som annorlunda. Det finns inte heller något fyndmaterial från platsen som skulle ge en fördjupad förståelse för järnålderns uppfattning om dödsritualer eller religiositet.

Lopperstadstäkten,
Borgholm, Lopperstadstäk-
ten 1:1

Fastighet som omfattar ett splittrat gravfält under flera fornlämningsnummer. Det sammanlagda antalet uppgår till ett 60-tal högar, stensättningar av olika former och resta stenar. På området finns också två kvarngrunder. I samband med schaktningsarbeten i området har också konstaterats flatmarkgravar som saknade överbyggnad. I samband med arbetet framkom också härdar och koncentrationer av skörbränd sten. De två sistnämnda fynden kan härröra från förhistoriska boplatslager. Om de kan dateras till samma period som gravfältet är oklart.

Fastigheten Lopperstadstäkten 1:1 omfattar idag en mycket splittrad yta och tycks till stora delar omfatta rester efter en för övrigt uppstyckad större fastighet. Större delen av fastighetens fornlämningsbestånd finns i fastighetens södra delar. Fastighetens splittrade karaktär förklarar också mängden fornlämningsnummer på fastigheten. Ett flertal fornlämningar är ensamliggande anläggningar. Inga av fornlämningarna kan bedömas som av extra stort värde eller att de tillför något unikt till den aktuella berättelsen. Bedömningen av Fastigheten Lopperstadstäkten 1:1 är att den inte bör ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Sanne gravhögar,
Berg, Sanne 1:16

Sanne gravhögar ligger nära Storsjöns östra strand i Jämtland. Fastigheten är liten och omfattar enbart fyra ensamliggande högar. De är av en typ som kan dateras till järnåldern. Det omkringliggande området är rikt på gravhögar. Ett par hundra meter norr om fastigheten finns bland annat ett par storhögar. Värdet av de fyra gravhögarna på fastigheten Sanne 1:6 måste i detta sammanhang ses som mycket litet. De utgör ingen egentlig fornlämningsmiljö utan utgör en mindre del av det samlade fornminnesbeståndet som utgör järnåldersbygden kring Storsjön. Bedömningen är att fastigheten inte ger någon rimlig och begriplig uppfattning om bygden och dess särdrag. Fastigheten ger inte någon möjlighet att åskådliggöra Norrlands speciella särdrag och uttrycksätt och den har därför inte bedömts som så värdefull att den bör ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Fornlämningarna på fastigheten tillför inte heller några extra värden och kan inte heller ses som så pass anmärkningsvärda att de skulle kunna ge en allmän ökad förståelse för berättelsen "Tro och religion genom tiderna".

Det ska dock påpekas att det statliga innehavet av fastigheter med samlade fornlämnings-miljöer i Norrland är mycket bristfälligt. Något aktuellt fastighetsinnehav längs med Norrlands kustland och kring Storsjöbygden existerar inte. Innehavet av fjällnära skogsområden kan i en framtida studie ge en god bild av människornas liv i Norrlands inland under både historisk och förhistorisk tid. Bristen på aktuella fastigheter i övriga Norrland ger dock en svårighet att skapa en balans i regionens berättelser. Detta skapar också ett problem i hur berättelserna i södra delen av landet ska kunna förstås i förhållande till landet som helhet. Ett viktigt kriterium för representativitet för urvalet av fastigheter som bör ingå i den kulturhistoriska portföljen är bland annat geografisk representativitet. Detta kriterium skulle kunna vara aktuellt i detta sammanhang. Det ska dock betonas att kriterierna för representativitet bör användas när det finns likartade företeelser att välja mellan. Här bedöms detta inte vara möjligt eftersom det inte finns något att välja mellan.

Äleklintabrottet,
Borgholm, Äleklintabrottet
1:1

Äleklintabrottet, Borgholm, utgörs av en avlång fastighet på Ölands nordvästkust. Fastigheten är en del av Långkärrsalvaret vilket består av ett av öns småalvar. Idag betas markerna och hålls öppna av boskap. Fastigheten har bedömts ha stora värden för naturvärden och har under 2004 förslagits som Natura 2000-område av regeringen. På markerna finns inga SBM-klassade byggnader. Här finns ett mindre antal fornlämningar av vilka inga anses ha sådana värden att de bedöms ge en ny eller annorlunda kunskap till någon av de här aktuella berättelserna. Att fastigheten uppmärksammas av naturvärden och att den genomgått åtgärder för att få en bevarandeplan gör att naturvärdena på fastigheten inte bör ses som hotad. Det ligger dock utanför ramarna för denna utredning att ta ställning till naturvårdens värdering av fastigheten. Bedömningen är emellertid att den inte bör ingå i portföljen på grund av fastighetens kulturvärden.

Revingehed, Lund

INGELA ANDERSSON

Maktbalans – integration och expansion

De fastigheter som ingår i den här berättelsen omfattar anläggningar från stenåldern fram till kalla krigets dagar, en tidsperiod som sträcker sig över flera tusen år. Under såväl förhistorisk som historisk tid har det territoriella område vi idag kallar Sverige härjats av och deltagit i förödande krig. De materiella spåren i landskapet är tydliga. Fornborgar, pålverk, kastaler och ringmurar vittnar om lokala och regionala stridigheter och tider av politisk splittring och oro under förhistorisk tid och medeltid. Under 1500-talet skedde en successiv konsolidering av kungamakten, något som fick sitt konkreta uttryck i de befästningar som uppfördes och förstärktes vid denna tid och som hade tydlig karaktär av ett slags centralförsvar riktat både mot inre och yttre hot. Under 1600-talet vidtog en mycket expansiv utrikespolitik. Denna politik som tydligt syftade till att föra fram Sverige som en stormakt i norra Europa innebar att landet genom krig förvärvade stora landområden. Örlogsstaden Karlskrona och nyanläggandet av Göteborg, i syfte att säkra tillgången till västerhavet, är kanske de tydligaste materiella uttrycken för stormaktstidens krigs- och försvarsstrategier.

Till följd av förödande krig och påföljande ekonomisk och politisk oro kom Sverige under 1700-talet att förlora sin position som stormakt. Detta trots militära satsningar i öster – däribland det ur försvarsstrategisk synvinkel viktiga Sveaborg i Finland. Förlusten av Finland bidrog till ett helt förändrat politiskt och ekonomiskt läge för Sverige under tidigt 1800-tal. Ryssland kom därmed fortsatt att uppfattas som det i särklass största hotet mot Sverige. Denna föreställning levde vidare under stora delar av 1900-talet, i synnerhet under det kalla krigets dagar, något som har medfört att i synnerhet östersjöförsvaret kontinuerligt har byggts ut ända in i vår tid.

Statens fastighetsverk förvaltar i dagsläget ett antal fastigheter med militär anknytning från olika epoker. En del av dessa har sedan länge förvaltats av Statens fastighetsverk och dess föregångare, medan andra har överförts från försvarsmakten under senare tid. De kulturhistoriska värderingar som har uttryckts i de omfattande statliga utredningar som har föregått de senare överföringsbesluten har inte alltid beaktats fullt ut. Detta har delvis varit ett resultat av att inte erforderliga medel ställts till förfogande för en långsiktig förvaltning, varför inte Statens Fastighetsverk kunnat ta emot alla anläggningar som har föreslagits för överföring. Därmed saknas fastigheter som hade varit värdefulla för att på ett mer fullödigt sätt illustrera denna berättelse materiellt i det bestånd som nu varit föremål för utvärdering.

En svårighet som har uppenbarats vid bedömningen, och som särskilt bör uppmärksammas i samband med denna berättelse, är att komplexa miljöer eller miljöer som omfattar extremt stora försvarskomplex svårigen låter sig representeras när urvalet har skett utifrån beslutade och föreslagna SBM, som ofta utgörs av solitärer eller ett mindre urval av fastigheter i en helhetsmiljö. De tydligaste exemplen är Bodens och Karlsborgs fästningar där en stor del av de omgivande regementsbyggnaderna och de anläggningar för fortens närförsvär som har byggts i anslutning till befästningarna inte har klassats som SBM. Detta innebär i praktiken att endast delar av försvarssystem har kunnat föreslås ingå i den kulturhistoriska portföljen trots att en bedömning självfallet borde grunda sig på en totalbild av respektive anläggning med tillhörande försvarssystem och den kulturhistoriska miljön i ett vidare sammanhang. Detta har rent praktiskt fått till följd att varken Vaberget vid Karlsborgs fästning eller Kalixlinjen vid Boden idag ingår i de fastigheter som har kunnat föreslås för den kulturhistoriska portföljen.

Sverige har inte varit inblandat i något regelrätt krig sedan tidigt 1800-tal. Sverige har, ur ett försvars- och utrikespolitiskt sammanhang, därför ofta beskrivits som ett land som har fört en konsekvent freds- och neutralitetspolitik alltsedan tidigt 1800-tal. Forskningen har emellertid under de senaste decennierna visat att denna bild är en efterkonstruktion. I samband med att konflikten mellan Schleswig-Holstein och Danmark skärptes år 1848 var till exempel Oscar I beredd att sända svenska trupper till Danmark för att i skandinavismens anda hjälpa det danska brödrafolket. Samma önskan att komma till danskarnas undsättning uppvisades av Karl XV i samband med kriget mellan Danmark och Preussen-Österrike år 1864. Det svenska truppdeltagandet stoppades av regeringen. I båda konflikterna fanns dock ett stort deltagande av frivilliga svenskar. Vid unionskrisen år 1905 fanns konservativa grupperingar som uppvisade en stark vilja att tvinga kvar grannlandet i unionen med hjälp av vapenmakt. Slutligen visar agerandet under andra världskriget att Sverige knappast har fört en helt konsekvent freds- och neutralitetspolitik. Med ett förändrat säkerhetspolitiskt läge i världen är Sveriges officiella hållning numer att landet är militärt alliansfritt och har ett nära samarbete med Nato.

De fastigheter med militär anknytning som har ingått i bedömningsunderlaget och som nu förvaltas av Statens fastighetsverks fastigheter, tillsammans med de fastigheter som nu förvaltas av Fortifikationsverket och som i framtiden kan komma att föras över till Statens fastighetsverk, kan trots det som anförts ovan ge en tämligen god bild av landets interna och externa maktbalans från 1500-talet fram till idag. Dock bör det påpekas att fördelningen mellan 1900-talets olika vapenslag är ojämn och att andra anläggningar än befästningar är väl svagt representerade. Med detta avses exempelvis helhetsmiljöer för militär förläggning, övning och administration som kompletterat själva befästningsanläggningarna. I det utvärderade beståndet finns också försvarsanläggningar från förhistorisk tid och medeltid, vilka kommer att komplettera den försvarshistoriska berättelsen bakåt i tiden.

Genom att staten sedan lång tid har varit huvudman för det svenska försvaret har det funnits såväl ekonomiska som politiska incitament för ett statligt ägande. Det stora antalet fastigheter som finns i statens ägo ger relativt goda möjligheter till att

det nationella kulturarvet för denna berättelse får såväl kronologisk som geografisk spridning. Det omfattande tidsspannet bidrar till att de fastigheter som föreslås ingå i denna portfölj är av mycket varierande karaktär. Flera av fastigheterna har även varit i bruk under en mycket lång tidsperiod, något som bidrar till att flera av objekten är komplexa till sin natur. Detta betyder att fastigheterna inte enbart har haft militära syften utan även varit platser för civila verksamheter som till exempel handel, hantverk, representation och administration. Dessa fastigheter kan även ha haft diverse andra funktioner och kan till exempel ha nyttjats som fängelser, gäldstugor och tvångsarbetsinrättningar. De kan därför bidra till att belysa kriterier som klass, gender och generation.

Ändå saknar även denna fastighetsportfölj ett antal olika typer av objekt som skulle kunna bidra till en bredare bild av eventuella hotbilder och svensk försvarspolitik, i synnerhet under 1900-talet. Till denna kategori hör till exempel de läger som upprättades under åren 1939–1943. Sådana fastigheter finns i statlig ägo, men utgör idag inte SBM och har därför inte ingått i underlaget för denna översyn. Frågan om dessa platser historia liksom Sveriges förhållande till de stridande makterna under andra världskriget är några av de politiskt känsliga ämnen som heller ännu inte har behandlats på ett balanserat och uttömmande vis av forskningen. Sådana miljöer har därför stor forskningspotential. Inlemmandet av någon av dessa platser i det nationella kulturarvet skulle kunna bidra till att illustrera en mer sammansatt och klagörande bild av Sverige under andra världskriget. Slutligen saknas även objekt från efterkrigstiden som är förknippade med den inre hotbilden och övervakning och åsiktsregistrering. Sådana historiska exempel kan direkt kopplas till den dagsaktuella diskussionen och skulle kunna nyansera bilden av Sverige som ett land där åsiktsfrihet är en okränkbar rättighet.

Fastigheter som uppfyller urvalskriterierna och ingår i denna berättelse

FÖRHISTORISK TID

Keberget, Sotenäs, Uleberg 2:142
Ismantorps borg, Borgholm, Ismantorps fornborg 1:1
Eketorps borg, Mörbylånga, Össby 49:1, 1:10
Bårby borg, Mörbylånga, Rösslösa 10:1, Rösslösatakten 1:1, Södra Bårby 26:1

MEDELTID

Näs slottsruin, Jönköping, Näs 1:12
Källa gamla kyrka, Borgholm, Källa 2:1
Örebro slott, Örebro, Nikolai 3:5
Kalmar slott, Kalmar, Slottet 1
Nyköpingshus, Nyköping, Nyköpingshus 1
Visby ringmur, Gotland, Visby innerstaden 1:1
Visborgs slott, Gotland, Visby slottet 1
Dalmanska tornet, Gotland, Visby innerstaden 1:49
Glimmingehus, Simrishamn, Glimminge 39:44, 39:6
Glimmingehus, Simrishamn, Glimminge 39:44, 39:6
Ragnhildsborg, Göteborg, Gullö 1:25

TIDIGMODERN TID

Gripsholms slott, Strängnäs, Gripsholms slott 1:1
Gripsholms kungsladugård, Strängnäs, Gripsholm 4:109
Vadstena slott, Vadstena, Slottet 1
Kalmar slott, Kalmar, Slottet 1
Borgholms slottsruin, Borgholm, Borgholm 8:16
Kronobergs slottsruin, Växjö, Kronoberg 2:3
Landskrona citadell/Gråen, Landskrona, Citadellstaden 2:1, Lundåkra 10:2

Varbergs fästning, Varberg, Getakärr 3:62
 Bohus fästning, Kungälv, Gamla staden 1:10
 Skepps- och Kastellholmarna (Skeppsholmen), Stockholm, Flaggmannen 1, Skeppsholmen 1:1,3
 Kvarteret Västertorn = Birger Jarls Torn, Stockholm, Gråmunkeholmen 3.
 Kronobageriet, Stockholm, Kusen 2
 Stumholmen, Karlskrona, Karlskrona 2:22
 Drottningkärs kastell, Karlskrona, Drottningkärr 1:2
 Marinbas Syd, Karlskrona
 Lindholmen, Karlskrona, Karlskrona 4:20
 Repslagarbanan Marinbas, Karlskrona, Karlskrona 4:20
 Sträckningsmuren Marinbas, Karlskrona
 Kungsholms fort, Karlskrona, Karlskrona 2:30
 Godnatts fästningstorn, Karlskrona 2:24
 Kurrholmens fästningstorn, Karlskrona 2:41
 Skeppsgossekasemen Marinbas syd, Karlskrona, Ankarstierna 58
 Basareholmen, Karlskrona, Karlskrona 2:27
 Koholmen, Karlskrona 2:28
 Smörasken, Karlskrona 7:1
 Hokvinden, Karlskrona, 4:20
 Marinbas 41 B, Karlskrona, Karlskrona 4:17, 2:29, Ankarstierna 1, von Gerdtens 38, Liewen 6
 Kölhalningsbro, Kranspelsskjul, Spikkran, Marinbas, Karlskrona, Karlskrona 4:20
 Ellenabbens fort, Karlskrona, Aspö 6:40
 Skansen Kronan, Göteborg, Haga 715:2
 Skansen Lejonet, Göteborg, Gullbergsvass 703:4
 Nya Älvsborgs fästning, Göteborg, Älvsborg 855:752
 Carlstens fästning, Kungälv, Marstrand 5:6
 Hovdala slott, Hässleholm, Hovdala 1:3
 Grimskärs skans, Kalmar, Kvarnholmen 2:14
 Eda skans, Charlottenberg, Edaskans 1:1
 Skokloster slott, Håbo, Skokloster 2:4
 Hjälmshult ryttmästar- och majorsboställe, Helsingborg, Hjälmshult 1:2
 Lillö kungsgård = Lillö majorsboställe, Kristianstad, Lillö 50:2
 Landsberga före detta översteboställe, Enköping, Landsberga 1:1
 Frövi översteboställe, Västerås, Frövi 4:2
 Herrsäter majorsboställe, Åtvidaberg, Herrsäter 1:1
 Oskar Fredriksborgs fästning, Vaxholm, Rindö 3:311
 Fredriksborgs fästning, Värmdö, Myttinge 1:44
 Artillerigården, Stockholm, Läderkanonen 1
 Karlbergs slott, Solna, Huvudsta 4:15
 Officersmännen Trianon, Eksjö, Lunnagård 1:1

MODERN TID

Tingstäde fästning, skans 1, Gotland, Tingstäde Fjurbärs 1:17
 Strömsholms slott, Hallstahammar, Strömsholm 8:52
 Ridskolan Strömsholm, Hallstahammar, Strömsholm 8:53
 Strömsholms kungsladugård, Hallstahammar, Strömsholm 1:57
 Siarö fort, Österåker, Kyrkogårdsön 1:1
 Rindö redutt, Vaxholm, Rindö 2: 263
 Vaxholms kastell; Vaxholm, Vaxön 1:12
 Revinge hed, Lund, Silvåkra 1:34, Revinge 1:2
 Skillingsrydslägren, Vaggeryd, Lägret 1:1

Karlsborgs fästning, Karlsborg, Vanäs 1:9
Bodens fästning, Boden, Heden 3:282
Bodens garnison, Intendenturområdet, Kommendantsbyggnaden, Ballonghallen, Boden, Boden 57:11, 5:98, 57:8
Före detta tygstationen i Trångforsområdet, Boden, Boden 2:124
Kvarteret Krubban = Livgardet till häst, Stockholm, Krubban 18
F3, Malmslätt, Linköping, Malmen 2:7
Järflotta kustartilleri, Nynäshamn, Järflotta
Landsort 12/70 ERSTA, Landsort 15,2 batteri, Nynäshamn, Öja
Jutuddens batteri, Karlskrona, Aspö 4:75, 4:76, 5:62
Arholma kustartilleri, Norrtälje, Arholma 1:76
Ing2, Eksjö och Eksjö garnison, Lunnagård 1.1
Kavallerikasemen, Stockholm, Kavalleristen 2
Hemsö fästning, Härnösand, Havsto 1:1
Nya Ellenabben, Karlskrona, Aspö 6:40
Kustspaningsradarstation Gruvan, Karlskrona, Aspö 6:87, 3:35
Bomyrberget, Jokkmokk, Vuollerim 37:1
Säve berghangar, Göteborg, Alleby 9:2
Skyddsrumsanläggning på Riddarholmen, Stockholm, Gråmunkeholmen 3

Fastigheter som inte uppfyller urvalskriterierna eller ingår i berättelsen

Ådö före detta kaptensboställe, Flen, Ådö 1:1
Tommarp kungsgård, Åstorp, Tommarp 1:1
Horns kungsgård/Heliga Ottos kappel ruin, Borgholm, Horn 1:39
Kasernetablisementet P 4, Skövde, Skövde 5:259
Oskar II:s fort, Göteborg, Älvsborg 855:800
Färösunds fästning, Gotland, Bunge Bungenäs 1:5, 6
Södra strandverket, Kungälv, Marstrand 5:7
Johannisborgs slottsruin, Norrköping, Slottshagen 1:2
Dalarö skans, Haninge, Västertorp 2:1

Motiveringar till fastigheter som inte uppfyller urvalskriterierna eller ingår i berättelsen

Ådö före detta kaptensboställe,
Flen, Ådö 1:1

Ådö före detta kaptensboställe i Södermanland är uppfört år 1746 och äger en ur kulturhistorisk synvinkel intressant historia. Sätessgården har anor från medeltiden, men i dagsläget finns endast en portalsten från 1600-talet som vittnar om de storslagna slottsplaner som fanns för denna fastighet. Utifrån sin funktion som militärt boställe och utifrån föreliggande dokumentation har den emellertid inte en lika enhetlig och tydlig historia som till exempel ovan nämnda Hjälmskult ryttmästarboställe från samma tid. Ådö kaptensboställe kan därför, ur en typologisk aspekt och utifrån kriterierna i denna berättelsemodell (i synnerhet geografiskt kriterium), betraktas som mindre betydelsefull än Hjälmskult. Fastigheten är inte heller väsentlig för att illustrera någon annan berättelse varför den inte bör ingå i portföljen .

- Tommarp kungsgård,**
Åstorp, Tommarp 1:1
- Tommarps kungsgård i Skåne har anor långt tillbaka i medeltiden. Redan omkring år 1300 uppfördes här ett försvarstorn och detta torn ingår idag i det nuvarande byggnadskomplexets norra länga. Under 1600-talet tillkom ytterligare bostadslängor som byggdes kring en gård i syfte att skapa en sluten gårdsanläggning. Under 1700-talet genomgick byggnaden en kraftig interiör ombyggnad och idag dominerar därför denna epok samt tillskott från 1800-talet tydligt i byggnadernas interiör. Tommarps kungsgård fungerade som militärt boställe för högre officerare vid den indelta armén under perioden 1691–1869. Utifrån de motiveringar som har styrts ut av militära boställen, som har redovisats ovan och som alltså utgår ifrån typologi, faller Tommarp utanför dessa ramar. Den har alltså inte uppförts eller byggts om utifrån någon militär typritning och blir därmed heller inte betydelsefull utifrån dessa kriterier. Som exempel på hur de högre militära sätesgårdarna kunde se ut har i denna berättelse istället Skokloster valts som illustrativt exempel.
- Kasernetablissemnetet P 4,**
Skövde, Skövde 5:259
- Kasernerna vid pansarregementet P:4 i Skövde har vägts mot Ing 2:s kasernområde i Eksjö. Dessa områden har båda en representativ historia och kasernområdena har bebyggelse-mässigt bedömts som någorlunda likvärdiga. Eksjö har emellertid även en SBM-klassad officersmässa, Trianon, samt ett anslutande övningsfält, Ränneslätt, med kulturhistoriskt värdefull bebyggelse vilket har nyttjats under flera hundra år. Detta gör sammantaget att Eksjö har bedömts ha en mer enhetlig miljö av större kulturhistoriskt värde än P 4:s kaserner. Även regementets förhållande till Eksjö stad, som starkt har präglats av den militära närvaron, har beaktats i bedömningen. Samma enhetliga och illustrativa miljö verkar utifrån det befintliga utredningsunderlaget saknas i Skövde, och därför föreslås P 4:s kaserner inte ingå i den kulturhistoriska portföljen.
- Oskar II:s fort,**
Göteborg, Älvsborg 855:800
- Bergsfortet Oskar II:s fort är uppfört år 1899–1907 i syfte att skydda inloppet till Göteborg. Fortet ersatte då Nya Älvsborgs fästning vars äldsta delar är från 1600-talet. Motivet till att fortet inte har föreslagits ingå i den kulturhistoriska portföljen är att Karlsborgs fästning och Bodens fästning sammantaget väl har ansetts kunna illustrera såväl fästningsbyggandets som den krigstekniska utvecklingen i landet under senare delen av 1800-talet och tidigt 1900-tal. Göteborg och Västsverige representeras istället i portföljen av en hög andel befästningar från 1600-talet eftersom denna epok, ur krigs- och försvarshistorisk synvinkel, kan anses väga tyngre i historieskrivningen för denna region av landet.
- Fårösunds fästning,**
Gotland, Bunge Bungenäs 1:5,6
- Fårösunds fästning har inte ansetts vara en pedagogisk representant för berättelsen om maktbalansen eftersom dess karaktär numer är förändrad. Fårösunds mellersta del, Skans 1, är nämligen ombyggt till hotell. Det närbelägna Tingstäde 1 är en liknande anläggning från samma tid som har mer av sin ursprungliga karaktär och därför en större autencitet och pedagogisk potential än Fårösunds fästning. Därmed bör Fårösunds fästning inte ingå i portföljen.
- Södra strandverket,**
Kungälv, Marstrand 5:7
- Södra strandverket uppfördes år 1851–55 för att säkra inloppet till Marstrand och Carlstens fästning, som huvudsakligen är uppförd under 1600-talet. Byggnaden har inte ansetts vara betydelsefull för att illustrera berättelsen om försvaret under 1800-talet, som i portföljen representeras av Carlstens fästning.
- Johannisborgs slottsruin,**
Norrköping, Slottshagen 1:2
- Slottsruinen Johannisborg ligger utanför Norrköping. Ruinen från 1600-talet kan inte tydligt manifesteras något centralt utvecklingsskede i den här aktuella berättelsen som inte belyses av andra fastigheter i den kulturhistoriska portföljen. Den tillför heller inte någon ytterligare dimension.
- Dalarö skans,**
Haninge, Västertorp 2:1
- Dalarö skans är uppförd under 1600-talet och utgör en solitär i Stockholms skärgård. Den har inte bedömts vara central för denna berättelse eftersom till exempel Karlskrona utgör en mer enhetlig miljö, där likartade exempel från 1600-talet finns representerade.

Parloiren, Stora Känsö

INGELA ANDERSSON

Den socialmedicinska utvecklingen i Sverige

Denna starkt förenklade framställning av landets socialmedicinska utveckling, visar att ansvaret för svagare grupper i samhället huvudsakligen har delats mellan kyrka, stat och det privata. Utvecklingen visar emellertid att ansvaret för denna sektor från 1500-talet och framåt huvudsakligen kom att fördelas mellan det privata och kronan. Genom inrättandet av landsting och kommuner under 1800-talet kom även dessa att agera som viktiga huvudmän inom denna sektor. Fortfarande idag ligger ansvaret för de svagare grupperna i samhället i första hand på landsting och kommun, men detta ansvar har i modern tid successivt i allt större omfattning fasats över på den privata sektorn. Ändå har staten ett fortsatt övergripande ansvar på detta område.

Genom de fastigheter som Riksantikvarieämbetet, Statens fastighetsverk och Fortifikationsverket idag förvaltar finns det möjlighet till spridda nedslag i den socialmedicinska historien, från stenåldern fram till 1800-talet. Ändå saknas det idag ännu några byggnader/fastigheter som ur ett nationellt historiskt perspektiv faktiskt skulle kunna bidra till en mer nyanserad och mångfacetterad bild av landets socialmedicinska utveckling. Till de institutioner som inte finns representerade i den statliga fastighetsportföljen räknas till exempel hälsobrunnarna som hade sin glansperiod under 1600- och 1700-talet. Hälsobrunnarna behandlade inte endast patienter från det övre sociala skiktet utan tog faktiskt emot patienter från dåtidens samtliga samhällsklasser. Dessa brunnar utgör därmed ett viktigt inslag i vårt lands socialmedicinska historia eftersom de tydligt demonstrerar hur samtiden då såg på sjukdomar och läkekonsten.

Dessutom saknas idag fastigheter eller byggnader som tydligt visar förekomsten av barn-, tuk-, kur- och spinnhus samt fattighus. Kvinnor och barn, som i stort antal var

representerade vid dessa institutioner, får därmed inte någon tydlig roll eller något särskilt genomslag i denna berättelse. För att om möjligt råda bot på detta skulle det kunna vara av vikt att faktiskt försöka inlemma ett exempel på någon av ovanstående institutioner i det statliga fastighetsinnehavet. Detta skulle bidra till ett något tydligare genus- och åldersperspektiv inom denna berättelse.

För att kunna beskriva vårdreformernas storhetstid under 1800- och 1900-talet saknas idag också viktiga fastigheter. Till denna kategori räknas till exempel lasaretten, hospitalen och sanatorierna. Dessa moderna sjukhuskomplex som uppfördes efter särskilda program, utformade i nära samarbete mellan arkitekter och sakkunniga från det medicinska facket, var revolutionerande för sin tid. Lasaretten och sanatorierna uppfördes till exempel efter höga krav på antiseptiskt tänkande. Vidare utformades hospitalen inte sällan efter liknande principer där inte minst de slottsliknande fasaderna starkt kontrasterade mot den verksamhet som bedrevs inom byggnadernas väggar. Ett exempel är Konradsbergs hospital i Stockholm, uppfört år 1855–1861, som var Nordens mest moderna sjukvårdsinrättning då det byggdes.

Den arkitekturhistoriska forskningen har konstaterat att hospitalen ofta inte har tillmätts särskilt stora kulturhistoriska värden till skillnad mot till exempel militära byggnader. Där de militära kasernerna representerar makt, disciplin och ordning representerar hospitalen snarare utanförskap och skam, något som alltså kan ha påverkat vår samtids kulturhistoriska bedömning av denna kategori byggnader. Av denna anledning och inte minst genom att detta område idag i allt högre grad intresserar de humanistiska och samhällsvetenskapliga disciplinerna skulle det vara motiverat att någon hospitals- eller lasarettbyggnad och någon sanatorieanläggning skulle kunna ingå i det ”nationella kulturarvet”. Slutligen kan man konstatera att det statliga fastighetsinnehavet inte heller särskilt tydligt speglar något av 1900-talets övriga socialmedicinska historia. Till denna period räknas till exempel moderna inrättningar som uppfostrings-, ungdoms- och alkoholistanstalter. Vidare tillhör även statens fastighetsbestånd för försäkringskassorna den samtida socialhistorien, något som skulle motivera att någon av försäkringskassornas byggnader därför fortsatt bör ägas av staten.

Några av ovan nämnda institutioner har alltså sedan länge tillhört staten medan andra institutioner sedan 1700- och 1800-talet har kommit att övergå till landstingen eller har uppgått i den kommunala sfären. I diskussionen om vad staten framöver ska äga bör man emellertid även beakta några av de fastigheter som i dagsläget inte ägs av staten men som faktiskt är av nationell betydelse för berättelsen om den socialmedicinska utvecklingen i landet. Motivet till att eventuellt inkludera ytterligare ett fåtal fastigheter bottnar framförallt i att berättelsen om den socialhistoriska utvecklingen i vårt land annars tenderar att bli ofullständig. Samhällets svaga grupper skulle ur ett historiskt perspektiv därigenom marginaliseras utifrån det faktum att alltför få byggnader i denna berättelse ingår i det nationella kulturarvet.

Fastigheter som uppfyller urvalskriterierna och ingår i denna berättelse:

MEDELTID

Helge Andshuset och Helge Ands ruin i Visby, Gotland, Helge And 1, 2.
S:t Görans kyrkogård och spetälskehospital i Visby, Gotland, S:t Göran 1:2.

TIDIGMODERN TID

Vadstena hospital, Vadstena, Maria 1, (före detta Birgitta 2).
Helge Andshuset 2, Gotland, Helge And 1, 2.

MODERN TID

Stora Känsö karantänsanstalt, Göteborg, Känsö 1:1.
Svartsjö slott och kungsgård, Ekerö, Svartsjö 1:11. 2:1, 3:1
Cellfängelset i Umeå, Umeå, Cellfängelset 1.

Fastigheter som inte uppfyller urvalskriterierna eller ingår i denna berättelse och motiveringar

Gävle länsfängelse,
Gävle, Söder 6:4

Länsfängelset är byggt år 1847 efter samma principer som cellfängelset i Umeå och används idag av kulturförvaltningen i Gävle genom kulturföreningen Lättings. Vidare nyttjas byggnaden av Sveriges Fängelsemuseum och en del av fastigheten upplåts därmed till museal verksamhet. Byggnaden äger ett stort kulturhistoriskt värde, men genom berättelsemodellens krav på geografisk spridning bör Umeå länsfängelse, utifrån detta perspektiv, prioriteras och ingå i den kulturhistoriska portföljen.

Nummerlotteriet,
Stockholm, Cephalus 2,3

Fastighetens historia är dokumenterad tillbaka till 1700-talet, men byggnaderna uppfördes sannolikt redan under 1600-talet. Kungl. Nummerlotteriet, det svenska statslotteri som grundats 1771, inköpte de två husen 1780, respektive 1799. Här fanns bland annat nummerlotteriets huvudförsäljningskontor. När Nummerlotteriet upplöstes 1841 övergick husen till Sundhetskollegiet, från 1877 ombildat till Medicinalstyrelsen. I samband med Sundhetskollegiets inflyttning byggdes fastigheten om och de två husen fick en gemensam fasad mot Svartmangatan. Medicinalstyrelsen lämnade fastigheten 1923 och in flyttade Kontrollstyrelsen. Att fastigheten sedan 1700-talet använts av statliga institutioner är intressant, men de materiella spåren av denna verksamhet är inte av den karaktären att det motiverar att den bör ingå i portföljen. Fastigheten har inte betraktats ha en avgörande betydelse för möjligheten att illustrera berättelsen.

2 UTVÄRDERING AV NU GÄLLANDE INRIKTNING FÖR FÖRVALTNING OCH FÖRSLAG TILL FRAMTIDA MODELL FÖR FÖRVALTNING

Regeringsuppdraget (utdrag ur):

”Statens fastighetsverk ska, utifrån den av Riksantikvarieämbetet föreslagna inriktningen på arbetet med bevarandet av dessa fastigheter, utvärdera nu gällande inriktning och målsättning med Fastighetsverkets förvaltning av så kallade bidragsfastigheter. Myndigheten ska redovisa en lämplig modell för en framtida förvaltning, särskilt avseende ambitionsnivån för att levandegöra natur- och kulturmiljövärdena i dessa fastigheter.”

Den nuvarande förvaltningsmodellen innehåller två delar. Dels en ekonomisk, med en indelning av fastigheterna i hyresfastigheter och bidragsfastigheter. Skillnaderna mellan dessa är att hyresfastigheterna kan bära sina egna kostnader genom hyresintäkter, medan bidragsfastigheterna är anslagsfinansierade. Den andra delen är organisatorisk och avser Statens fastighetsverk som en kunskapsorganisation uppbyggd för att kunna utföra vårt unika och komplexa uppdrag.

I kapitel 5 beskriver vi vilka ekonomiska resurser vi skulle behöva för att fullgöra vårt uppdrag. Nedan redovisar vi de slutsatser som vi har dragit i arbetet med utvärdering av Statens fastighetsverks nu gällande inriktning för förvaltning och förslag på en framtida modell för förvaltning av bidragsfastigheterna. Den korta utredningstiden har dock inte medgett någon djupare analys av förslag till förvaltning av ett utökat fastighetsbestånd i den omfattning som föreslås i utredningens urval för en framtida kulturhistorisk portfölj.

Resultat och slutsatser

Vi har funnit att vårt uppdrag tydligare behöver relateras till samhällsnyttan och att resultatmål som rör samhällsnyttoaspekterna behöver utformas, för att på så sätt skapa tydlighet i inriktning och målsättning för förvaltningen av bidragsfastigheter. Det handlar bland annat om att säkerställa ett berikande kulturarvsutbud, men också om att bevara denna tillgång till forskningen,

historieskrivningen och utbildningen samt att bidra till regional utveckling. Våra fastigheter är en icke förnybar resurs som behöver vårdas för framtiden så att de kan bidra till en hållbar utveckling.

Den största svårigheten för oss i förvaltningen av bidragsfastigheterna är bristen på ekonomiska resurser. De höga kraven på förvaltningen står inte i proportion till fördelningen av anslag till bidragsfastigheterna. Dessa fastigheter tillhör Sveriges mest välkända och värdefulla byggnadsverk och representerar mycket stora kulturhistoriska och samhällsekonomiska värden. Förutsatt att tillräckliga ekonomiska resurser finns, har vi funnit att vi behöver en högre grad av flexibilitet och långsiktighet i hanteringen av dessa. Detta för att möjliggöra extraordinära underhållsåtgärder samt långsiktiga åtaganden som på sikt leder till ökade intäkter och sänkta kostnader. För utveckling av fastigheterna i samverkan med andra aktörer är flexibiliteten ofta helt avgörande.

Vi bedömer att differentierade bevarandenivåer och målsättningar för levandegörande är en förutsättning för en mer målinriktad och kostnadseffektiv förvaltning. Vi förordar att de av Riksantikvarieämbetet föreslagna bevarandenivåerna utreds vidare i dialog mellan de båda myndigheterna.

Förvaltningsuppdraget förutsätter en organisation med samordnad kompetens, möjlighet till tillräckliga personella resurser och ett systematiskt arbetssätt. Vi bedömer att vi klarar av att hantera ett utökat fastighetsbestånd inom vår nuvarande organisationsmodell och med våra processer för förvaltning. Viss kompetens behöver kompletteras och de personella resurserna ökas i proportion till portföljens storlek och komplexitet.

Läsanvisning

Uppdraget som rör förvaltningen innehåller två delar. Den första handlar om att göra en utvärdering av nuvarande inriktning och målsättning för förvaltningen av bidragsfastigheterna.

Den andra delen pekar framåt och handlar om att föreslå en modell för förvaltningen, med särskild hänsyn till hur bidragsfastigheterna ska levandegöras. Vi har därför delat upp detta kapitel och redovisar de två delarna var för sig.

Utvärdering av inriktning och mål för förvaltning av bidragsfastigheter

Riksantikvarieämbetets föreslagna inriktning fokuserar på det demokratiska uppdraget

I Riksantikvarieämbetets rapport, som ligger till grund för regeringsuppdraget till Statens fastighetsverk, finns tydligt fokus på samhällsnyttan. Riksantikvarieämbetet framhåller i sitt förslag till övergripande inriktning av bevarandet (sidan 12 i Riksantikvarieämbetets rapport) att det demokratiska uppdraget ställer krav på att kulturarvet tolkas och görs tillgängligt i både materiell och immateriell mening. Vidare beskrivs kulturarvet som en resurs för utbildning, livskvalitet, social gemenskap, upplevelser och tillväxt. Riksantikvarieämbetet anser också att de samhällsekonomiska aspekter som ligger till grund för Statens fastighetsverks kärnaktiviteter måste tydliggöras och kommuniceras.

Vi har jämfört skrivningen i Riksantikvarieämbetets rapport med vårt

uppdrag som det formuleras i Statens fastighetsverks instruktion (Förordning 2007:757 med instruktion för Statens fastighetsverk) och 2008 års regleringsbrev. Vi konstaterar att vårt uppdrag i många avseenden ligger i linje med Riksantikvarieämbetets förslag, men att vi saknar tydliga resultatmål att relatera till då det gäller samhällsnyttan.

Statens fastighetsverks nuvarande målsättning för bidragsfastigheter är enligt regleringsbrevet för 2008 bland annat att:

- Statens fastighetsverk ska förvalta varje fastighet inom respektive verksamhetsgren på ett ekonomiskt effektivt sätt. Myndigheten ska långsiktigt ta tillvara, vårda och utveckla fastigheternas värden. Neddragning av underhåll ska inte ske för att frigöra medel för hyresgästen. Fastigheternas långsiktiga användning får inte riskeras.
- God resurshushållning och hög ekonomisk effektivitet eftersträvas.
- Statens fastighetsverk ska öka intäkterna och/eller minska kostnaderna för att på sikt minska underskottet för bidragsfastigheter.
- Verkets hyresgäster ska erbjudas ändamålsenliga och konkurrenskraftiga lokaler. Förvaltningen av fastigheterna ska utgå ifrån att tillgodose primärverksamhetens behov av ändamålsenliga lokaler. Verket ska uppfattas som en serviceinriktad hyresvärd.
- Statens fastighetsverk ska inom sitt verksamhetsområde verka för att de nationella miljömålen och kulturmiljömålen uppnås.
- Statens fastighetsverk ska inom sitt verksamhetsområde medverka till att målen i regeringens handlingsplan för arkitektur, formgivning och design uppnås genom att verka för god kvalitet i bevarandearbetet, se kulturvärdena som en tillgång, motverka hoten mot kulturvärdena samt bidra till att alla känner delaktighet i kulturmiljöerna och ges möjlighet att uppleva dem. Statens fastighetsverk ska även verka för att värdena levandegörs av lämplig myndighet, institution eller annan aktör.

Det resultatkrav som Statens fastighetsverk idag har på förvaltningen av bidragsfastigheter handlar om att öka intäkterna för att på sikt minska underskottet. Givetvis är den företagsekonomiska nyttan viktig att kommunicera. Dock innebär detta resultatmål att fokus ligger på den företagsekonomiska nyttan framför samhällsnyttan, det vill säga det demokratiska uppdrag som Riksantikvarieämbetet betonar i form av tolkning av kulturvärden och att de ska göras tillgängliga.

Det kan finnas en anledning att i vårt uppdrag tydligare framhålla verksamhetens betydelse för samhällsnyttan. Vi menar att ett tydligare resultatmål som rör aspekterna för samhällsnyttan kan vara ett sätt att skapa tydlighet i inriktning och målsättning för förvaltningen av bidragsfastigheter. Sådana resultatmål kan ge oss möjlighet att kommunicera uppdragets inriktning och målsättning i sin helhet, såväl för företagsekonomiska som för samhällsnyttiga aspekter. Vi utreder för närvarande, på eget initiativ, möjligheten att styra och följa upp dessa aspekter i en hållbarhetsredovisning.

Allas delaktighet är ett exempel på mål som bidrar till samhällsnytta

Statens fastighetsverks inriktning enligt regleringsbrevet har med åren blivit mer preciserad vad gäller samhällsnyttan, som till exempel målet att bidra till allas delaktighet och möjlighet att uppleva natur- och kulturvärden. Detta mål ger oss ett starkt berättigande att satsa på allmänhetens möjligheter att ta del av kulturarvet.

Hemsö fästning under Hemliga rum SFV

Riddarholmsdagen SFV

Intresset för att få ta del av kulturmiljöer är stort hos allmänheten. Ett tydligt bevis på detta är att drygt 62 000 besökare kom till de 27 fastigheter som öppnades för allmänheten i samband med Statens fastighetsverks evenemang Hemliga Rum våren 2008. *Se bilaga: Rapport Hemliga rum 2008.* Besökarenkäter visade att 94 procent av dessa fick ny kunskap genom visningarna. För nästan 20 000 av besökarna var det första gången de deltog i ett evenemang i en kulturhistorisk miljö. Ytterligare ett exempel på det stora kulturhistoriska intresset är tittarsiffrorna vid SVT:s serie med samma namn, Hemliga Rum. I de tolv fristående avsnitten visades och berättades historien kring olika miljöer ur Statens fastighetsverks bestånd. Som mest hade sändningarna 850 000 tittare, vilket är fler än till exempel SVT:s Rapport. Serien fick totalt sju miljoner tittningar.

Samhällsnytta handlar om hållbarhet

Hållbar utveckling innebär att ekonomisk utveckling, social välfärd och sammanhållning förenas med en god miljö. Det kan till exempel betyda att ekonomisk tillväxt inte får ske till priset av ett segregerat och ojämnt samhälle och en förstörd miljö. Samhället bör istället anpassas efter vad miljön och människors hälsa tål, och att vi långsiktigt investerar i dessa resurser.

För kulturmiljön är en hållbar utveckling att samhället och den enskilde medborgaren genom varsamhet och hushållning bevarar och brukar miljön så att historisk mångfald tas tillvara och skador på kulturmiljön och kulturföremål inte uppstår. Den historiska mångfalden i miljön omfattar spåren av människans bruk av landskapet, genom både markanvändning, bebyggelse och biologiskt kulturarv.

Våra bidragsfastigheter är en icke förnybar resurs som måste vårdas för framtiden. Men de kan också bidra till ett hållbart samhälle ur såväl ekonomisk som miljömässig och social aspekt. Om vi däremot låter kulturarvet förfalla och brukar det på ett ovarsamt sätt går samhället miste om stora värden. Det är därför av största vikt att vi kan beskriva och mäta fastigheternas samhällsnytta för att på så sätt tydligt kunna redovisa vårt behov av resurser för bidragsfastigheterna. Väl underbyggda satsningar bör kunna växlas ut i samhällsnytta som vida överstiger nedlagda resurser.

Här följer några exempel på hur våra bidragsfastigheter kan bidra till ett hållbart samhälle:

Ekonomiskt

- Statens fastighetsverk kan lyfta kulturarvet som en resurs och medverka till att skapa arbete för duktiga hantverkare med intresse för kulturarv och byggnadsvård. Vårt stora fastighetsbestånd står för en kontinuitet och kan ge byggsektorn incitament och möjligheter till förkovran i traditionella byggtekniker och material.
- Tjänster och entreprenader köps ofta lokalt och utgör en grund för en hållbar utveckling. Vi stimulerar det lokala företagandet så att människor kan få sin försörjning och bo kvar på landsbygden.

Miljömässigt

- Genom ett ansvarsfullt brukande av fastigheterna, på deras egna villkor och med stor hänsyn till deras kulturvärden, kan vi bidra till att använda resurserna på ett positivt och utvecklande sätt.
- Vid vårdinsatser på våra fastigheter används oftast miljövänliga material, som till exempel natursten, limfärg, kalkbruk, lindrev eller slamfärg, som i jämförelse med många moderna material lämnar små avtryck i miljön.
- Statens fastighetsverk arbetar systematiskt med att utveckla kvaliteten på fastighetsdriften där driftoptimering och energieffektivisering är väsentliga delar. Vi ligger långt framme när det gäller att utveckla metoder, rutiner och kompetens.

Socialt

- Allmänhetens intresse för historia, byggnadsvård och trädgårdskonst har ökat under de senaste decennierna. Genom att ta tillvara detta intresse kan vi nå ut med kunskap och ytterligare stärka förståelsen för att vi måste värna natur- och kulturarvet.
- Kunskapen om gamla hantverk är en förutsättning för att vi ska kunna bevara kulturvärdena på ett antikvariskt riktigt sätt. Statens fastighetsverk stödjer och upprätthåller hantverkstraditioner som annars riskerar att glömmas bort. Dessa hantverkstraditioner ingår i det immateriella kulturarv som också ingår i vårt uppdrag att värna och bevara.
- Vi arbetar hårt för att på ett inkluderande sätt öka tillgängligheten för alla i våra fastigheter. Det gäller såväl fysisk framkomlighet som att utveckla sätt att göra information tillgänglig för alla.

Statens fastighetsverk kan bidra till regional utveckling och stärkande av besöksnäringen

Våra fastigheter anses ha en gynnsam inverkan på utvecklingen av besöksnäringen. Det finns ett stort intresse från kommuner och regioner att samverka med Statens fastighetsverk för att få tillgång till attraktiva besöksmål. Fastigheterna uppfattas som viktiga varumärken och symboler för kommuner och regioner. De professionella turismaktörerna ser stora potentialer som inte utnyttjas, möjligheter att stärka sverigebilden utomlands och marknadsföringsmöjligheter som kan stärka regioner och platser. De kommunala turismbolagen har ofta många konkreta idéer om hur man kan arbeta med utveckling av en plats. De har överblicken och ser vilka möjligheter som finns med pa-

katering och samarbete med andra besöksmål. *Se bilaga: Intressentanalysen*

Att levandegöra betyder att återge på ett åskådligt sätt. För Statens fastighetsverk innebär det att vi skapar förutsättningar för att kulturvärdena levandegörs av ”lämplig myndighet, institution eller annan aktör” som det uttrycks i vårt regleringsbrev. Det är i de allra flesta fall inte Statens fastighetsverk som utför levandegörandet, utan verkets hyresgäster. Statens fastighetsverks roll är att i samverkan med hyresgäster och andra intressenter skapa förutsättningar för ett levandegörande. Vår roll är också att garantera ett professionellt och långsiktigt underhåll, kvalitet i den verksamhet som bedrivs på respektive objekt samt att upphandla och träffa avtal med aktörer som bidrar till uppfyllelsen av vårt uppdrag.

Statens fastighetsverk vill gärna svara mot de förväntningar som finns lokalt och regionalt. Viljan att samverka med hyresgäster och kommunala och regionala aktörer finns. I vår nuvarande situation är det emellertid svårt att skapa resurser för att kunna investera i exempelvis en besöksanläggning eller ett restaurangkök i en bidragsfastighet. Eftersom bidragsfastigheter saknar bokfört värde måste varje investering kostnadsföras direkt. Det innebär att möjligheterna till kundanpassningar inte har samma villkor som för kommersiella fastighetsbolag.

I våra kunders ögon är vi en aktör bland andra på en hyresmarknad. Därför får vi tyvärr ibland ett pedagogiskt problem att förklara för en intressent eller potentiell hyresgäst att vi inte har möjlighet att som andra fastighetsbolag satsa medel för att skapa förutsättningar för en hyresgäst att bedriva verksamhet i en fastighet. Detta skapar ibland irritation, och medför tyvärr i vissa fall att intresserade aktörer ger upp och söker sig någon annanstans. Därmed äventyras de goda relationer till hyresgäster och allmänhet som Statens fastighetsverk eftersträvar.

Vi tror att kloka satsningar skulle löna sig och i längden öka intäkterna så att dessa täcker de ökade driftkostnader som investeringar ofta medför. Sådana insatser kan också bidra till att stärka möjligheten till året runt-verksamhet eller förlängd säsong. Detta kan i sin tur ha en gynnsam effekt på den lokala arbetsmarknaden och generera större hyresintäkter för Statens fastighetsverk.

Förslag till framtida modell för förvaltning av bidragsfastigheter

En mer flexibel resurshantering skulle vitalisera förvaltningen

Det fördelaktiga med den nuvarande förvaltningsmodellen är att den har en stor tydlighet för hur Statens fastighetsverks totala resurser används. Hyresgäster i hyresfastigheter bidrar inte genom hyrorna till förvaltningen av fastigheter som går med underskott, något som skiljer oss från vanliga fastighetsbolag.

Det negativa med den nuvarande modellen är att den hindrar oss från att fungera på ett marknadsmässigt sätt vid fastighetsutveckling, vilket i förlängningen även kan få konsekvenser för samhällsnyttan. Som vi redan konstaterat saknar bidragsfastigheter bokfört värde och därför måste varje investering kostnadsföras direkt, vilket försvårar möjligheterna till kundanpassningar.

Mot bakgrund av våra erfarenheter från utvecklingssituationer bedömer vi att en mer flexibel och situationsanpassad hantering av resurser kunde ge

oss möjlighet att vitalisera användningen av fastigheter och bidra till regional utveckling. I längden skulle det ge ökade intäkter i form av hyror och en förbättrad relation till våra hyresgäster och allmänheten.

Ett mer flexibelt sätt att hantera anslaget, till exempel genom ett ökat anslagssparande, skulle kunna bidra till att förbättra förutsättningarna för bidragsfastigheterna. Om anslaget skulle återgå till en nivå om 180 miljoner kronor/år kommer dock resurserna fortfarande vara alltför knappa för att kunna avhjälpa behoven för underhåll, drift och utveckling.

En annan möjlighet till förbättring av situationen för bidragsfastigheterna skulle kunna vara att föra en del av överskottet från hyresfastigheterna till bidragsfastigheterna. I så fall skulle Statens fastighetsverk mer kunna fungera som ett traditionellt fastighetsbolag och låta de inkomstbringande fastigheterna få ge ekonomiskt stöd till fastigheter som inte ger någon vinst, på samma gång som man strävar efter att utveckla dessa så att de kan generera högre intäkter med tiden.

En kombination av rätt anslagsnivå och en möjlighet att få disponera delar av vårt överskott för utveckling och stora underhållsinsatser för bidragsfastigheterna (liknande det planerade fasadprojektet på Stockholms slott) skulle ge oss goda förutsättningar för det löpande underhållet samt drift och personal, samtidigt som vi skulle kunna klara långsiktiga underhålls- och utvecklingsplaner. *Se bilaga: Sammanfattning Förstudie Stockholms slotts fasader*

Stark kunskapsorganisation är en förutsättning för god kvalitet

I fråga om den organisatoriska modellen handlar det om att vi har kompetens att tolka och bedöma frågor om byggprojekt, utveckling, bevarande och vård av kulturhistoriskt värdefulla miljöer.

Skyddsinstrument ställer krav på kvalificerad kompetens såväl inom det antikvariska som inom det tekniska området. Därutöver behövs ett arbetsätt som kvalitetssäkrar olika kritiska skeden i en komplex process, till exempel en omfattande restaureringsåtgärd. Det är viktigt att vår organisation är en kvalificerad beställare för att kunna hantera mångfacetterad expertis inom byggnadsvård, såväl nationellt som internationellt.

Det bör emellertid framhållas att samma inriktning, mål, metoder, kompetens, lagstiftning med mera är i hög grad giltiga även vid förvaltning av hyresfastigheter. Båda kategorierna innehåller statliga byggnadsminnen som till exempel ska levandegöras och energieffektiviseras. Det är således inte fråga om två bestånd med helt olika förutsättningar. Det är tvärtom så att den kunskap som krävs vid förvaltning av bidragsfastigheter i allmänhet även behövs vid förvaltning av hyresfastigheter. Omvänt gäller att den kommersiella och fastighetsekonomiska kompetens som krävs för hyresfastigheterna är till stor nytta även för bidragsfastigheterna.

Variation behövs i målsättningen för bidragsfastigheter

Statens fastighetsverk har hittills haft en och samma målsättning för bevarandet av statliga byggnadsminnen. Den har i korthet syftat till att långsiktigt ta tillvara, vårda och utveckla fastigheternas värden. Statens fastighetsverk ska verka för god kvalitet i bevarandearbetet, att kulturvärdena ses som en tillgång och att hoten mot dessa motverkas samt att alla ska känna delaktighet i kulturmiljöerna och ges möjlighet att uppleva dem. Eftersom resurserna för bidragsfastigheterna periodvis har varit mycket begränsade har denna höga ambitionsnivå varit omöjlig att uppnå i samtliga bidragsfastigheter. Det har då uppstått

ett behov att prioritera och i en situation då resurserna är begränsade kan en varierad målsättning för bevarandet vara ett sätt att fördela medlen.

För kulturfastigheterna menar Riksantikvarieämbetet att graden av användande och målsättningen för bevarandet behöver klargöras för att få till stånd en långsiktig och funktionell fastighetsförvaltning. Riksantikvarieämbetet har föreslagit en målsättning för bevarandet av bidragsfastigheterna med en indelning i tre nivåer. Målsättningen ska bygga på medvetna val där motiv och åtgärder grundligt analyseras och därmed trygga en långsiktig förvaltning. Bevarandet ska utgå ifrån fastighetens ändamål och samhällsnytta.

De tre bevarandenivåerna som Riksantikvarieämbetet har föreslagit beskrivs här:

1. "Ett bevarande av fastigheter i ursprungligt skick för framtiden innebär att kommande generationer har möjlighet att återuppta ett aktivt användande av den kulturhistoriska tillgången. Syftet med de åtgärder som genomförs är att fördröja nedbrytning och förhindra att tredje man skadas. Genom nedbrytning sker alltid en förändring och oförändrat skick är därmed inte möjligt att uppnå fullt ut, men eftersträvas i möjligaste mån. Fastigheten tillgängliggörs genom forskning och kunskapskonstruktion som ställer lägre formella krav. Här kan det handla om elektronisk och virtuell förmedling med mera."
Kommentar: Vi har utgått från att avsikten är bevarande i befintligt (inte ursprungligt) skick.
2. "Ett bevarande av fastigheter för fortsatt användning med avsikt att levandegöra kulturarvet innebär att den kulturhistoriska tillgången tillvaratas genom att varsamt förtydliga de kulturhistoriska värdena. Uthyrning sker med avsikt att levandegöra kulturarvet, dels genom att en historisk verksamhet fortsätter bedrivs i lokalen, dels genom kulturarvsturism. Syftet med åtgärderna är att varsamt anpassa hela eller delar av fastigheten i enlighet med de formella krav som ställs t.ex. på brandskydd. Fastigheten tillgängliggörs fysiskt så att platsen kan besökas av allmänheten."
3. "Ett bevarande av fastigheter för fortsatt användning med avsikt att finna alternativt nyttjande innebär att den kulturhistoriska tillgången bevaras genom att den iordningställs för nytt ändamål och hyrs ut. Syftet med åtgärderna är att varsamt förändra fastigheten så att den anpassas för alternativ användning. Åtgärderna kan även innebära restaurering med syfte att framhäva en viss tidsålder. Det bör beaktas att tidsspår som visar senare tillägg går förlorade vid ett sådant beslut. Tillgängliggörandet begränsas av hyresgästen, men samtidigt fungerar det statliga ägandet som en option på allmänhetens framtida användande av tillgången. En möjlighet är att fastigheten tillgängliggörs i likhet med "Hemliga Rum", det vill säga öppet hus i fastigheterna vid något tillfälle under en flerårig period.

Riksantikvarieämbetets förslag är intressant. Särskilt angeläget är detta resonemang om vi utgår ifrån att fastighetsportföljen växer ytterligare med ett antal fastigheter från Fortifikationsverket, Riksantikvarieämbetet och Sjöfartsverket. Vår erfarenhet är att det inte är realistiskt att ha en och samma målsättning för bevarande eller för levandegörande för samtliga fastigheter som är statliga byggnadsminnen. Målsättningen bör bestämmas efter de verkliga och faktiska omständigheterna som råder för en specifik fastighet samt kunna ses över efter en tid.

Efter att ha gjort ett översiktligt test i några av Statens fastighetsverks fastigheter bedömer vi emellertid att förslaget behöver utredas vidare i samråd med Riksantikvarieämbetet innan denna diversifiering i målsättning fullt ut kan börja tillämpas på ett sätt som effektiviserar och förtydligar målsättningen.

Statens fastighetsverk kan förvalta ett större fastighetsbestånd

Vi bedömer att den i vår utredning föreslagna utökningen av fastighetsbeståndet kan hanteras inom Statens fastighetsverk. Vår organisation är redan till stor del representerad i de delar av Sverige där de eventuellt tillkommande fastigheterna finns. Dock kommer de personella resurserna behöva utökas i relation till de aktuella arbetsinsatserna och viss kompetens måste tillfogas på grund av att nya typer av fastigheter tillkommer.

Statens fastighetsverk är en kvalificerad beställarorganisation, vilket innebär att vi själva måste besitta kunskap inom specifika områden relaterade till vårt uppdrag. Vi har egna förvaltare och i valda fastigheter egen drift. Förvaltarna har en central roll för fastigheternas underhåll och utveckling, i nära samarbete med hyresgäster och samverkansparter. Vi har egna specialister som ansvarar för stöd, uppföljning och utbildning samt för att föreslå normering. Statens fastighetsverk intar en särställning i byggsektorn som beställare och utförare av kvalificerade restaureringar och till viss del även nybyggnad. Vissa av de större restaureringsarbetena som har utförts av Statens fastighetsverk och dess föregångare Byggnadsstyrelsen har varit milstolpar för utveckling av kunskap och metoder inom byggnadsvården i Sverige. Några exempel som också har uppmärksammats internationellt är: restaureringen av Skoklosters slott, restaureringen av Kina slott och tillägg i Borgholms slottsruin.

Statens fastighetsverk bedriver verksamheten enligt Vårt sätt att arbeta, ett verksamhetssystem certifierat enligt ISO 9001:2000. Vårdprogram, 3-åriga underhållsplaner, förvaltningsprogram, utvecklingsplaner, kulturarvsmöten och obligatorisk kulturarvsutbildning är exempel på rutiner, dokument och metoder som används redan idag. Andra exempel, som långsiktiga underhållsplaner och objektstrategier, kommer att införas. Bidragsfastigheternas behov av underhåll, utveckling och levandegörande ska kunna bedömas utifrån gemensamma värderingsgrunder. Genom att behoven tydliggörs och kan jämföras kommer den interna resursfördelningen att underlättas.

Under de senaste åren har ett stort ledarskapsprogram genomförts och nu pågår ett omfattande arbete för att utveckla medarbetarskapet. Genom en gemensam värdegrund och effektiva samverkansmetoder blir vi en allt effektivare organisation som kan attrahera de bästa medarbetarna.

3 KOSTNADER OCH INTÄKTER FÖR FÖRVALTNING AV FÖRESLAGNA FASTIGHETER

Regeringsuppdraget (utdrag ur):

”Statens fastighetsverks ska redovisa en beräkning av myndighetens kostnader och intäkter av fastighetsförvaltningen, per fastighet och totalt för det bidragsfastighetsbestånd som bör förvaltas långsiktigt inom staten. Statens fastighetsverk ska därvid beräkna och översiktligt redovisa årlig drift- och underhållskostnad, kostnaden för att åtgärda ett eventuellt ackumulerat underhållsbehov samt eventuella intäkter. Myndigheten ska därutöver särskilt redovisa kostnaden för att levandegöra natur- och kulturmiljövärdena i de utpekade fastigheterna.”

Resultat och slutsatser

På grund av den korta utredningstiden har vi inte kunnat göra en totaluppskattning av resursbehovet för hela det bestånd av bidragsfastigheter som ingår i utredningen. Varje myndighet har olika uppdrag och olika ekonomisystem, vilket gör att kalkylunderlagen inte är jämförbara. Inför en eventuell överföring av fastigheter behöver beräkningarna kompletteras så att de utgår ifrån Statens fastighetsverks uppdrag. Samtliga siffror som vi redovisar är exklusive indexuppräknings.

Underskottet, det vill säga intäkter med avdrag för kostnader, är enligt vår bedömning cirka 400 miljoner kronor per år för att förvalta de av Statens fastighetsverks bidragsfastigheter som enligt utredningen fortsatt bör förvaltas av staten. I denna bedömning ingår även grundläggande kostnader för att levandegöra natur- och kulturmiljövärden, så kallad basnivå.

Underskottet för förvaltningen av Riksantikvarieämbetets utvalda fastigheter är cirka 7,5 miljoner kronor. Till detta tillkommer en bedömd engångskostnad på 28 miljoner kronor för åtgärdande av idag kända brister. Underskottet för förvaltningen av Sjöfartsverkets utvalda fastigheter uppgår till cirka 8 miljoner kronor. Fortifikationsverket har endast redovisat kostnader för förvaltningen. Dessa uppgår till cirka 120 miljoner kronor. Det ska noteras att vi inte har gjort någon bedömning av vilka av dessa myndigheters fastigheter som ska klassas som bidragsfastigheter. Beloppen inkluderar alltså samtliga fastigheter som ingår i urvalet, med några få undantag av fastigheter där det av olika anledningar inte kunnat göras några beräkningar.

För att utveckla de 20 av Statens fastighetsverks bidragsfastigheter som är eller som vi bedömer har potential att bli stora besöksmål tillkommer en kostnad på ytterligare totalt 30 miljoner kronor per år varav 21 miljoner kronor utgör utvecklingskostnader och återstående 9 miljoner kronor avser basnivån. Tiden för att utveckla de utvalda 20 fastigheterna till goda besöksmål har uppskattats till 50 år. Takten kan givetvis ökas om ekonomiska och perso-

nella resurser tillförs samtidigt som samverkanspartners och regional utvecklingskraft växer.

I beloppet för att levandegöra natur- och kulturmiljövärden genom att utveckla 20 fastigheter till stora besöksmål har vi inte tagit hänsyn till eventuellt ökade intäkter. En stor del av intäkterna tillfaller entreprenörer eller hyresgäster i fastigheten såväl som aktörer i närområdet. Statens fastighetsverks ekonomiska åtagande då det gäller levandegörande av natur- och kulturvärden i besöksmålen förutsätter ett långsiktigt lokalt och/eller regionalt ansvarstagande, såväl ekonomiskt som verksamhetsbaserat.

Statens fastighetsverks besöksmål kan betraktas som en kulturell infrastruktur. Om vi satsar på fastigheter med god utvecklingspotential kan dessa bilda basen för entreprenörskap och bidra till att stimulera såväl inhemsk som utländsk turism. På så sätt kan våra besöksmål bidra till samhällsnyttan genom att skapa nya arbetstillfällen med åtföljande lokala, regionala och statliga skatteintäkter och i många fall en för mindre orter oersättlig grund för hållbar utveckling.

Om Statens fastighetsverk ska kunna leva upp till sitt uppdrag att vårda, bevara, utveckla och tillgängliggöra fastigheterna måste verket ges en möjlighet att avsätta resurser som svarar mot uppdragets omfattning.

Kostnader och intäkter för fastighetsförvaltningen

Redovisade kostnadssammanställningar avser respektive myndighets kostnader för förvaltning av de fastigheter inom det egna beståndet som enligt utredningens förslag bör fortsätta att förvaltas inom staten.

Kalkylunderlagen skiljer sig avsevärt mellan de olika myndigheterna och är inte jämförbara med varandra. Därför kan ingen total uppskattning av behovet av medel för framtida bevarande och levandegörande göras för hela det bestånd av bidragsfastigheter som ingår i utredningen. Däremot redovisar vi behovet av medel för Statens fastighetsverks bestånd av bidragsfastigheter som ingår i urvalet.

Fortifikationsverket, Riksantikvarieämbetet och Sjöfartsverket har var för sig ansvarat för beräkningar av kostnader och intäkter för fastigheter inom det egna beståndet. Respektive myndighet har dels olika uppdrag och erfarenheter av bevarande och levandegörande, dels olika ekonomisystem och det har därför inte varit möjligt att redovisa kostnader och intäkter efter samma princip. Detta har medfört att omfattning och uppdelning av poster skiljer sig mellan de olika myndigheterna. De olika myndigheternas beräkningar är därför inte jämförbara eller möjliga att summera till en slutsumma.

Statens fastighetsverk har bistått vid sammanställningen av de redovisade kostnads- och intäktsposterna i tabeller, men vi har inte gjort någon bedömning av eller kommentar till de redovisade beloppen.

De berörda myndigheternas fastigheter kommer inte automatiskt att bli bidragsfastigheter om de överförs till Statens fastighetsverk. Det finns fastigheter som tvärtom har goda förutsättningar att förvaltas som hyresfastigheter. I sammanställningarna har vi inte gjort någon bedömning av vilka fastigheter som är troliga bidragsfastigheter, utan ambitionen har varit att kostnader och intäkter ska beräknas för samtliga utvalda fastigheter. Trots detta har kostnaderna och intäkterna för vissa fastigheter av olika anledningar inte kunnat

beräknas. Detta har i förekommande fall kommenterats, särskilt i samband med respektive sammanställning.

Avvecklings- eller överföringskostnader ingår inte i någon myndighets kostnadssammanställning.

Av de fastigheter som inte ingår i förslaget till statlig kulturhistorisk fastighetsportfölj är av olika anledningar inte alla möjliga eller ens lämpliga att överföra till någon annan ägare.

Statens fastighetsverks erfarenheter av att bevarande, utveckling och långsiktigt underhåll får stå tillbaka

Statens fastighetsverks begränsade underskottsram för bidragsfastigheter har legat på en konstant nivå om 180 miljoner kronor år 2002–2006, trots att uppdraget har expanderat avseende kravet på levandegörande och anpassningar av tillgängligheten. Beloppet har inte heller indexreglerats, fastigheter har tillkommit och lönekostnader har ökat. För år 2007–2009 har SFV beviljats ett temporärt anslag om 247 miljoner kronor för år 2007, 290 miljoner kronor för år 2008 och 310 miljoner kronor för år 2009, i syfte att åtgärda det ackumulerade underhållsbehovet i många bidragsfastigheter.

Denna temporära ökning av anslaget har varit mycket betydelsefull och vi har kunna åtgärda delar av det ackumulerade underhållsbehovet. Det är emellertid viktigt att hitta en långsiktig lösning. Det ackumulerade underhållsbehovet växer procentuellt över tiden och når slutligen en gräns när förfallet accelererar och oersättliga värden går förlorade. Vi riskerar ett ”underhållsberg” som kan bli mycket mer kostsamt än om vi kunde hålla jämna steg med behoven. Se diagram nedan.

För att komma till rätta med underhållsbehoven måste vi kunna arbeta med långsiktiga underhållsplaner där utförandet tillåts ta den tid som krävs och vi kan vara säkra på att medel för fortsatt arbete finns även under kommande budgetår. Denna problematik finns utförligt beskriven i rapporten Underhållssituationen i bidragsfastigheterna, som Statens fastighetsverk lade fram år 2005. *Se bilaga.*

Ackumulerat underhållsbehov skapar ett framtida ”underhållsberg”

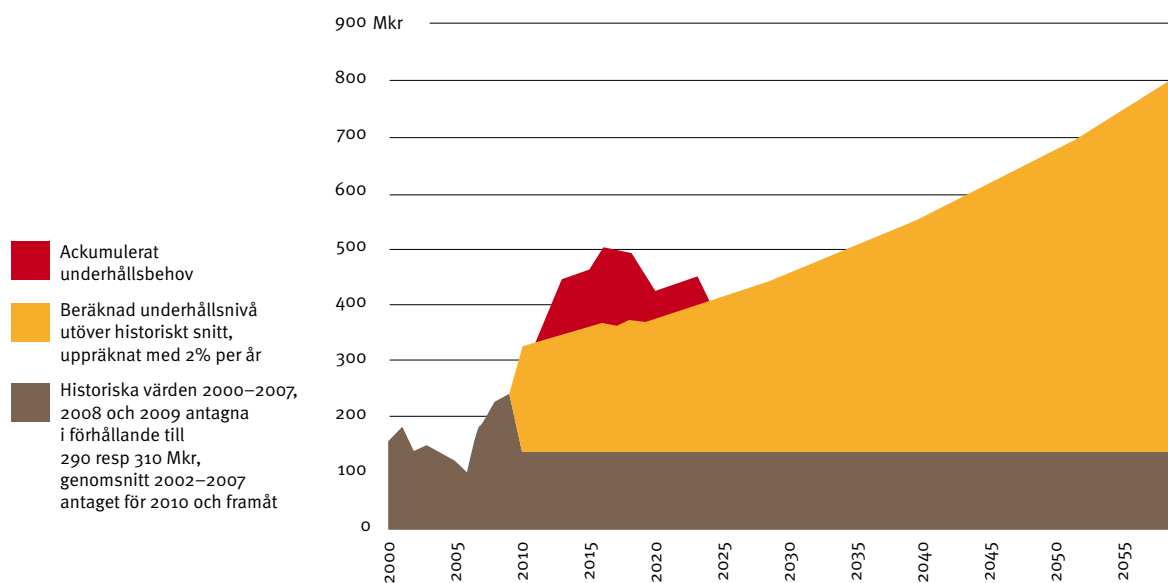

Diagram avser endast underhåll, exkl nivåhöjande

Statens fastighetsverk har gjort en översiktlig uppskattning av det ackumulerade underhållsbehovet genom att låta varje förvaltare bedöma underhållsstatusen på sina respektive fastigheter. Underhållsstatusen har bedömts utifrån en fyrgradig skala enligt nedan:

- A Denna fastighet är i utomordentligt skick.
- B Fastighetens underhållsstatus motsvarar i stort sett underhållsplanen.
- C Enbart akuta åtgärder utförs, inget planerat underhåll.
- D Denna fastighet är i dåligt skick och har ett stort ackumulerat underhållsbehov.

Fastigheter i klass A är i klar minoritet i beståndet och är oftast inte en byggnad utan till exempel en staty eller ett monument. Underhåll av dessa sker inte årligen utan en större insats görs med många års intervall.

För fastigheter i klass B är värdet av det ackumulerade underhållsbehovet cirka 10-15 procent av den årliga 50-årsnittkostnaden under 2-5 år.

För fastigheter i klass C är värdet av det ackumulerade underhållsbehovet i storleksordningen 50-70 procent av den årliga 50-årsnittkostnaden under 5-10 år inledningsvis i perioden.

För fastigheter i klass D är värdet av det ackumulerade underhållsbehovet i storleksordningen 100-150 procent av den årliga 50-årsnittkostnaden under cirka 10 år inledningsvis i perioden.

Svaren på statusinventeringen har använts för att bedöma omfattningen av det ackumulerade underhållsbehovet (det röda fältet i diagrammet). Baserat på kostnadsläget år 2009 står fastigheter i klass B för cirka 160 miljoner kronor, klass C för cirka 660 miljoner kronor och klass D för cirka 110 miljoner kronor.

Statens fastighetsverks bidragsfastigheter 2009 - 2059

Statens fastighetsverks kostnader för drift och underhåll, inklusive eventuella intäkter, uppskattas enligt denna kostnadssammanställning till cirka 400 miljoner kronor per år för de bidragsfastigheter som enligt utredningens förslag bör förvaltas långsiktigt av staten. I denna bedömning ingår även grundläggande kostnader för att levandegöra natur- och kulturmiljövärden, så kallad basnivå.

På grund av uppdragets snäva tidsram har det inte funnits möjlighet att göra beräkningar med hjälp av vedertagna kalkylmodeller. En översiktlig beräkning av kostnader och intäkter för förvaltningen av bidragsfastigheterna har istället gjorts med hjälp av en ny modell som utarbetats för detta uppdrag.

Modellen bygger på ett frågeformulär som omfattar bland annat fastighetens ytor och mängder, nuvarande drifts- och underhållskostnader samt en bedömning av fastighetens generella status avseende till exempel installationer, tillgänglighet och miljö. För varje fastighet har en bedömning gjorts av fastighetens underhållssituation och omfattningen av ett eventuellt ackumulerat underhållsbehov. Frågeformuläret har fyllts i per fastighet av kalkylatorn tillsammans med den berörda fastighetsförvaltaren.

Formulären och genomgångarna med förvaltarna har legat till grund för en schablonbedömning av kostnader för löpande underhåll, anpassningar av tillgängligheten och infrastrukturkostnader för att möjliggöra levandegörande. Dessutom har vissa särskilda kostnader för förvaltning av statliga byggnadsminnen (i sammanställningen kallad SBM-kostnader), kostnader för

miljösaneringar och övriga, så kallade nivåhöjande arbeten beräknats.

Intäkter och driftskostnader har beräknats genom att medelvärdet av de sex senaste årens utfall har indexerats upp till den övriga kostnadssammansättningen kostnadsläge. Kostnadsläget avser januari 2009.

Statens fastighetsverks bedömningar av kostnader och intäkter är gjorda i ett 50-årsperspektiv men redovisas som ett årligt genomsnittligt underskott. Kostnader för ett eventuellt ackumulerat underhållsbehov ingår i drifts- och underhållskostnaderna och särredovisas inte. Vår beräkning utgår ifrån att efter 50 år bör det ackumulerade underhållsbehovet vara åtgärdat. 50-årsperspektivet innebär också att sammanställningen omfattar åtminstone en underhållscykel för de vanligaste åtgärderna enligt en långsiktig underhållsplan.

Kostnader för anpassning av tillgängligheten och infrastruktur för levandegörande har även kompletterats med en ökad drifts- och underhållskostnad.

Förutom de bidragsfastigheter som ingår i kalkylunderlaget förvaltar Statens fastighetsverk även sådana hyresfastigheter som långsiktigt går med underskott, till exempel fyrar. Underskottet från dessa fastigheter ingår inte i kalkylen.

De fastigheter som Statens fastighetsverk inte bekostar underhållet för ingår inte i kostnadssammansättningen. Dessa är Ladugårdsgärdet, Kungliga Djurgården, Galärvarvsområdet och Gamla Uppsala järnvägsstation.

Statens fastighetsverks bidragsfastigheter 2009 - 2059

SNITT ÅRSRESULTAT I KOSTNADSLÄGE 2009-01-01

	BTA m ²	Intäkter (tkr)	Drift	Underhåll	Levande- görande	Till- gänglighet	Miljö- sanering	Särskilda SBM- kostnader	Övriga kostnader	Driftnetto
Viby by, Sigtuna	2 084	85	140	849	71	0	0	50	5	-1 030
Hagaparkens byggnader, Solna	9 596	3 055	2 285	8 257	787	448	0	270	85	-9 077
Kungliga hovstallet	16 708	120	1 045	8 585	52	0	0	50	30	-9 642
Linnes Hammarby	944	30	175	761	75	17	0	50	0	-1 048
Klosterträdgårdarna, Vadstena	3 010	745	345	1 818	30	24	0	50	5	-1 527
Nunneklostret, Vadstena	7 405	945	421	5 196	487	131	0	50	0	-5 340
Birgitta, Vadstena	484	5	5	259	2	4	0	39	0	-305
Munkklostret, Vadstena	2 087	455	100	1 283	21	41	0	50	5	-1 045
Huseby bruk, Alvesta	12 554	1 125	3 320	8 277	715	57	0	170	105	-11 519
Strandridarebostället	668	25	10	298	36	6	0	50	0	-376
Roma kungsgård, Gotland	3 758	1 100	90	2 397	524	299	120	50	0	-2 380
Basareholmen Karlskrona	1 867	10	110	976	124	0	500	50	15	-1 765
Ridskolan Strömsholm Kolbäck	14 450	6 965	2 500	8 710	925	51	40	50	15	-5 447
Åholmen, Västerås	357	20	105	842	70	38	0	20	5	-1 060
Ornässtugan, Borlänge	812	80	75	357	109	0	0	55	0	-616
Wasamonumentet vid Utmeland	303	30	50	146	31	16	0	40	0	-253
Isala Kungslada, Svärdsjö	50	0	10	29	6	0	0	40	0	-86
Rankhyttans kungslada	89	0	0	33	6	6	0	40	0	-84
Riddarholmskyrkan	2 211	5	120	2 582	40	0	2	145	5	-2 889
Siarö fort, Ljusterö	3 220	110	295	1 299	120	38	0	80	0	-1 721
Arholma, Norrtälje	4 025	53	341	1 431	91	0	0	38	105	-1 954
Bomyrberget, Jokkmokk	900	0	0	481	162	0	10	55	0	-708
Bodens fästning, Boden	24 230	405	1 025	9 498	484	11	40	55	0	-10 707
Grimskärs skans, Kalmar	50	0	25	58	31	0	0	29	0	-143
Tingstade fästning, Gotland	2 872	0	65	302	21	0	0	55	0	-443
Hemsö fästning, Härnösand	8 501	105	955	2 759	211	50	40	55	15	-4 381
Ruinerna vid Uppsala slott	1 500	0	0	477	239	0	0	100	0	-816
Borgholms slottsruin	3 820	1 310	35	3 102	521	0	0	100	15	-2 462
Bohus fästning, Kungälv	30 050	45	25	2 261	903	189	0	110	5	-3 468
Svartsjö slott, Stenhamra	5 015	345	635	6 257	252	86	0	100	80	-7 064
Stockholms slott	70 787	6 500	2 235	53 025	301	100	500	1 600	570	-66 831
Drottningholms slott	38 045	1 650	5 640	28 091	997	1 213	0	220	395	-35 307
Ulriksdals slott, Solna	22 371	4 310	3 765	16 216	915	158	300	270	225	-17 539
Rosersbergs slott	8 536	1 050	2 555	13 392	767	549	100	150	70	-16 534
Tullgarns slott, Vagnhärad	10 450	1 890	1 935	13 326	593	4 368	0	150	1 190	-19 672
Bogesunds slott, Vaxholm	3 463	105	495	615	158	115	0	50	5	-1 334
Salsta slott, Uppsala	5 630	115	265	4 208	124	105	70	100	70	-4 827
Lövsta bruk	18 285	810	1 765	11 151	289	12	0	130	60	-12 596
Gripsholms slott, Mariefred	23 176	1 265	1 840	17 940	825	205	0	150	10	-19 704
Kalmar slott, Kalmar	13 147	145	485	6 763	110	90	0	100	0	-7 403
Hovdala slott, Hässleholm	4 844	420	45	4 512	226	0	100	100	85	-4 648
Malmöhus, Malmö	4 233	205	15	2 645	48	0	0	100	100	-2 703
Läckö slott, Lidköping	11 024	1 360	850	10 189	444	38	0	120	145	-10 427
Strömsholms slott, Kolbäck	5 245	990	780	8 136	432	135	0	150	5	-8 648
Karl XIV Johans staty	0	0	0	100	1	0	0	13	0	-114
Gustav II Adolfs staty	0	0	0	100	1	0	0	13	0	-114
Karl XII:s staty	0	0	0	100	1	0	0	13	0	-114
Karl XII:s staty	0	0	0	100	1	0	0	13	0	-114
Obelisken på slottsbacken	0	0	0	200	1	0	0	13	0	-214
Prins Gustafs monument	0	0	0	100	1	0	0	13	0	-114
Brömsebrömonumentet	0	0	0	100	1	0	0	13	0	-114

	BTA m ²	Intäkter (tkr)	Drift	Underhåll	Levande- görande	Till- gänglighet	Miljö- sanering	Särskilda SBM- kostnader	Övriga kostnader	Driftnetto
Kvidingemonumentet	0	0	0	100	1	0	0	13	0	-114
John Ericsson-monumentet	0	0	0	100	1	0	0	13	0	-114
Vaxholms kastell	19 250	3 000	1 845	7 949	342	336	0	150	-63	-7 559
Rindö redutt, Vaxholm	2 428	260	395	970	176	66	0	100	0	-1 446
Oskar Fredriksborgs fästning	6 042	95	135	1 943	79	25	70	100	0	-2 257
Fredriksborgs fästning	3 034	55	30	964	93	13	0	80	0	-1 126
Kronudden Vaxholm	50	0	0	41	9	0	0	50	0	-100
Drottningkärs Kastell Karlskrona	6 247	200	335	2 542	134	0	0	54	45	-2 909
Godnatts Fästningstorn	2 203	0	40	749	3	0	0	54	0	-846
Kurrholmens fästningstorn	2 219	0	20	380	14	0	0	39	0	-453
Koholmen, Karlskrona	1 250	10	45	514	19	0	1	75	0	-643
Landskrona citadell	10 254	1 520	1 080	7 028	199	15	0	150	15	-6 966
Varbergs fästning	11 583	2 895	1 610	6 594	234	365	0	120	55	-7 782
Carlstens fästning, Kungälv	19 501	930	1 110	15 506	805	106	0	100	25	-16 881
Nya Älvsborgs fästn Göteborg	6 267	735	545	4 479	399	115	0	55	0	-5 058
Skansen Kronan, Göteborg	2 293	30	60	1 133	203	56	0	55	0	-1 476
Skansen Lejonet, Göteborg	1 142	0	35	791	96	107	0	50	0	-1 078
Cellfängelset, Umeå	1 767	275	260	1 088	37	0	0	55	5	-1 169
Smörasken, Karlskrona	0	0	5	25	0	0	0	14	0	-44
Sträckningsmuren, Karlskrona	0	0	5	101	0	0	0	3	0	-109
Tycho Brahe-minnena	932	830	180	837	56	2	0	85	0	-553
Nyköpingshus, Nyköping	6 000	0	0	3 545	45	83	0	130	0	-3 804
Summa	505 318	48 827	44 711	327 971	16 334	9 886	1 893	7 122	3 505	-362 595
Nivåhöjande underhållsarbeten										18 324
Total overheadkostnad										21 596
Resultat inkl overhead										-402 515

Förklaringar

BTA	Bruttoarea enligt Svensk Standard SS 02 10 53
Levandegöra	Basnivån omfattar den infrastruktur som är nödvändig för ett besöksmål, parkering, toaletter och skyltar.
Tillgänglighet	Åtgärder för att förbättra den fysiska tillgängligheten
Nivåhöjande underhåll	Gäller bidragsfastigheter och motsvarar investeringsåtgärder i hyresfastigheter. Kostnaden direktavskrivs.
Särskilda SBM-kostnader	Avser kostnader för vårdprogram, slottsarkitekter, antikvarisk kontroll med mera

Fortifikationsverkets fastigheter som uppfyller urvalskriterierna

Fortifikationsverkets kostnadssammanställning är en översiktlig redovisning av de faktiska kostnaderna för 2008. Kostnaderna avser befintliga förutsättningar avseende verksamhet, hyresgäst och nyttjandegrad.

Benämning	Fastighetsbeteckning	Kommun	Uppskattad totalkostnad/år
Marinbasen	Karlskrona 4:17, Karlskrona 2:29, Ankarstjerna 1, von Gerdtén 39, von Gerdtén 38, Liewén 6	Karlskrona	30 025 000
Trianon	Lunnagård 1:1	Eksjö	1 115 000
Klagstorp	Klagstorp 2:2	Skövde	1 815 000
Malmslätt	Malmen 2:7	Linköping	8 265 000
Berga slott	Västerhaninge-Berga 7:2	Haninge	2 275 000
Kavallerikasern, (fd K1)	Kavalleristen 2	Stockholm	22 270 000
Karlbergs slott	Huvudsta 4:15	Solna	14 590 000
Granhammars herrgård	Granhammar 2:1	Upplandsbro	245 000
Känsö karantänanstalt	Känsö 1:1	Göteborg	2 100 000
Skillingarydslägren	Lägrete 1:1	Vaggeryd	2 590 000
Revingehed	Silvåkra 1:34, Revinge 1:12	Lund	5 855 000
Månsknöv, Klocktorn	Huvudskär 1:1	Haninge	20 000
Kungsholms fort	Karlskrona 2:30	Karlskrona	6 445 000
Bodens Garnison (Intendentur-byggnader, kommendants-byggnad och ballonghall)	Boden 57:11, Boden 5:98, Boden 57:8	Boden	4 090 000
Boden fd Tygstation i Trångfors	Boden 2:124	Boden	335 000
Säve berghangar	Alleby 9:2	Göteborg	3 000 000
Korsö Torn	Eknö 1:273	Värmdö	10 000
Järflotta kustartilleribatteri	Järflotta	Nynäshamn	0
Närs fyrplats	Närsholmen 1:1	Gotland	35 000
Kapelluddens fyrplats	Kläppinge 1:6	Mörbylånga	15 000
Söderarm fyrplats	Tjockö 2:29	Norrtälje	uppgift saknas
Nedanstående kostnadsbedömningar enligt SFV:s rapport "Kostnader för att bevara och levandegöra Försvarsanläggningar", Rapport av regeringsuppdrag daterad 2007-10-01. Kostnadsläge 2007-09-01.			
Ellenabbens Fort	Aspö	Karlskrona	315 000
Jutudden, Batteriruin	Aspö	Karlskrona	187 000
Kustspaningsradarstationen, Gruvan	Aspö	Karlskrona	442 000
Nya Ellenabben, (Batteri)	Aspö	Karlskrona	486 000
Summa totalkostnad			120 445 000

Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetets kostnadssammanställning avser det totala driftunderskottet för förvaltning av de utpekade fastigheterna. Sammanställningen är baserad på de faktiska driftkostnaderna och intäkterna samt de uppskattade kostnaderna och engångsinsatserna. De redovisade engångsinsatserna avser en investering motsvarande Statens fastighetsverks nivåhöjande underhåll för avhjälpan av idag kända brister. De redovisade siffrorna avser 2008.

Benämning	Fastighetsbesteckning	Kommun	areal ha	Intäkter	Driftkostn	Engångs- insatser
Björkö	Björkö 1:12,1:15, 2:6, 2:7, 3:9, 3:11, 4:5, 4:11, 4:13, 4:15, 5:1, Lindby 9:2, Mellangården 1:10	Ekerö	210	1 375 731	2 585 577	6 506 000
Engelska parken	Helenelund 6:20	Sollentuna	1,18	0	33 000	15 000
Kungshögen	Tureberg 29:1	Sollentuna	0,4915	0	32 000	10 000
Krogörnstenen	Husby 1:7	Vallentuna	0,02	0	9 000	5 000
Helgö	Helgö-Bona 4:43 - 4:45, 4:55 -4-57	Ekerö	1,49	0	25 700	15 000
Hovgården	Hovgården 1:2, 2:8, 4:1	Ekerö	24,17	41 223	12 000	160 000
Gamla Uppsala allm	G:a Uppsala 21:50, 26:5, 75:6-8	Uppsala	5,604	424 964	389 800	2 080 000
Gamla Upsala mu- seum	G:a Uppsala 84:5	Uppsala	0,947	0	3 120 500	90 000
Odinsborg	G:a Uppsala 21:26	Uppsala	1,351	350 000	583 000	1 810 000
Gamla uppsal mark	G:a Uppsala 74:4, 74:8, 77:2, 80:4, 80:9	Uppsala	133,058	0	285 000	480 000
Hågahögen	Håga 10:14, 10:35	Uppsala	0,17	0	4 200	75 000
Mora stenar	Mora 1:1	Knivsta	0,008			
Utö hus	Utö 2:1	Enköping	0,35	0	59 500	1 654 000
Ottarshögen	Husby 19:3, 20:1	Tierp	10,65	0	16 000	95 000
Tynnelsö slott	Tynnelsö 1:5	Strängnäs	0,47	0	93 300	1 625 000
Alvastra kloster	Del av Alvastra 5:1	Ödeshög	-	18 000	127 000	378 000
Dags mosse (Alptuna)						
Alvastra pålbyggnad	Broby 2:5	Ödeshög	3,97	0	55 700	15 000
Risinge gamla kyrka	Risinge 1:50	Finspång	-	0	68 500	348 000
Rökstenen	Rök 1:5	Ödeshög	-	0	5 500	15 000
Öjebro	Öjebro S:1	Mjölby	-	0	5 000	130 000
Näs slottsruin	Näs 1:12	Jönköping	4,37	1 500	61 000	431 000
Visingsborg	del av Visingsborgs 3:1	Jönköping	0,52	1 200	247 500	2 885 000
Dädesjö gamla kyrka	Dädesjö 1:2	Växjö	0,012	0	36 500	307 000
Inglingshögen	Ingelstad 4:44	Växjö	0,299	0	10 000	12 000
Känna högar	Dalen 2:6	Ljungby	4,71	0	54 000	60 000
Kronobergs slottsruin	Kronoberg 2:3	Växjö	9,93	0	160 000	480 000
Bårby borg	Rösslösabrottet 1:1, Rösslösatakten 1:1, Rösslösa 10:1, Södra Bårby 26:1	Mörbylånga	96,89	0	0	130 000
Gettlinge gravfält	Gettlinge 1:7	Mörbylånga	37,68	0	1 200	25 000
Seby gravfält	Vårdkaståkten 1:1	Mörbylånga	5,04	0	31 000	10 000
Karlevistenen	Karlevi 8:23	Mörbylånga	5,09	5 900	95 500	20 000
Eketorps borg	Össby 1:10, Össby 49:1	Mörbylånga	18,639	0	97 000	1 038 000
Ismantorps borg	Ismantorps fornborg 1:1 och 2:1	Borgholm	9,18	3 700	19 000	30 000
Källa ödekyrka	Källa 2:1	Borgholm	1,463	8 000	134 500	390 000
Visby	Visby Innerstaden 1:1, 1:24, 1:49, 1:51, Visby Mynthuset 1, Visby tjärkoket 4, Visby slottet 1, Helgeandshuset 1, Visby S:t Drotten 3, 6-7,9,11, Visby S:t Hans 1, Visby S:t Klemens 21, Visby S:t Lars 2, 4, 8, 10-11, Visby S:t Nikolaus 5, 16,19,21,23, Visby S:t Gertrud 16, Visby S:ta Katarina 1,7, Visby Solberga 1:22, Visby S:t Göran 1:2, Visby S:t Olof 19	Gotland	3,171	70 800	31 000	200 000
Araslövs kyrka	Araslöv 1:149	Kristianstad	0,084	0	45 000	140 000
Dags hög	Faritslöv 10:3	Båstad	14,46	0	0	75 000
Simrislunds hälls- ristning	Simrishamn 3:144	Simrishamn	0,042	0	16 500	95 000
Tofta högar	Tofta högar 1:1	Båstad	1,26	1 880	1 000	10 000
Vätteryds gravfält	Sösdala 64:3	Hässleholm	3,12	0	1 500	75 000

Benämning	Fastighetsbeteckning	Kommun	areal ha	Intäkter	Driftkostn	Engångs- insatser
Ängakåsen	Äsperöd 1:87 - 1:89	Simrishamn	5,51	1 880	13 500	60 000
Glimminge hus	Glimminge 39:6, 39:44	Simrishamn	2,511	60 000	712 000	330 000
Kiviksgraven	Mellby 3:52	Simrishamn	1,416	13 000	87 100	681 000
Kungsstugan i Åhus	Carl XI 12	Kristianstad	-	0	10 000	78 000
Ales stenar	Kåseberga 48:18, 48:29	Ystad	1,13	0	34 000	15 000
Falsterbohus ruin	Vellinge Falsterbo 2:13	Vellinge	1,13	0	1 000	10 000
Lugnaro högen	Haslövs 1:15	Laholm	0,217	0	131 000	400 000
Greby gravfält	Grebbestad 2:384	Tanum	4,42	0	2 000	15 000
Keberget	Uleberg 2:142	Sotenäs	1,64	0	6 000	10 000
Flyhovs hällristningar	Flyhov 2:2	Götene	0	0	0	0
Pilane gravfält	Pilane 1:25	Tjörn	12,98	2 500	26 500	15 000
Vädersholm	Säby 2:16	Ulricehamn	3,674	0	11 800	85 000
Tisselskog	Högsbyn 1:6	Bengtstors	6,77	16 900	64 100	1 205 000
Ekornavallen	Ekornavallen 3:1	Falköping	31,383	4 116	61 300	747 000
Ranstena domarring	Askeberga 1:19 och 1:20	Skövde	0,84	28 800	32 500	295 000
Suntaks gamla kyrka	Suntak 20:1	Tidaholm	0,25	0	64 000	765 000
Mark Varnhems klosterruin	Klostret 20:1	Skara	33,5	7 600	1 500	15 000
Eda skans	Edaskansen 1:1	Charlottenberg	1,87	0	2 500	45 000
Lekebacken	Hjortsberga 1:31	Kumla	3,183	0	31 000	5 000
Norrby gravfält	Hallsbergs-Berga 1:45, Sannahed 4:1, 6:1, 6:2	Hallsberg	0,856	0	31 000	15 000
Ströbohög	Strö 4:11 - :13	Köping	2,163	0	21 000	95 000
Enångers kyrka	Enångers prästgård 5:1	Hudiksvall	0,404	0	43 100	580 000
Forsa Gillestuga	Forsa prästgård 1:11	Hudiksvall	0,074	0	6 500	122 000
Trönö kyrka	Trönö prästbol 2:2	Söderhamn	0,57	0	102 200	925 000
Summa			726,5205	2 437 694	10 048 077	28 432 000
Driftnetto					-7 610 383	

Sjöfartsverket

Sjöfartsverkets kostnadssammansättning är en översiktlig uppskattning av det totala driftunderskottet. De redovisade kostnaderna avser åtgärder för att hålla anläggningarna i funktionsdugligt skick för Sjöfartsverkets verksamhet.

Objekt/fastighet	Fastighetsbeteckning	Kommun	Intäkter /år (tkr)	Uppskattad Årlig elförbrukn. (kwh)	Uppskattad årlig kostnad för d&u (tkr)*
Djurstens fyrplats	Västerbyn 4:2	Östhammar		18300	85
Örskärs fyrplats, Gräsö (sbm fyr+hus)	Fyrtäppan 1:1/norrboda 25:1	Östhammar	64,4	15000	430
Understen (SBM) fyrplats	Roten 2:1	Norrtälje		20800	255
Svartklubben fyrplats (SBM)	Singö-tranvik s:9	Norrtälje	3,4	4100	190
Arholma båk (SBM)	Arholma s:6	Norrtälje	3,5		15
Klövholmen, fyr- och vakthus från 1885	Södra stavsudda 1:44	Värmdö		Solpaneler	55
Landsort (sbm) fyrplats, Torö	Landsort 1:1	Nynäshamn		16800	430
Bokö, fyrkur 1882 (SBM)	Bokö 1:5	Trosa	4	Solpaneler	45
Häradskärs fyrplats	Häradskär 1:1	Valdemarsvik		7000	230
Vanäs fyr och brygga, Karlsborg	Vanäs 1:4	Karlsborg		2000	80
Kapelluddens fyrplats, Borgholm (SBM) 5 bygg	Kläppinge 1:6,	Borgholm		6100	200
Ölands norra udde fyr (SBM) Långe Erik	Mellby 1:4	Borgholm	60	6200	290
Högby fyr, borgholm (SBM)	Hagaby 1:55	Borgholm		7800	110
Ölands södra uddes fyr Långe Jan	Ottenby 1:2	Mörbylånga	131,4	41000	380
Spårö båk, Västervik	Västervik 4:28	Västervik			55
Färö fyrplats (SBM).	Färö butleks 1:22	Gotland	170	85900	580
Gotska sandöns fyrplats (SBM)	Gotska sandön 1:1	Gotland		25000	230
När fyrplats, (SBM)	När närsholmen 1:1	Gotland		15000	105
Stora karlsö fyrplats (SBM), Eksta, fyr och bostadshus	Stora karlsö 1:5	Gotland		50000	280
Hoburg fyrplats.	Sundre 5:4	Gotland	154	30000	290
Utklippan fyr (SBM)	Utklipporna 1:1	Karlskrona		Solpaneler	430
Godnatts fyr (SBM)	Karlskrona 2:24	Karlskrona		Försvaret betalar troligtvis elen. Fyren står på militärt område	50
Kullen, hela fyrplatsen	Kullagård 1:4	Helsingborg	145	84000 (uppsk minskning med 50% m a a att restaurangen inte längre ingår)	655
Trelleborg kassunfyr	Innerstaden 6:1	Trelleborg		25000	250
Sandhammarens fyr (SBM)	Hagestad 27:6	Ystad	169	56600	570
Nidingen fyr (SBM) Kungsbacka	Nidingen 1:1	Kungsbacka		35000	180
Lillelands fyr, kungsbacka	Nidingen 1:1	Kungsbacka		Solpaneler	230
Göteborg, Vinga fyrplats och båk (SBM) Styrö	Vinga 1:1	Göteborg	76,5	200 000 (uppvärmt maskinhus, utkik, landkabel båtar (50 000 kwh)	550
Söökojan fyrbostadshus m. Torn på tak, uthus/ladugård, Karlstad	Hult s:6	Hammarö		SOLPANELER	150
Hjortens uddes fyrplats, äldre trä-tornsfyr, raketbod, bostadshus	Udden 1:35	Mellerud	60	18900	150
Måseskär fyr, bostadshus, maskinhus, div uthus, hamn	Måseskär 1:1	Orust	1	15000	330
Naven + v eken, fyrbostadshus m. Torn på tak, fyrkur	Traneberg 1:2	Lidköping		4800	150

Objekt/fastighet	Fastighetsbeteckning	Kommun	Intäkter /år (tkr)	Uppskattad Årlig elförbrukn. (kwh)	Uppskattad årlig kostnad för d&u (tkr)*
Kanal- och slussområdet, Trollhättan	Åker 10:1 olidan 3:2	Trollhättan		**ingen uppgift	
Bönans fyr och lotsstuga, Gävle	Bönan 5:2	Gävle	6	207000	430
Rataskär fyrplats, (f d Ratan norra), Robertsfors Ratan, båken (sbm)	Stensäter 1:46	Boden		9400	140
Berguddens fyrplats, Umeå	Bergudden 1:1	Umeå		6400	105
Holmögadd fyrplats .	Holmögadd 1:1	Umeå		137800	325
Malörens fyrplats, fyrtornet, Kalix	Malören 1:1	Kalix		Vindkraft/Batteri	80
Summa			1048,2		9110
Driftnetto					-8061,8

* Här i ingår årligt underhåll, avhjälpande fel, större renoveringar, kostnader för uthyrningsverksamhet, schablonkostnad för nautiskt underhåll, elkostnader samt övriga driftkostnader utslaget per år. Avser kostnader för att hålla anläggningen i funktionsdugligt skick för Sjöfartsverkets verksamhet.

**Kostnaden för kanal- och slussområdet i Trollhättan har inte beräknas då dess storlek är beroende av trafiken i kanalen. Slussarna och leden utgör riksintresse för sjöfarten.

Kostnader för levandegörande av natur- och kulturmiljövärden

Statens fastighetsverk vårdar och levandegör unika resurser

Statens fastighetsverks kulturmiljöer representerar stora värden som ska förmedlas till allmänheten. Vissa fastigheter har potential att bli besöksmål och utgör en viktig resurs för såväl turistnäringen som för lokal och regional utveckling. Våra besöksmål kan bidra till samhällsnyttan genom skatteintäkter och arbetstillfällen som främst gynnar den aktuella regionen eller kommunen. Den växande andelen utländska turister gör att dessa besöksmål även kan generera pengar till staten. Turister som kommer till Sverige skapar ett inflöde av utländsk valuta i Sverige. Därför kan utländsk turism i Sverige betraktas som en exportnäring. Turistnäringens exportvärde uppgick under år 2006 till 75,4 miljarder kronor och var därmed större än värdet av bland annat Sveriges samlade personbilsexport, som var 68 miljarder kronor under år 2006. (Källa: Nuteks Fakta om svensk turism och turistnäring, 2008 års upplaga)

Våra fastigheter kan alltså, sedda ur ett vidare perspektiv, betraktas som en kulturell infrastruktur. Om vi satsar på fastigheter med god utvecklingspotential kan dessa bilda basen för entreprenörskap och bidra till att stimulera turistnäringen med såväl inhemska som utländska besökare. Det bekräftas av att VisitSweden har uttryckt stort intresse av ett samarbete med Statens fastighetsverk, på grund av att vi förvaltar nationella kulturfastigheter med ikonstatus. *Se bilaga: Intressentanalysen*

Fastigheternas kulturvärden och individuella förutsättningar är avgörande

Vid en bedömning av potentialen hos den enskilda fastigheten vägs ett antal faktorer in. Dessa är bland annat kvaliteten på den befintliga verksamheten, objektets betydelse för besöksnäringen, infrastruktur och närhet till andra starka besöksmål, omfattningen av starka samverkanspartners och lokalt, kommunalt eller regionalt stöd och samarbete.

Fastigheter mår bra av att brukas men strävan att levandegöra kulturmiljöernas värden måste utgå från varje fastighets speciella förutsättningar. Inriktningen på levandegörandet styrs också av omfattningen på det slitage som uppstår till följd av besöksverksamheten. Vissa fastigheter är så känsliga att nyttjandet handlar mer om tillfälliga insatser för levandegörande.

Besöksmålen kan delas in i stora besöksmål (över 20 000 besökare per år) eller besöksmål med stor utvecklingspotential, mindre besöksmål (under 20 000 besökare per år) med begränsad verksamhet och öppethållande och besöksmål som inte ska eller kan hållas öppna för allmänheten under överskådlig tid. Vår bedömning är att 20 av Statens fastighetsverks fastigheter är stora besöksmål eller har stor utvecklingspotential.

Utveckling förutsätter samverkan

I vårt nuvarande uppdrag ingår att samarbeta med entreprenörer och andra aktörer som ska bedriva verksamhet och levandegörande. Graden av samarbete och verksamheternas inriktning avgör omfattningen av Statens fastighetsverks satsningar på att utveckla levandegörandet. Beroende på verksamhetens finansiella situation och graden av kommunalt och regionalt stöd för

kulturella insatser kan mer kommersiella insatser genomföras, såsom kafé, restaurang, evenemang, konferens- och övernattningsmöjligheter. Dessa satsningar måste åtminstone kunna bära en del av kostnaderna.

Bedömning av utvecklingskostnaden för 20 besöksmål

Kostnadsbedömningarna omfattar endast levandegörande av Statens fastighetsverks bidragsfastigheter. Vi har inte haft underlag för att göra motsvarande bedömningar för övriga myndigheters fastigheter.

Som underlag för en bedömning har tio års kostnader för fem av Statens fastighetsverks besöksmål sammanställts och analyserats. Borgholms slott, Varbergs fästning och Läckö slott är stora besöksmål med mycket långa traditioner, medan Vaxholms fästning och Hovdala har utvecklats starkt i modern tid. Till de nedlagda kostnaderna har framtida behov adderats varefter beloppen schabloniserats till en genomsnittlig kostnad för levandegörande av ett objekt.

En del av den genomsnittliga kostnaden avser en **basnivå** för levandegörandet. Basnivån är i varierande omfattning relevant för hela den kulturhistoriska portföljen och ingår därför i kostnadssammanställningen för bidragsfastigheterna, tabell sidan 83-84. Basnivån omfattar till exempel vägar inom besöksmålet, parkering, toaletter, åtgärder för förbättrad tillgänglighet, information i form av skyltar, broschyrer och digitalt informationsrum.

En annan del av genomsnittskostnaden avser **utvecklingskostnader**. Dessa omfattar förtydligande och synliggörande av besöksmålets värden, nivåhöjande underhåll som service till besökare i form av restaurang, kafé, mottagningsbyggnad. Till detta kommer åtgärder i syfte att öka besöksmålets attraktivitet genom att stödja hyresgästens verksamhet. Exempel är åtgärder i anslutning till nya basutställningar, arrangemang, teater, opera och trädgårdsanläggningar.

Till kostnaden för ett genomsnittligt objekt har därefter lagts dels kommande bedömda kostnader för reinvesteringar och dels de ökade kostnader för drift och underhåll som följer av det nytillskott av byggnader som utvecklingsåtgärderna kan innebära. Dessa två kostnadsposter är bedömda i ett 50-årsperspektiv.

Sammantaget ger detta en kostnad av 30 miljoner kronor per år för att levandegöra natur- och kulturmiljövärden i den valda gruppen om 20 fastigheter. Av detta belopp avser 9 miljoner kronor basnivån, vilka kostnader enligt ovan ingår i tabell sidan 83-84. De återstående 21 miljonerna utgör kostnaden för att utveckla de 20 fastigheterna till stora besöksmål.

Av de uppskattade 30 miljoner kronorna är cirka 35 procent insatser i syfte att öka besöksmålets attraktivitet, cirka 50 procent är värdehöjande åtgärder som på sikt ger ökade intäkter och cirka 15 procent är samarbetsprojekt med en entreprenör och andra intressenter. Statens fastighetsverks intäkter är begränsade och kommer i huvudsak att baseras på hyres-, arrende- och nyttjanderättsavtal och endast i undantag hänförs till avgifter direkt från besökarna. Den största delen av intäkterna från besöksmålen tillfaller aktörer i respektive kommun. Det är därför en förutsättning att dessa står för en del av kostnaderna för levandegörandet. I de fem fastigheter som har analyserats har Statens fastighetsverk stått för cirka 80 procent av den totala kostnaden för levandegörandet. Genomförandetiden har bedömts till 50 år. Takten kan givetvis ökas om ekonomiska och personella resurser tillförs samtidigt som samverkanspartners och regional utvecklingskraft växer.

Medverkande och organisation

Projektägare har kulturarvschef Ulrika Bergström varit. Projektledning har bestått av Marja-Leena Pilvesmaa som ansvarig projektledare samt Cecilia Brännvall, Helena Hammarskiöld och Beata Nordenmark. Projektledningen har även ansvarat för delprojektens ledning.

I styrgruppen har medverkat: Anders Ahlberg, Björn Anderson, Charlotta Andersson, Pär Färdmo, Jörgen Hammarstedt, Erika Sjöberg, Ann-Charlotte Spegel-Berg, Göran Sylvesten, Ulf Tomner, Ingegerd Öhrström. Sven Göthe och Per-Magnus Nilsson har varit adjungerade från Riksantikvarieämbetet

I referensgruppen för förslaget till framtida portfölj har medverkat: Anders Andrén, Stockholms universitet; Peter Aronsson, Linköpings universitet; Anders Bergström, Kungliga tekniska högskolan; Ola Wetterberg, Göteborgs universitet; Ingela Andersson, Fortifikationsverket; Robert Bennet och Margareta Gavatin, Riksantikvarieämbetet; Jon Granstedt, Sjöfartsverket; Thomas Roth Statens försvarshistoriska museer; Bo Lundström, Krigsarkivet; Dan Thunman, sakkunnig i fyrrhistoria; Björn Anderson, Anders Bodin, Eva Grönwall, Hélène Hanes, Elisabet Hesseborn, Beata Nordenmark och Erika Sjöberg från Statens fastighetsverk.

Delprojektet för att föreslå en framtida portfölj av kulturfastigheter har bestått av: Ulf Fransson, Mia Geijer, Cathrine Mellander, Marie Svedin och Johan Örn. Christina Fredengren och Anna Klint från Riksantikvarieämbetet har varit rådgivande.

Delprojektet för att utvärdera den nuvarande inriktningen och målsättningen med förvaltningen av bidragsfastigheterna och föreslå en modell för framtida förvaltning har bestått av: Lena Carlsson, Anna-Lena Danebjer-Nordström, Anders Daniels, Elisabet Hesseborn, Bertil Joneken, Per Nelander, Göran Sylvesten, Ann-Cathrin Winsnes, Gillis Åström. Eva Bergdahl och Lars Brandt från Riksantikvarieämbetet har varit rådgivande.

Delprojektet för kostnadsberäkningar har bestått av: Annsofie Fahlstedt, Elisabet Hesseborn, Ulrika Mittag, Anette Olsson, Göran Sandén, Ann-Cathrin Winsnes och Gillis Åström. Ingela Andersson från Fortifikationsverket, Lars Brandt från Riksantikvarieämbetet och Jon Granstedt från Sjöfartsverket har ansvarat för respektive myndighets kalkyl.

Redaktionen har bestått av Hans Landberg och Beata Nordenmark.

Tradition i utveckling. Vi har många kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer i vårt land. De är en del av vår gemensamma historia och framtid.

Statens fastighetsverk vill göra svenska folket stolt över statens egendomar, våra nationalbyggnader och fria marker; slott och kungsgårdar, teatrar, museer, ambassader och en sjundedel av Sveriges mark. Vi äger allt detta tillsammans och SFV:s uppgift är att förvalta det på bästa sätt.

Vi ska också se till att bevara byggnadernas själ och karaktär, men samtidigt anpassa dem efter dagens behov och användning till nytta och glädje för både hyresgäst och allmänhet. Lika viktigt som att förmedla historien bakom dagens byggnader är att skapa ny byggnadshistoria för morgondagen. På uppdrag av Sveriges regering driver vi därför även nya byggprojekt som på olika sätt representerar vårt land.

SFV förvaltar också statens skog och mark. Det gör vi på ett långsiktigt hållbart sätt, så att biologisk mångfald bevaras och renbetesland kan brukas även i framtiden.

